

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE-
AZERBAIJAN İLİŞKİLERİNE YÖN VEREN TEMEL
ETKENLER**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Meral ALBAYRAK

**Danışman
Prof. Dr. Ali ASKER**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRKiYE-AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİNE YÖN VEREN TEMEL ETKENLER**

Meral ALBAYRAK

Prof. Dr. Ali ASKER

**Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**Karabük
Ocak 2022**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	15
1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	15
1.1. 20. Yüzyıl Öncesi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	15
1.2. 1918-1920 Yılları Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	25
1.3. Sovyet Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	30
1.4. Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	36
İKİNCİ BÖLÜM.....	49
2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN SİYASİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL BOYUTUNU ŞEKİLLENDİREN TEMEL FAKTÖRLER	49
2.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Soydaşlık Kültürü.....	49
2.2. Bölgesel Politikalar Bağlamında Türkiye-Azerbaycan Stratejik Taraftaşlığı..	59
2.3. Türkiye Enerji Güvenliği ve Azerbaycan'ın Önemi	67
2.4. Ermenistan İşgali Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Bölgesel Güvenlik Faktörü.....	78
SONUÇ	97

KAYNAKÇA.....	101
ÖZGEÇMİŞ	120

TEZ ONAY SAYFASI

Meral ALBAYRAK tarafından hazırlanan “ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNE YÖN VEREN TEMEL ETKENLER” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

.....

Tez Danışmanı İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. Savunma sınavı tarihi 17.01.2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Turgay DÜĞEN (OHÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserleri her kullanımında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Adı Soyadı : Meral ALBAYRAK

İmza :

ÖNSÖZ

Tezimin her aşamasında tecrübesi, fikirleriyle ve emekleriyle bana rehberlik eden, cesaret veren, manevi desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen kıymetli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ali Asker'e, fikirlerini ve tecrübelerini benimle cömertçe paylaşan çok değerli jüri üyesi hocalarım Doç. Dr. Ersin Müezzinoğlu ve Dr. Öğretim Üyesi Turgay Düğen'e teşekkür ederim.

Meral ALBAYRAK

ÖZ

Azerbaycan bölge olarak stratejik konumu itibariyle, tarih boyunca güçlü devletler arasında hakimiyet kurma sahası olmuştur. Özellikle 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilâli sonrasında sosyal, siyasi ve ekonomik alanda en çok etkilenen kesim; esaret altında olan Türk halkları olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra bölge siyasi, ekonomik ve enerji konularında tekrar uluslararası ilginin odağına dönüşmüştür.

Bu kapsamda Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerine yön veren parametrelerin incelendiği bu çalışma iki bölüm şeklinde oluşturulmuştur. Birinci bölümde Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu ilişki 20. yüzyıl öncesi, 1918-1920 yılları arası, Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası ilişkiler olmak üzere dört alt başlık altında ele alınmıştır. İkinci bölümde ise yukarıda belirtilen dönemler içerisinde Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerine yön veren soydaşlık kültürü, bölgesel politikalar, enerji güvenliği ve bölgesel güvenlik gibi parametreler üzerinde durulmuştur. Çalışma neticesinde elde edilen tespitler sonuç bölümünde yer almaktadır. Çalışma sırasında kullanılan kaynaklar kaynakça kısmında belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Dış Politika, İkili İlişkiler

ABSTRACT

Due to its strategic location as a region, Azerbaijan has been an area of domination among powerful states throughout history. Especially after the Bolshevik Revolution in 1917, the most affected social, political and economic segment; Turkish peoples were in captivity. After the dissolution of the USSR, the region has turned into the focus of international attention again on political, economic and energy issues.

In this context, this study, which examines the parameters that shape the relations between Turkey and Azerbaijan, has been formed in two parts. In the first part, the relationship between Turkey and Azerbaijan is examined. The relationship in question has been discussed under 4 sub-titles: relations before the 20th century, between 1918-1920, during the Soviet period and after independence. In the second part, parameters such as kinship culture, regional policies, energy security and regional security that shape the relations between Azerbaijan and Turkey during the periods mentioned above are emphasized. The findings obtained as a result of the study are included in the conclusion section. The sources used during the study are stated in the bibliography section.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Foreign Policy, Bilateral Relations

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Uluslararası İlişkiler Bağlamında Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Yön Veren Temel Etkenler
Tezin Yazarı	Meral ALBAYRAK
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	17/01/2022
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ-LEE
Tezin Sayfa Sayısı	120
Anahtar Kelimeler	Türkiye, Azerbaycan, Dış Politika, İkili İlişkiler

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	International Relations in the Context of the direction that Turkey-Azerbaijan Relations Key Factors
Author of the Thesis	Meral ALBAYRAK
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	17/01/2022
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	KBÜ-LEE
Total Page Number	120
Keywords	Turkey, Azerbaijan, Foreign Policy, Bilateral Relations

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADR	: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AGİK	: Asya İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
AK	: Avrupa Konseyi
AKP	: Azerbaycan Komünist Partisi
ASK	: Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketleri
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
GUAM	: Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
ITGI	: Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RG	: Resmi Gazete
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi

SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜRKPA	: Türk Dili Konuşan lkeler Parlamenter Asamblesi
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı ve onun devamı olan Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkileri zaman zaman zor süreçlerden geçse de hep var olmuştur. Bu tez çalışmasının konusu; soy, dil ve kültür bağı bakımından benzersiz ve özel bir ilişki içerisinde olan Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilere yön veren temel faktörlerin neler olduğudur. Bu kapsamda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişki; kültürel ve etnik bağlarla birlikte, tarihsel geçmişin mirasını ifade eden soydaşlık kültürü, bölgesel dengelerin belirlenmesi konusundaki strateji ortaklığı, Kafkasya ve Hazar civarında bulunan enerji kaynaklardan pay alabilme ve güvenliği ile başta Ermenistan olmak üzere diğer bölge aktörleri üzerinde etkinlik kurabilme arayışları temelinde değerlendirilmiştir. Söz konusu parametreler, iki ülke arasındaki tarihsel ve coğrafi farklılıklar göz ardı edilmeden bir bütün olarak ele alınmış ve bilimsel disiplinden uzaklaşmadan tahlil ve değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Tarihsel olarak ortaya konulan ilişki süreci içerisinde iki ülke arasındaki ilişkilerin günümüzde hangi düzeye ulaştığı ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecinin iyi bir biçimde incelenmesi gerektiği hemen her kesim tarafından kabul edilmektedir. Bulunduğu coğrafi konum ve doğal kaynaklar açısından zengin bir altyapıya sahip olan Azerbaycan, tarihsel süreç içerisinde jeopolitik açıdan olumlu ve olumsuz durumlarla karşılaşmıştır. Azerbaycan'ın sahip olduğu bu özellikler dünyadaki diğer güçlerin ilgisini çekmiştir. Ülke, tarihinde yaşanabilecek en büyük trajediyi, Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarıyla 1813 ve 1828'de yaşamıştır. Ülke, kuzey ve güney olmak üzere iki parçaya bölünmüştür. Bu bölünme, Azerbaycan tarihinde bugüne uzanan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Küreselleşmenin hız kazandığı 1980'lerin sonunda, Sovyetler Birliği'nin çökmeye yüz tutmasıyla yaşanmış olan gelişmeler, yeniden yapılanma çerçevesinde, Orta Asya ve Kafkasya'nın yanı sıra Güney Kafkasya'yı da ön plana çıkarmıştır.

Yakın tarihe kadar bölge üzerinde (Orta Asya ve Kafkasya) hâkimiyetini sürdüren Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş döneminde tarih sahnesinden çekilmesiyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere birçok güç bölgeye ve bölgede yaşanan yeniden yapılanmada yer almaya ilgi göstermişlerdir.

Dolayısıyla, bu süreçte özellikle Güney Kafkasya bölgesi, başta ABD, Rusya, AB, Türkiye ve İran olmak üzere küresel ve bölgesel güçlerin dış politikalarında geniş bir yer tutmuştur. Yeni denklemde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, ekonomik veya ticari ilişkilerin ötesinde bir nitelik kazanmıştır. İki ülke arasındaki kardeşlik bağları daha fazla pekişmiştir. Bütün ülkelerin ekonomik çıkarlarını ön planda tuttuğu kapitalist ekonomik sistemde, Azerbaycan ve Türkiye gibi birlikte ve uyum içinde hareket eden, ticari kaygıları karşılıklı dikkatte almayan ülke örneklerini bulmak imkânsız gibi görülmektedir. Bu açıdan iki ülke arasındaki tarihi münasebetlerin yetişecek çocuklara ve gençlere çok iyi bir biçimde öğretilmesi önemli bir gerekliliktir.

21. yüzyılda Güney Kafkasya'da yer alan ülkeler bir taraftan kendi bünyelerindeki siyasal, sosyo-ekonomik, iş birliği, güvenlik ve farklı etnik grupların sorunlarının çözümü için uğraşmaktadırlar. Diğer taraftan ise jeopolitik konumları ve sahip oldukları doğal zenginlikler çerçevesinde bölgesel ve küresel güçlerin rekabet denkleminde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu noktada, küresel ortamda ve karmaşık ilişkiler ağı içerisinde bölgesel iş birliğinin sağlanması, etnik çatışmaların çözülmesi ve güvenlik sorununun aşılması gibi çatışma noktalarının nasıl giderilmesinde Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilere yön veren parametrelerin ele alınması önem kazanmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin tarihsel ve coğrafi farklılıklarını göz ardı etmeden bir bütün olarak ele almanın ve bilimsel disiplinden uzaklaşmadan tahlil ve değerlendirmeler yapmanın, çalışmanın önemini ortaya koyduğu düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın temel problemini “Türkiye-Azerbaycan ilişkisine yön veren temel faktörler nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Araştırma sorusundan hareketle çalışmada tarama-inceleme yöntemi uygulanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın probleminden yola çıkarak Türkiye, Azerbaycan, dış politika ve uluslararası ilişkiler anahtar kelimeleri üzerinden makaleler, tezler, kitaplar ve internet kaynakları taranmıştır. Toplanan bu kaynaklardan yararlanılarak Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerine yön veren temel faktörlerin neler olduğu uluslararası bağlamda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma iki temel bölüm şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın birinci bölümünde Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihi süreci dönemsel olarak

ele alınmıştır. İkinci bölümde ise bu tarihsel süreç içerisinde ilişkiye yön veren soydaşlık kültürü, bölgesel politikalar ve stratejik ortaklık, enerji güvenliği ve Ermenistan işgali karşısındaki Türkiye'nin tutumu incelenmiştir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Türk Dünyası olarak tabir edilen coğrafya sınırları içinde yer alan ülkeler arasındaki ilişkiler yavaş ilerlemektedir. Ancak Türk devletlerinin sahip olduğu ortak dil, kültür, tarih ve kimlik değerleri bu alandaki ilişkilerin hızlanmasına ivme kazandırmaktadır. Türk Dünyası'nda yaşanan bu süreç Avrupa ülkelerinin yaşadıkları iş birliği ve ilişki sürecine benzemekte ve uluslararası politikayı etkileme potansiyeline sahiptir. Nitekim Türk devletlerinin ortak değerleri ön planda tutarak 1992'da başlatmış oldukları entegrasyon ve ilişki düzeyi her alanda olduğu gibi kurumsal yapılar düzeyinde de daha ileriye taşınmış bulunmaktadır. Öyle ki, gelecekte Türk Dünyası'nın uluslararası politikayı etkileyebilecek güce sahip olması muhtemeldir.

Türk Dünyası'nda yaşanan ilişkilerden hareketle bu çalışma uluslararası ilişkiler bağlamında Türkiye Azerbaycan arasındaki ilişkilere yön veren temel faktörleri ele almaktadır. Tez çalışmasında şu hipotez öne sürülmüştür; Azerbaycan-Türkiye ilişkileri birinci planda kardeşlik ve soy birliği bağları üzerinden gelişirken reel politik bağlamda karşılıklı çıkarların örtüşmesine ilişkilerine dayanmaktadır. Bu iki unsur birbirini karşılıklı şekilde desteklerken ilişkilerin güçlenmesine ön ayak oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Azerbaycan 20. yüzyıl öncesinde Osmanlı, İran ve Rusya arasında sürekli el değiştirmiştir. 1918-1920 yıllarında kısa süreli bir bağımsızlık süreci yaşamıştır. Bu tarihten itibaren tekrar Rusya'nın hakimiyetine girmiş ve 1990'lı yılların başında tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. Azerbaycan'ın geçirmiş olduğu bu tarihsel süreç içerisinde Türkiye ile ilişkilerine yön veren parametreler araştırmanın temel sınırını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.20. Yüzyıl Öncesi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye ve Azerbaycan, geçmişi çok eskilere dayanan, coğrafi yönden oldukça stratejik konumlara ve zenginliklere sahip olan ülkelerdir. Bu özelliklerinden dolayı da tarihsel süreçte birçok medeniyetle ve millete ev sahipliği yapmış topraklara sahiptirler. Türkiye ve Azerbaycan, dünya genelinde örneğine ender rastlanan “iki devlet ve tek millet” olan kardeş ve dost ülkelerdir. Bu deyişin bir gereği olarak Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler hem bağımsızlık öncesi yıllarda hem de bağımsızlık kazanıldıktan sonra artarak devam etmiştir.

Kafkasya, Hazar Denizi'nin batısında bulunan Abşeron yarımadasından, Karadeniz'in doğusunda bulunan Taman yarımadasından kadar uzanan dağlık bölgeye denilmektedir.¹ Kafkasya; Karadeniz bağlantı yolu ve Avrasya'da Hazar Denizi'yle bölgede merkezi bir konum teşkil etmektedir. Bölge, küresel siyaset ortamında Batı ve Doğu arasında sıkışmıştır. Kuzeyde Rusya'nın egemenliğinde yedi özerk cumhuriyet bulunmaktadır. Güney'de ise Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletleri bulunmaktadır.² Bu ülkelerden Azerbaycan'da yapılan çalışmalara göre M.Ö. III. binli yıllar ve daha sonraki dönemlerde Türklerin varlığına rastlanılır. Türk kökenli olarak düşünülen Massagetler, Kaslar, Turukkiler vd. kavimlerin Azerbaycan'ın güney kesimlerinde yaşadıkları ifade edilmektedir.³

Azerbaycan'da ilk devlet olarak Manna Krallığı'nın kurulduğu ifade edilmektedir.⁴ Milattan Önce (MÖ) 800'lü yıllarda Manna Krallığı Urartular tarafından yıkılmıştır. Bu tarihten sonra söz konusu topraklara Medler ve sonrasında da Persler egemen olmuştur. Milattan Sonra (MS) 220'den bölge Ermenilere ve Roma'ya bağlı

¹ Yunus Ekici, “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu,” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2017), 63.

² Savaş Durmuş, “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma,” *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/3 (2018), 2576.

³ Abdulhalik Bakır ve Feridun Şenol, “Azerbaycan'ın Gözbebeği Bakü Şehrine Genel Bir Bakış (Eski Çağlardan Orta Çağ'ın Sonuna Kadar),” *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2020), 88.

⁴ Betül Aslan, “Azerbaycan,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5 (1996), 50.

hale gelmiştir.⁵ Halife Ömer zamanında Azerbaycan'ın Arapların eline geçtiği (634-644) ve Emeviler döneminde de Kafkasların tümünün fethi için bir üs olarak kullanıldığı, Abbasilerin son dönemlerinde ise yaşanan yönetim boşluğundan yararlanılarak çeşitli mahalli hanedanların kurulduğu görülmektedir. Azerbaycan'a daha sonra Hunlar, Göktürkler, Hazarlar kısa sürelerle hâkim olmuşlardır. Ancak Azerbaycan'a Müslüman Oğuzların bölgeye yoğun bir şekilde akın etmeleri Selçuklu Devletinin kuruluşu sırasında gerçekleşmiştir.⁶

1071 yılında Bizanslıların Malazgirt Meydan Muharebesinde Sultan Alparslan'a yenilmesinden sonra Azerbaycan ve Anadolu birer Türk vatani hâline gelmiştir. Moğol hakimiyetini tanımayan ve Moğol istilası nedeniyle Orta Asya'daki Türk topluluklarının kitleler hâlinde Azerbaycan ve Anadolu'ya gelip yerleştikleri bilinmektedir. Dolayısıyla 900 yıl önce Azerbaycan, Anadolu'yla beraber Oğuz İli'nin 24 boyu ve bu boyların aşiretlerince bir Türk yurduna dönüştürüldüğü belirtilmektedir.⁷ Ancak Moğollar 1251 yılında Yakın Doğu üzerine tekrar sefere başlamıştır. Hülagü Han'ın komutasında, 1256 tarihinde Alamut Kalesi teslim alınmış ve Tebriz merkezli İlhanlı Devleti kurulmuştur. 1258 yılında da Abbasi Devleti'nin merkezi olan Bağdat alınmıştır. Bağdat'ın alınmasıyla İran ve Azerbaycan topraklarındaki Moğol hâkimiyetinin tamamlandığı söylenebilir.⁸

Azerbaycan'ın Türkler tarafından kesin olarak iskân edilmesi İlhanlılar döneminde olmuştur. İlhanlılar Devleti (1256-1357), Azerbaycan tarihinde önemli ve büyük bir rol oynayan İldenizlilerin yerini alan bir devlettir. 15. yüzyıllarına gelindiğinde (1410 yılı) Azerbaycan'da Kara Yusuf'un yönetiminde Karakoyunlu Devleti'nin kurulduğunu görmekteyiz. Karakoyunlular döneminde de Azerbaycan'a Türkmen boylarının iskânı sürmüştür. Ancak Anadolu'dan gelen bu Türkmen aşiretlerinin bir kısmı da 16. yüzyılın başında Safevi Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Safevi Devleti'yle 16. yüzyılın başından itibaren yaşamış olduğu rekabetin de temelini oluşturmuştur. 16. yüzyıl ortalarında Safevilerle yaşanan rekabette güçlenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu Güney Kafkasya'nın büyük bir bölümünü kontrol etmeye başlamıştır. Ancak Safevi

⁵ Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan," *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1 (2015), 156.

⁶ Aslan, "Azerbaycan," 50.

⁷ Dursun Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan," *Bilig*, 3 (1996), 60

⁸ Ercan Gördeğir, "Olcaytu Han'ın Gilan Seferi," *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/2 (2019): 336-337.

gücünün zayıflamasıyla birlikte bölgede nüfuzunu arttıran Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ile girmiş olduğu savaşı zaferle sonuçlandırmıştır.⁹

1804'te Gence, 1806'da Derbend ve Kuba, 1807'de Bakü, 1812'de Lenkeran, 1820'de Şirvan, 1822'de Karabağ, 1825'te Nahçıvan ve 1826'da Revan hanlıklarını işgal eden Ruslar Azerbaycan'ın işgalini tamamlamıştır.¹⁰ Rus işgalini kolaylaştıran önemli faktörlerden biri Azerbaycan'ın hanlıklara parçalanması olayıdır. 1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra merkezi iktidardan kopma sürecinin hızlanması işgal planlarını gerçekleştirmeye çalışan Rusya'ya büyük kolaylık sağlamıştır.¹¹ Böylece Azerbaycan, 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sı, 1920'de Sovyetler Birliği egemenliğine girmiş ve ancak 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan edebilmiştir.¹²

20. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilmiştir. Bununla birlikte aynı dönemde Kuzey Azerbaycan'ın toprakları üzerinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ömrü kısa sürmüştür. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycan arasında pek bir ilişki gelişemediği söylenebilir. Buna rağmen Azerbaycan Türklerinin Türkiye topraklarında ideolojik anlamda, Türkiye Türklerinin de Azerbaycan topraklarında bağımsızlığın pekiştirilmesi ve toprak bütünlüğünün sağlanması noktasında yerel düzeyde önemli adımların atıldığı söylenebilir. Bilindiği üzere, Azerbaycan kısa bir bağımsızlıktan sonra 1920'lerde tekrar Sovyetler tarafından işgal edilmiştir. O tarihten 1991 yılına dek, Türkiye ve Azerbaycan halklarının ilişkilerinin tam kesilmiş olmamakla birlikte, çok sınırlı olduğu görülmektedir. Genel olarak ilişkinin hasret duyguların, gizli faaliyetlerin ve çok sınırlı sayıda da olsa

⁹ Ayşegül Aydıngün ve Ali Asker, "Gürcistan," *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 128; Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler çok köklüdür ve 15. yüzyıl sonlarına kadar gitmektedir. Tarih boyunca kimi zaman barış kimi zaman çatışma içinde olan iki ülke, özellikle soğuk savaşın sona ermesinden sonra birbirlerine daha fazla yakınlaşmıştır. Geniş bilgi için Bkz.; Burak Kartal, "Dünya Ticaret Örgütüne Girişi Sonrasında Rusya ile Türkiye Arasındaki Ticari İlişkilerinin İncelenmesi" (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 445-446.

¹⁰ Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan," 61-62.

¹¹ Ali Asker ve Sedanur Şeyban, "Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları," *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1 (2021), 36.

¹² Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*, İstanbul, 2011, 16; Younes Forouzan ve Abdolreza Alishahi, "Factors Influencing the Foreign Relations of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan," *Asya Studies-Academic Social Studies*, 13 (2019), 75.

karşılıklı ziyaretlerin (bazı yetkililerin, sanatçıların vs.) gerçekleşmesi şeklinde yürüdüğü söylenebilir.¹³

Sonuç olarak Azerbaycan, tarihsel süreç içerisinde farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır. Ülke gerek jeopolitik konum ve gerekse yeraltındaki ve üstündeki doğal zenginlikleri nedeniyle pek çok devletin mücadele alanı olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁴ Bu süreçte, Azerbaycan ve Türkiye devletleri tarihi, sosyal, siyasi ve ekonomik yönlerden birbirleriyle en yakın ilişki kuran ülkeler olarak var olmuştur.¹⁵ Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde Türkiye ve Azerbaycan'ın tarihsel süreç içerisindeki ilişkileri incelenecektir.

“Azerbaycan” ismi konusunda çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Azerbaycan, isim olarak MÖ 331’den sonra Büyük İskender’e hizmet etmeye başlayan İranlı satrap Atropates’in isminden geldiği ifade edilmektedir.¹⁶ Azerbaycan isminin, Süryanicede “Azarbaygan” biçimde telaffuz edildiği ve kelimenin Arapçada g/c değişikliğiyle Azerbaycan’a dönüştüğü ileri sürülmektedir. Yakut ve Taberi’ye istinaden Z. V. Togan’a göre “od” manasındaki “azer” ve “muhafız” anlamına gelen “baygan” sözcüklerinden de türemiştir.¹⁷

Orta Çağ’a kadar “Azerbaycan” coğrafi bir terim olarak günümüzde İran’ın bir bölgesi olan Azerbaycan için kullanılmış ve günümüzde hala bu isimle anılmaktadır.¹⁸ Günümüzde Azerbaycan denilen yer Avrasya coğrafyasının Kafkaslar bölgesi içerisinde bulunmakta ve 86,600 km²’lik bir yüzölçümüne sahiptir. Kuzeyinde Rusya, güneyinde İran, batısında Gürcistan ve Ermenistan bulunmaktadır. Doğusunda Hazar Denizi yer almaktadır. Kuzeybatısında ise Türkiye ile kısa bir sınırı bulunmaktadır.¹⁹

16. ve 17. yüzyıllar arasında, Azerbaycan Safeviler tarafından Osmanlı Devleti’ne karşı geliştirilmek istenen bir propaganda merkezi ve saldırı için de hareket

¹³ Araz Aslanlı ve Vefa Kurban, “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları,” *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2016), 34.

¹⁴ Zeynep Akarslan, “Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019), 2.

¹⁵ Mertcan Arıtürk ve Nilüfer Negiz, “Türkiye ve Azerbaycan Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2018) 868.

¹⁶ Göl, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan,” 154.

¹⁷ Zeki V. Togan, “Azerbaycan”. *İslam Ansiklopedisi*” (1, 93). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

¹⁸ Aktürk Oğuz ve Yağbasan Mustafa, “Türk Dizilerinin Azerbaycan Vatandaşları Üzerindeki Etkisi ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Katkısı,” *Intermedia International e-Journal*, 7/12 (2020), 39.

¹⁹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan Ülke Bülteni*, İstanbul, 2013, 2; Muammer Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi,” *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 4 (1997), 499; Nurullah Karaca, Burak Aydoğdu ve D. Okan Bozkırlı, *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İlbey Matbaa, İstanbul, 2016, 10.

üssü haline getirilmek istenmiştir. Bu yüzden sürekli savaşların yaşandığı bir alan olarak istikrarsız bir devir geçirmiştir.²⁰ 17 Mayıs 1639 yılında Kasr-ı Şirin antlaşmasının imzalanmasıyla Safevi-Osmanlı arasındaki muharebelere son verilmiştir. Arap nüfusun yoğunlukta olduğu Irak Osmanlılara, Zencir kalesinden itibaren doğuda kalan topraklar ise Safevilere kalmıştır. Ayrıca Safeviler, Kars ve Van kaleleriyle birlikte Ahıska'ya hücum etmeyeceklerine dair teminat vermişlerdir. Bu sayede, Osmanlı-Safevi barışı 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar iki devlet arasındaki ilişkilerin düzelmesini sağlamıştır. Barış süreci Azerbaycan'ın iktisadi açıdan inşası için fırsat yaratsa da bölgede yeniden çatışmalı bir sürece girilmiştir.²¹

Her ne kadar İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler 19. yüzyılda “İttihad-ı İslam” düzeyine gelse de Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren İran ve Osmanlı (Türkiye) Devleti arasındaki mücadele, Azerbaycan'ın siyasi hayatı üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur.²² Diğer taraftan sıcak denizlere inmek Kafkasya'yı hâkimiyet alanı haline getirmek isteyen Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde zaman zaman gerilimler yaşanmıştır. Osmanlı, Rusya'yı önemli bir tehdit olarak görerek, bölgedeki otoritesini arttırmak üzere 17. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya birçok sefer yapmıştır.²³

Bu çerçevede Osmanlı Devleti daha önce Rusya'nın elinde olan Gence'ye 1723 yılı eylül ayında saldırmış, ancak kaleyi ele geçirememiştir. 1724 senesinde fazla bir mukavemet görmeyen Osmanlı ordusu Revan'a girmiştir. Rusya, İsveç ile savaştan yeni çıktığı için barış isteğinde bulunmuştur. Bunun üzerine 1724'te İstanbul Anlaşması imzalanmıştır. Antlaşma çerçevesinde Azerbaycan, Rusya ve Osmanlı arasında paylaştırılmıştır. Ancak bu antlaşmanın, Osmanlı ve Rusya mücadelesini sona erdirmediği, sadece bir süreliğine yumuşattığı söylenebilir.²⁴ Kafkasya bölgesinde yapılmış olan bu savaşlarda bazen Osmanlı'nın, bazen de Rusya'nın galip geldiği görülmektedir. Halk açısından bakıldığında; bölge halkının uzun yıllar boyunca Türk hâkimiyetinde kalmış olmaları ve büyük bir çoğunluğunun Osmanlı ile aynı kültüre

²⁰ Aslan, “Azerbaycan,” 52

²¹ Salim Gökçen ve Meriç Aybar, “Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti 9. ile 10. Sınıflar Tarih Ders Kitaplarında Yer Alan Osmanlı Tarihi Konularının Karşılaştırmalı Tarih Anlayışı Açısından İncelenmesi,” *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6/17 (2017), 270.

²² Gökhan, Çetinsaya, “Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri, 1919-1925,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/48 (2000), 769; Aslan, “Azerbaycan,” 52

²³ Nurhan Aydın ve Kübranur Öztürk, “İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası,” *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/5 (2019), 474.

²⁴ Gökçen ve Aybar, “Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti 9. ile 10. Sınıflar Tarih Ders Kitaplarında Yer Alan Osmanlı Tarihi Konularının Karşılaştırmalı Tarih Anlayışı Açısından İncelenmesi,” 271.

sahip olması, onları Osmanlı Devleti yanlısı tavır almaya itmiştir. Kafkasya coğrafyasının Osmanlı Devleti için önemi, bölgenin İslamlaşması ve Türk kültürünün taşınması noktasında köprü görevi görmesi olmuştur.²⁵

Coğrafi sınırların yakın olmasından dolayı 19. yüzyıla kadar kültürel, ticarî, siyasi vb. ilişkilerin Azerbaycan ve Türkiye arasında hiç kesintiye uğramasa da bazen sınırlı olarak devam ettiği söylenebilir.²⁶ Bu ilişkiyi gösteren parametrelerden biri; 1207’de Azerbaycan’dan Kayseri’ye gelen Ahî Evran’ın tabakhane açması ve o dönemde Moğol istilasından dolayı Azerbaycan’dan kaçarak Kayseri’ye gelmiş tacir, esnaf ve sanatkârlarının da iştirakiyle Anadolu’da ahiliğin temelini atması en belirgin ilişkilerden biri sayılabilir.²⁷ Özellikle, Osmanlı Devleti’nin 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılda, Azerbaycanlı bilim ve kültür alanında faaliyet gösteren kişilere büyük saygı göstermesi; bunların, başta İstanbul olmak üzere ülkenin farklı bölgelerine devlet tarafından planlı bir şekilde yerleştirilmesi diğer bir örnek olarak gösterilebilir.²⁸

Jeostratejik açıdan önemli ve zengin bir coğrafyada bulunduğu için yüzyıllarca pek çok ülkenin hakimiyetine giren Azerbaycan’da, bağımsızlık anlamında 1800’lü yıllara kadar ciddi adımların atılmadığı söylenebilir.²⁹ Azerbaycan, köken ve dil açısından Türkçe; inanç-mezhep yönünden İran, siyasi açıdan da Rusya etkisinde bir milletleşme süreci geçirmiştir.³⁰

Rusya, İran ve Osmanlı ile yapılan savaş ve barış antlaşmaları sonrasında uyguladığı genişleme politikalarını özellikle Güney Kafkasya’da hayata geçirmeye çalıştığı görülmektedir.³¹ Rusya, 18. yüzyıl sonlarında sıcak denizlere inme siyaseti

²⁵ Aydın ve Öztürk, “İttihat ve Terakki’nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası,” 474.

²⁶ Adıgüzel Sedat, “Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma Üzerine Bazı Problemler,” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47 (2012), 51.

²⁷ Ahî Evran adı ile meşhur zat Şeyh Nasreddin Mahmud bin Ehmed el-Xoyidir. Ahî Evran, 1169 yılında Kuzey Azerbaycan’ın Hoy şehrinde doğmuştur. Onun dedelerinin XI. yüzyılda İran’a gelmiş Türkmenlerden olduğu bilinmektedir. Anadolu’da yeni faaliyete başlamış Ahî’ler onu kendilerine Şeyh olarak kabul ederek kendisine ”Ahî Evran” adını vermişlerdir. Şeyhi ve kayınpederi Şeyh Kirmani’nin vefatından sonra Kayseri’de kısa bir süre yaşadktan sonra Mahmud Hoyi, önce Konya’ya, daha sonra ise Kırşehir’e gitmiştir. O, burada Ahîlik’in teorik ve pratik temellerini bilimsel açıdan hazırlamış ve bu konuda birçok değerli eserler yazmıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Naile Asker, “Azerbaycan ve Anadolu’da Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Bir Teşkilat Olarak Ahilik,” *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4/9 (2016), 192-195.

²⁸ Bilal Dedeyev ve Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti’nde Azerbaycanlı Bir Âlim: Molla Şemseddin Ahmed Karabaği,” *Belleten*, 83/296 (2019), 71.

²⁹ Akarşlan, “Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın,” 4.

³⁰ Akifoğlu Vugar, “Azerbaycan’da Milli Direniş (1917-1930),” *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57/2 (2017), 778.

³¹ Afandiyev Nizami, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan Alban Udi Halkının Hristiyanlık Serüveni,” *Sırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/22 (2019), 210.

gütmüştür ve güneye doğru ilerlemeye başlamıştır.³² Rusya'nın sıcak denizlere inme biçiminde formüle edilen dış politikası çerçevesinde genel olarak Kafkasya, özelde ise Azerbaycan önemli bir duruma gelmiştir. Her ne kadar Hazar kıyılarına inmek isteyen I. Petro, Prut Seferinde (1711), Osmanlılara yenilmiş olsa da Hazar Bölgesine inmek için Rusya'nın ilgisinde azalma olmamıştır. I. Petro tarafından gerçekleştirilen Hazar'a inme girişimlerinin neticesinde 1723 Petersburg ve 1724 İstanbul Anlaşmaları sayesinde sonuç alınmış olup Bakü, Derbent, Salyan ve Lenkeran gibi bölgeler Rusya'nın egemenliğine bırakılmıştır.³³ Azerbaycan topraklarına yayılmış olan Ermeniler, bu gelişmeyi fırsat bilerek kendi silahlı çetelerini oluşturmaya başlamışlardır.³⁴

Osmanlı Devleti açısından 19. yüzyıl çok zor bir yüzyıl olmuştur. Aynı zamanda bu yüzyıl Kafkasya bölgesinde yaşamakta olan Müslümanlar açısından da zor bir dönemi ifade etmektedir.³⁵ Rusya'nın dış siyasetinde 19. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan, "Bakü Petrolü" ile daha önemli bir rol oynamıştır.³⁶ Bunun politikanın bir sonucu olarak 1813'te Gülistan ve 1828'de İran ve Rusya arasında imzalanmış olan Türkmençay Antlaşması gereği kuzey ve güney olarak ikiye ayrılan Azerbaycan topraklarının kuzey kısmı Ruslara kalmıştır.³⁷ Azerbaycan Türk nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu Güney bölgesi ise İran'a verilmiştir.³⁸ Rusların, Aras Nehri kuzeyinde bulunan tüm Kafkasya coğrafyası ve Azerbaycan toprakları üzerinde işgal hareketi başlatması Azerbaycan Türklerinin siyasi birliğinin

³² Aytül Develi, "Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti 1945-1946," *Tarih Kritik*, 5/4 (2019), 353.

³³ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001)," *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, 7/1 (2001), 287.

³⁴ Murteza Hasanoglu ve Nesrin Suleymanli, "Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan," *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II/2 (2013), 291.

³⁵ Ümmet Erkan, "Rusya'da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı," *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/27 (2019), 765.

³⁶ Akifoğlu, "Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)," 776.

³⁷ Araz Aslanlı ve Agil Memmedov, "Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi," *İnsan ve Toplum Bilimleri*, 5/6 (2016), 1526. Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan," 62.

³⁸ İpek Cemil Doğaç, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (2012), 270; Antik Pers, Sâsânî ve Sâmânî uygarlıklarının mirasçısı, bin yıldır Türk topluluklarının en yoğun yerleşim alanlarından biri, coğrafi ve kültürel bakımdan Anadolu ve Rumeli Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında köprü olan İran, Selçuklulardan, Rıza Şah'ın iktidara el koyduğu 1922 yılına değin, Türk hanedanları tarafından yönetilmiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Süer, Eker, "Farsçanın Kıskaçında Güney Azerbaycan Türkçesi", *Türkiyat Araştırmaları*, 9 (2008), 184; Günümüzde Farisilerden sonra İran toplumundaki diğer güçlü toplum Türklerdir. Azerbaycan Türkleri, İran toplumunun yüzde 24'üne tekabül etmektedir. İran'ın kuzeybatısında yaşamaktadır ve kuzeyinde Azerbaycan ile komşudur. Geniş bilgi için Bkz.: Ertan, Efeğil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar," *Ortadoğu Analizi*, 4/48 (2012), 56.

bozulmasına sebebiyet vermiştir.³⁹ Çarlık Rusya hâkimiyetine Türkmençay Antlaşması ile birlikte giren Azerbaycan'ın Rusya'nın egemenliğinden tamamen kurtulması yaklaşık 163 yıl sürmüştür.⁴⁰

19. yüzyılda Azerbaycan, Rus egemenliği altına girdikten sonra Azerbaycan'da İslam dini ve dinî bilgilerinin öğrenilme olanakları kısıtlanmış, tasavvuf bilginlerine ve din alimlerine yönelik baskı uygulanmıştır. Kuzey Kafkasya'dan ve Azerbaycan'dan bazı köylerin tamamı, birtakım aileler, din adamları müritleriyle birlikte Türkiye'ye (Osmanlı Devleti) göç etmek zorunda kalmışlardır.⁴¹

Azerbaycan'ın yakın komşusu olan Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısında etkili olan Batılılaşma, İslamlaşma, Türkçülük ve demokratikleşme gibi akımlar Azerbaycan'da da etkisini göstermiştir.⁴² Türkiye'de İbrahim Şinasi'nin Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde sonra Türk toplumsal yapısının her alanında aydınlanması için yapmış olduğu batılılaşma faaliyetleri Azerbaycan'da Hasan Bey Zerdabi ile uygulanır olmuştur. Hasan Bey Zerdabi, 1875'te kurmuş olduğu *Ekinci* gazetesinin neşriyle Azerbaycan Türklerinin aydınlanması için toplumun her alanında yaşanan bir kısım yeniliklerin de uygulayıcısı olmuştur.⁴³

1879 yayına başlayan *Ziyayı Kafkasya* (Ziya-yı Kafkasiyye) gibi dergiler ise sürekli Çar'a övgü dolu yazılar yazdıkları için nispeten muhalif olan diğer yayın organlarına göre daha uzun ömürlü olmuştur. *Ekinci* gazetesinin yayınlanmasından, 1903 yılında yayına başlayan *Şark-ı Rus* dergisine kadar Azerbaycan Türkçesinde hiçbir yayın organına doğru düzgün izin verilmemiştir. Ancak 1905 yılında Rusya'da Çarlık yönetimine karşı ilan edilmiş olan Meşrutiyet sayesinde Azerbaycan aydınları da kendi dilinde yayın yapma imkânı elde etmiştir. Azerbaycan'daki aydınların 1905 yılından Sovyet işgaline kadarki sürede yayınlamış oldukları gazete ve dergiler, halkın milli anlamda uyanmasında ve bilinçlenmesinde kilit bir rol oynamıştır.⁴⁴ Gazetecilik hayatı boyunca Hüseyinzade Ali Bey, 1906'dan beri *Füyuzat* dergisinde yayınlamış

³⁹ Bekir Direkçi ve Mevlüt Gülmez, "Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerleri," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32 (2012), 134.

⁴⁰ Akarlan, "Azerbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basın," 2.

⁴¹ Amanoğlu Ebulfez, "Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisinde Amasyalı Azerbaycan Mutasavvıfları Hakkındaki Araştırmalar," *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4 (2018), 1-3.

⁴² Doğaç, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu," 270.

⁴³ Zhala Babashova Kastrati, "Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin "Ekinçi" Gazetesinin Rolü," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/7 (2017), 268.

⁴⁴ Elif Koç, "Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:60, 2018, 182.

olduğu makaleleri aracılığıyla Türkçülük fikirlerinin Azerbaycan'da ortaya çıkmasını, gelişmesini ve bu sözlerin Türk dünyasının geneline yayılmasını sağlayarak ait olduğu toplumun haklarını savunmuştur.⁴⁵

Diğer taraftan giderek güçlenen Türkçülük akımı ve Türk kimliği, Rus bürokrasisinin alarma geçmesine neden olmuştur. Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kuran ve ilk devlet başkanı olan sıfatıyla tarihe geçmiştir. Rusların takibinden dolayı 1908'de İran'a gitmiştir. Ancak Rusya'nın, İran'dan Resulzade'yi istemesi nedeniyle Resulzade İran'dan ayrılmak zorunda kalarak 1911 senesinde İstanbul iline gitmiştir. Rusya'da Romanovlar sülalesi yönetiminde bulunan 300'ncü yıllarını kutlama çerçevesinde 1913 yılında Çar hükümeti tarafından çıkarılan siyasi aftan yararlanarak Bakü'ye dönmüştür.⁴⁶ 1913 senesinde Resulzade döner dönmez, Bakü'de Müsavat Partisi'nin lideri olmuştur. Resulzade, partiye egemen olan Panislamic politikayı veya ideolojiyi Türkçülük üzerine çevirmiştir. Bu süreçte Resulzade, gün geçtikçe büyüyen ancak tam tanımlanmamış olan milli duyguların kuramsal çerçevesini de geliştirmiştir.⁴⁷ Resulzade, kültürün meydana gelmesinde vatan, millet ve maneviyat olmak üzere üç büyük faktörün belirleyici olduğunu ifade ederek Türkçülük ideolojisini temellendirmiştir.⁴⁸

Rusya ile olan sınır bölgesinde tampon devletler kurmak isteyen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sırasında Eylül 1914'te Azerbaycan'ın "Difai" adlı gizli teşkilatıyla görüşmeler yaparak ciddi adımlar atmıştır. Bu görüşmelerde alınan kararları hayata geçirmek üzere Osmanlı Harbiye Nezaretinin Aralık 1914 ve Ocak 1915 tarihleri arasında Kafkaslarda yaşayan Türklerle birleşerek tabii Türk sınırlarına ulaşmak maksadıyla düzenlediği Sarıkamış Harekâtı mevsim koşulları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak 1917 yılında Çarlık Rusya'sında yaşanan

⁴⁵ Seba Namazova, "Əli Bəy Hüseynzadənin Publisistikası-Ali Bey Hüseynzadənin Yayınları" (6th International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends, Baku Euroasian University, May 18-20, 2020), 690.

⁴⁶ Vefalı Enserov, "Mehmet Emin Resulzade Önderliğinde Türkiye'de Çıkarılan Azerbaycan Siyasi Muhaceret Dergileri," *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3/1 (2018), 103.

⁴⁷ Ceylan Tokluoğlu, "Azerbaycan," *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydingün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 23-24.

⁴⁸ Bkz.; Ayşe Balkan, "Cihan Aktaş'ın Azize'nin Son Günü Adlı Hikâye Kitabındaki Azerbaycan Kültürüne Ait Unsurlar," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49 (2013), 240.

gelişmeler Rus ordularının savaştıkları tüm cephelerden geri çekilmesine neden olmuştur.⁴⁹

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik durumu iyice bozulan Rusya'da 1917 yılının 8 Mart'ında kadın işçiler sokaklara dökülmüştür. Diğer işçilerin de katılımıyla isyan büyümüştür. Polis ve askeri kuvvetlerin müdahale etmemesi nedeniyle Çar II. Nikola tahtı bırakmıştır. Çar tahtı bıraktıktan sonra liberal yönü ağır olan bir yönetim kadrosu olan geçici hükümet Rusya'yı yönetmeye başlamıştır. Geçici hükümetin ana kadrosunda sosyal devrimciler ve Menşevikler yer almıştır. Bu sırada 1900 yılında Batı Avrupa'ya sürgüne giden Lenin, 16 Mart 1917'de Rusya'ya dönmüştür. Bolşevikler, Lenin'in dönmesiyle yönetimi ele geçirmek için faaliyetlere başladılar. Geçici hükümetin beklenildiği kadar başarı göstermemesi, halkın hükümete olan güvenini azaltmış ve Bolşevikleri desteklemeye itmiştir. Bunun sonucu olarak 6 Kasım 1917 yılında Bolşevikler iktidarı ele geçirmiştir.⁵⁰ Bu süreçte, yani ihtilalin ardından Rusya savaşa son vermiş ve "Rusya Halkları Beyannamesi"ni yayınlamıştır. Beyanname, farklı milletlerin egemenliklerini ve özgürlüklerini kazanmanın yolunu açmaktaydı. Rusya'da hayatlarını sürdüren İslam ve Türk milleti hem Çarlık Rus politikası hem de geçici hükümetin uygulamalarına mesafeli yaklaşmıştır. Nitekim verilmiş olan vaatlerden sonra elleri boş kalan Müslümanlar Bolşeviklere umut bağlamış ve güvenmek başka yollarının olmadığını farkına vararak Bolşevikleri desteklemişlerdir.⁵¹

Rusya'da Çarlık yönetimin dağılması sonucu iktidarı ele geçiren Sosyalist yönetim, egemenliği ve nüfuz alanı altında tutmuş olduğu halklara geçici de olsa biraz özgürlük sağlamıştır. Egemenlik altın da tutulan ülkelerin bazılarında yönetim millî komiteler aracılığıyla yürütülmeye başlanmıştır.⁵² Diğer taraftan bu süreçte otorite boşluğundan faydalanarak Azerbaycan petrol havzalarına sahip olmak isteyen

⁴⁹ Yusuf Serdar Demirtaş, "Doğu Sorunu'ndan 'Yeni Büyük Oyun'a," *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31 (2019), 22-23.

⁵⁰ Şafak Özbilek, *Lenin* (İzmir: Kod Yayıncılık, 2017), 31-32.

⁵¹ Geniş bilgi için Bkz.: Yunus Ekici, "Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan'a Yansımaları," *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (2020), 130-131.

⁵² Develi, "Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti 1945-1946," 353; SSCB ilk kurulduğunda 4 cumhuriyetten oluşurken, 1936 yılında bazı idari düzenlemelerle cumhuriyet sayısı 12'ye çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Baltık cumhuriyetleri işgal edilerek SSCB'ye katılmış, böylece cumhuriyet sayısı 15'e yükselmiştir. SSCB, bu tarihten 1991 yılına kadar 15 cumhuriyetten oluşan sözde federal, ancak fiilen üniter bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Geniş bilgi için Bkz.: Mehmet Gürbüz ve Murat Karabulut, "SSCB'nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi," *Bilig*, 50 (2009), 32.

Avrupalı büyük devletlerin kışkırttığı Kafkas halkları Azerbaycan'ı hedef hâline getirmişlerdir. Yaşanan gelişmeler Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesini gerektirmiştir.⁵³

Öte yandan 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı'ndan Rusya'nın çekilmesi ile Osmanlı Devleti umutlanmıştır. Tüm gücünü kullanarak kaybettiği toprakları geri almak için Kafkasya'da ilerlemeye başlamıştır.⁵⁴ Harbiye Nazırı Enver Paşa 16 Şubat 1918 tarihinde yayımladığı bir emirle “Kafkasya, Dağıstan, Türkistan ve Rusya'ya tâbi bütün İslam memleketlerine muhtaç oldukları yardım ve desteğin verilebilmesi için merkezi Tahran'da olan bir teşkilat oluşturulmasını” istemiştir.⁵⁵

Bu gelişmelerin sonucunda Brest Litovsk barış görüşmeleri 22 Aralık 1917 senesinde Rusya, Almanya ve Osmanlı Devleti arasında başlamıştır. Alman heyetinin başında Doğu Orduları Kumandanı General Max Hoofmann yer almıştır. Rus heyetine Adolph Joffe ve Osmanlı heyetine ise dönemin Berlin Büyükelçisi olan İbrahim Hakkı Paşa başkanlık etmiştir. Müzakereler sonucunda 3 Mart 1918 yılında antlaşma imzalanmıştır. Anlaşma çerçevesinde Rus ordusu Doğu Anadolu'dan çekilmiştir. Rus ordusu, Türk birlikleri gelinceye kadar hâkim olduğu yerlerde asayiş sağlamla görevlendirilmiştir. Ermeni çetelerinin silahsızlandırılması gerektiği kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ardahan, Kars ve Batum'un hemen boşaltılması ve bölgenin geleceğini komşu devletlerin ve özellikle Türkiye'yle anlaşarak yerli halkların karar vermesi sağlanmıştır.⁵⁶ Böylece Osmanlı Devleti, Brest Litovsk Antlaşması ile 1878'de kaybetmiş olduğu Ardahan Kars ve Batum vilayetlerini geri almıştır.⁵⁷

1.2. 1918-1920 Yılları Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Çarlık Rusya'sının işgaline 19. yüzyılın başlarında uğramış olan Azerbaycan, yüzyıl kadar sonra yani 20. yüzyılın ilk çeyreği olan 28 Mayıs 1918 tarihinde, Tiflis'te Birinci Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.⁵⁸ Bilindiği üzere Romanov Hanedanı yönetiminde

⁵³ Mahmut Bolat, “1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi,” *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2014), 26.

⁵⁴ Demirtaş, “Doğu Sorunu'ndan ‘Yeni Büyük Oyun’a,” 23.

⁵⁵ Bolat, “1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi,” 26.

⁵⁶ Ekici, “Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan'a Yansımaları,” 133-135.

⁵⁷ Bolat, “1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi,” 26.

⁵⁸ Akbulut Dursun Ali, “Paris Barış Konferansı Yolunda Azerbaycan Cumhuriyeti,” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/Kafkasya Özel Sayısı (2017), 28; Akandere Osman, “Azerbaycan Sovyet Hükümeti'nin Milli Mücadele Yıllarında İngilizler Nezdindeki Bir Teşebbüsü: Malta'daki Türk Esirlerinin Serbest Bırakılması Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 65 (2019), 12.

olan Çarlık rejimi, Şubat 1917’de gerçekleşen Rus Devrimi ile yıkılmış, ardından Ekim 1917’de Bolşevik Devrimi yaşanmıştır. Bu süreçte anarşiyi sağlamak ve iç anlaşmazlıkları önlemek üzere Azerbaycanlı Müsavat, Gürcü Menşevik ve Ermeni Taşnak partilerinden oluşan Transkafkasya’nın üç ulusal partisi bir araya gelerek Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti’ni kurmuş, fakat bu cumhuriyet çok kısa bir süre ayakta kalmıştır. 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcüler, Almanların önerilerini dikkate alarak federasyondan çekilip bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁵⁹ Ayrıca Osmanlı devletinin bölgedeki askerî etkinliğinden duyulan rahatsızlık ve diğer iç çatışmaların etkisiyle de bu cumhuriyetin varlığının kısa olması zemini oluşturmuştur. 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Azerbaycan ve Ermenistan da bağımsız cumhuriyetler olmuştur.⁶⁰

Müsavat Partisi’nin genel başkanı olan Mehmet Emin Resulzade’nin yanı sıra Âdemi Merkeziyet Partisi kurucu genel başkanı olan Nesip Bey Yusufbeyli’nin milliyetçilikle ilgili fikirlerini dikkate alan Azerbaycan Milli Şurası, ilk kez Tiflis’te yapılmış olan bir toplantıda Azerbaycan için bağımsızlık düşüncesini gündem konusu yapmıştır. Daha sonra Batum’da yapılmış olan toplantının gündeminde ise Azerbaycan Milli Şurası’nın çatısı altında geniş çaplı müzakerelerin olduğu bilinmektedir. Müzakereler neticesinde Cafer Ahundov ve Sultan Mecit Ganiyev (Qanizade) çekimser oy kullanmışlardır. Ancak buna rağmen toplam 24 kişinin oy olumlu yönde oy vermesi ile birlikte Azerbaycan’ın bağımsızlığı ve “İstiklal Beyannamesi (Akitname/Misak-ı Milli)” adı verilen ve 6 maddeden oluşan bağımsızlık bildirgesi ilan edilmiştir. Bu bildirmede, Azerbaycan’ın bağımsız bir devlet olduğu, yönetim biçiminin de Halk Cumhuriyeti biçiminde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca devlet olarak barışı amaçlayan bir konum benimseneceği, vatandaşlara ait tüm hakların devlet teminatı altına alınacağı, Cumhuriyet’in sınırları içerisinde yaşamakta olan bütün halkların gelişmesine olanak sağlanacağı, yönetimin, Temsilciler Meclisi’nin toplanmasına kadar Milli Şura ve geçici hükümet tarafından yürütüleceği ilan edilmiştir. Bağımsızlık ilanı ile birlikte geçici hükümeti kurmak için Fetali Han Hoyski’ye Azerbaycan Milli Şurası tarafından görev verilmiştir. Hoyski zaman kaybetmemek üzere ilk hükümet kabinesini oluşturma çalışmalarına başlamıştır. Bu

⁵⁹ Mehmet Merdan Hekimoğlu, “Bağımsızlık Öncesi Azerbaycan Anayasal Gelişmeler Tarihine Karşılaştırmalı Bir Bakış,” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7/8 (2020), 3.

⁶⁰ Aydingün ve Asker, “Gürcistan,” 129.

süreçte Fetali Han Hoyski'nin imzasını taşıyan bir bildiri dönemin en önemli başkentlerine gönderilmiştir. Bildiride Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu ve geçici başkent de Gence kenti olduğu duyurulmuştur.⁶¹

Azerbaycan Cumhuriyetinin ilan edilmesinde Osmanlı Devleti'nin büyük etkisi olmuştur. Maveray-yı Kafkasya Komiserliği ve Türkiye arasında gerçekleşen Batum müzakerelerinde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakınlığın arttığı görülmektedir.⁶² Bu müzakereler sonucunda 1918 yılında Batum Antlaşması imzalanmıştır. Bunun dışında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile bazı gizli antlaşmalar yaptığı ifade edilmektedir. Bu gizli anlaşmada Azerbaycan hükümeti içerde asayişini sağlamak üzere Türkiye'den askeri yardım isteyebilme hakkı elde etmiştir. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan arasında bir petrol antlaşması da imzalanmıştır.⁶³

Bu antlaşma, Azerbaycan'ı Rusya'nın bir parçası olarak kabul eden ve Türk ordusunun Azerbaycan'a girerek Bolşevik Rus ve Ermeni ittifakını bozması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi hâlinde Bolşevik ihtilalinin ana mali kaynaklarından biri olan Bakü petrolünün elinden çıkacağını düşünen Bolşevik Hükümetini tedirgin etmiştir.⁶⁴ Buna rağmen anlaşma gereği Türk Ordusu'ndan destek alan Müsavat Hükümetinin, Bakü'deki Şaumyan önderliğinde olan Ermenileri çıkartması cumhuriyetin kurulmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁵

⁶¹ Lokman, Zor, "Azerbaycan Sineması'nda Bir Milliyetçi Söylem Örneği: Ali ve Nino," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 22/4 (2018), 2437-2438.

⁶² Mustafa, Sarı, "Batum'da Son Türk İdaresi," *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2017), 479.

⁶³ Aslan, "Azerbaycan," 68-69.

⁶⁴ Demirtaş, "Doğu Sorunu'ndan 'Yeni Büyük Oyun'a," 23.

⁶⁵ Ermeniler I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte eski hayalleri olan "Büyük Ermenistan"ı kurma fikrini propaganda etmeğe başlamışlardı. Ermeniler Rus hükümetinin müsaadesi ile kendi "gönüllü" askeri kıt'alarını kurdular ki bu kuvvetler Kafkasya cephesinde Osmanlı ordularına karşı savaşlarda kullanıldı. Geniş bilgi için bkz.: Aslan, "Azerbaycan," 61. Bolşevikler döneminde ise Lenin, Bakü'yü Kafkasya Bolşeviklerinin odağına dönüştürmek için Ermeni Stepan Şaumyan'ı Aralık 1917'de Kafkasların genel komiseri olarak atamıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Cengiz Atlı, "Azerbaycan Arşiv Belgelerine Göre: 1918-1920 Yılları Arasındaki Bakü ve Erivan'da Ermenilerin Yaptığı Mezalim," *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68 (2020), 466; Bu dönemde Türkleri temsil eden Müsavat partisinin ve milli güçlerin otoritesi de gittikçe artıyordu. Müsavat ve milli güçlerin bağımsız bir devlet kuracağı fikri Şaumyan'ı korkutmuştu. Bu ve benzeri bahanelerle Ermeniler Türklere savaş açmıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Amanoğlu Ebulfez, "Bakü'de (Mart 1918) Ermenilerin Türettikleri Soykırım ve Edebiyattaki Yansımaları," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/60 (2004), 677-679. Hamazaps'ın liderliğinde kurulan askeri örgüt, Müsavat hükümetine karşı Kürdemir ve Ağsu Bölgelerinde çatışmıştır. Mehmed Emin Resulzade, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Yardıma gelen Nuri Paşa önderliğindeki Türk Ordusu, bu örgütü geri püskürtmüştür. Geniş bilgi için Bkz.: Akifoğlu, "Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)," 776.

1918'de Osmanlı Devleti boş durmamış, Azerbaycan halkının bekledikleri yardımı yapmak üzere Enver Paşa ve arkadaşları tarafından ilgili planları uygulamak için gereken askeri gücü oluşturmaya devam etmişlerdir. Bu gücün yapısı ocak ve şubat aylarında belirlenmiştir. Enver Paşa her biri üç piyade alayından oluşan üç piyade tümenini teşkil etmiştir. Bu üç tümen de bir orduda birleşmiştir. Savunma Bakanlığının Kararı doğrultusunda 1. ve 2. Piyade tümenlerinin kuruluşu için iki subay heyeti seçilmiştir. Bu subaylar Musul'da bulunan VI. Ordu Kumandanlığına gönderilmiştir. 3. Piyade tümeninin kuruluşu için başka bir subay heyeti de Trabzon'da bulunan III. Ordu Kumandanlığına yollanmıştır. Subaylar gerekli olan direktifleri aldıktan sonra Azerbaycan'da kurulması planlanan ordunun çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca bu subaylara bir kısım teşvikler verilerek önce rütbeleri bir derece arttırılmış ve daha sonra maaşları iki katına çıkarılmıştır. Enver Paşa kurulan ordunun başına kardeşi Nuri Bey'i getirmiştir. Nuri Paşa da subayların seçilmesi amacıyla oluşturulmuş olan komisyona başkanlık etmiştir.⁶⁶

Tarihler 28 Mayıs 1918'i gösterdiğinde Milli Şura Hükümeti'nin kurulmasından sonra artmış olan baskılar sebebiyle Osmanlı Ordusu'ndan tekrar yardım istenmiştir. Mehmet Emin Resulzade ve Harici İşler Nazırı Mehmet Hacinski, İstanbul Hükümeti'ne başvuruları sonrasında 8500 kişilik Türk birliği Bakü'ye gelmiş ve şehir Bolşevik Ruslardan temizlenerek, Bakü şehri, cumhuriyetin başkentine dönüştürülmüştür.⁶⁷ Ancak Osmanlı ordularının Mondros Mütarekesi'nden sonra Azerbaycan'dan çekilmesiyle birlikte bölgeye üzerindeki emperyalist emeller yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle Büyük Britanya İmparatorluğu, Osmanlı ordularının Kafkaslar ve Azerbaycan üzerinden İran yönünde ilerlemesi durumunda Bağdat'ın kaybedebileceğini düşünmüştür. Dolayısıyla Osmanlı ordusunun doğuya doğru ilerlemesini engellemek istemiştir. Britanya, Kafkasya ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde Bolşeviklere, güneyinde ise Irak'a doğudan, güneyden ve kuzeyden gelebilecek tehditlere karşı güvence altına alarak Hindistan'daki varlığını sürdürmeyi istemekle birlikte Orta Doğu ve Asya'daki çıkar noktalarını da güvenli duruma getirmeye

⁶⁶ Aydın ve Öztürk, "İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası," 490.

⁶⁷ Aydın ve Öztürk, "İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası," 491; Enserov, "Mehmet Emin Resulzade Önderliğinde Türkiye'de Çıkarılan Azerbaycan Siyasi Muhaceret Dergileri," 101.

çalışmıştır.⁶⁸ Bu zor süreçte dönemin İtilaf Devletleri ile ilişki geliştirmeye çalışan Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, Paris Barış Konferansı'nda zorlu geçen bir diplomasi mücadelesi vermiştir. Konferans'ta Azerbaycan bağımsızlığının uluslararası alanda tanınmasını sağlandı ve 11 Ocak 1920'de cumhuriyetin bağımsızlığı fiilen tanınmış oldu. Ne yazık ki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu mutlu günleri çok uzun sürmedi.⁶⁹ Bu süreçte Rusya içerisinde yaşanan sorunlar nedeniyle dış siyaset iç sistem düzeltilinceye kadar uyumlu bir şekilde yürütülmüş, Çarlık rejimin dağılması ile birlikte içte ihtilale karşı muhalefet gösteren kesimler arasında bir kanlı iç savaşın çıkmasına neden olmuştur.⁷⁰ Çar'ın generallerinden bir olan ve İngilizler tarafından desteklenen General Denikin, ordusuyla birlikte Kafkaslarda Bolşevik Ruslar tarafından bertaraf edilmiştir. Troçki'nin teşkilatlandırmış olduğu Kızıl Ordu üstünlüğü 1919 yıllarında elde etmiştir. Daha sonra dağılan toprakların toparlanmasına girişilmiştir ve aynı zamanda yeni sınırlar kabul edilmiştir.⁷¹ Böylece Kafkasların genelinde serbest faaliyet alanı kazanan Bolşevik Rusya'nın işgali ile 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığına son verilmiştir.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti karmaşık ve gergin bir sosyo-politik dünya ortamında toplam 23 ay faaliyet göstermiş olsa da,⁷² Azerbaycan tarihinin en parlak sayfalarından biri olarak sonraki nesillerin hafızasında her zaman kalmış ve kalmaya devam etmektedir. O, demokratik devlet kuruculuğu, kültür, eğitim, ekonomi, sağlık, askeri yapılanma alanlarında atmış olduğu önemli adımlar Türk halkının

⁶⁸ Büyük Britanya İmparatorluğu, Hindistan'dan Kafkaslara kadar uzanan büyük bir coğrafyada nüfuz alanı oluşturacak, Bakü petrolerini ele geçirerek Kafkaslarda ve Hazar Denizi'nin güneyinde yeni iktisadi alanlar elde edecekti. Büyük Britanya İmparatorluğu, bu düşüncelerini hayata geçirebilmek için Irak'taki kuvvetlerinin bir bölümünü İran üzerinden Kafkasya'ya nakletme imkânı bulduğu gibi Hindistan'daki kaynaklarından da yararlanabilmiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Demirtaş, "Doğu Sorunu'ndan 'Yeni Büyük Oyun'a," 24.

⁶⁹ Akandere, "Azerbaycan Sovyet Hükümeti'nin Milli Mücadele Yıllarında İngilizler Nezdindeki Bir Teşebbüsü: Malta'daki Türk Esirlerinin Serbest Bırakılması Meselesi", 12; Sarı, "Batum'da Son Türk İdaresi," 479; Azerbaycan delegeleri Başkan Wilson ile 1919 baharında Paris'te görüşmüşler ise de Amerikan başkanının konferansın küçük milletlere pek hayat hakkı vermek eğiliminde olmadığını, fakat yeniden kurulacak Federal Demokratik Kafkas Cumhuriyeti'nin istiklalinin tanınabileceğini bildirmişlerdir. Azerbaycanlılar, Gürcülerin aradan çekilmesi üzerine devam etmeyeceğini bildikleri halde Ermeniler ile birleşip bir federasyon kurmuşlar ise de, askeri güçleri olmadığı için çok geçmeden memleketleri Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Aslan, "Azerbaycan," 74.

⁷⁰ Yunus Ekici, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Gürcistan'ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri," *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 15 (2020b), 162.

⁷¹ Ekici, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Gürcistan'ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri," 162.

⁷² Vügar İmanbeyli, "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) Dış Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı," *Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 9/2 (2020), 232.

tarihinde silinmez iz bırakmıştır. Milli devlet geleneğinin restorasyonu çalışmalarında önemli bir rol oynamıştır.⁷³

1.3. Sovyet Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

28 Nisan 1920’de Sovyet Rusya’ya bağlı 11. Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin yerine Bolşeviklerin yönetimindeki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.⁷⁴ Rusya ve Azerbaycan ilişkileri daha çok merkez ve eyalet biçiminde olup Rusya’nın Azerbaycan üzerinde hakimiyet kurması anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir.⁷⁵ Anadolu Türkleri, 1920’lerde kurtuluş mücadelesi verdikleri için içerisinde buldukları durumdan ötürü Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne yeterli desteği verememişlerdir.⁷⁶

Bu dönemde, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinin Türk dış politikasına yansımış olduğu görülmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı’ndan sonra genelde dünyanın özelde ise Avrupa’nın kısa bir süre içerisinde bunalımlar dönemine girmiş olduğu senelerde Atatürk Türkiye’si, her iki blokta yer alan ülkelerin dostluğunu korumak üzere kendi çıkarları başta olmak üzere, uluslararası barışa ve adalete yönelik politikasını dikkatli bir biçimde sürdürmüştür. Bu süreçte Türkiye Batı’yla diyalogunu sürdürürken; SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) ile ilişkilerini de belirli bir seviyenin altına düşürmemeye gayret etmiştir.⁷⁸

Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasından sonra kültürel, ekonomik, eğitim, politik başta olmak üzere pek çok alanda komünist ideolojinin gerektirdiği şekilde yeni bir sistem oluşturulmaya başlanmıştır. Bunun ilk örneği Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilan edilmesidir.⁷⁹ Yine bu dönemde dini yok etmek

⁷³ Elsana Babashova, “*Uluslararası İmaj Perspektifinden Türkiye Azerbaycan İlişkileri*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, İzmir, 34.

⁷⁴ Hakim Aziz ve Shahmar Pashayev, “Azerbaycan 2015 Devalüasyonunun Reel Ekonomi ve Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri,” *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 1/1 (2020), 35-36.

⁷⁵ Cafersoy, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001),” 287.

⁷⁶ Ulviyye Aydın, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol,” *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6/13 (2018), 39.

⁷⁷ Babashova, “*Uluslararası İmaj Perspektifinden Türkiye Azerbaycan İlişkileri*,” 31.

⁷⁸ Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bakış,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/2 (1985), 453-460.

⁷⁹ Ahmadov Huseyn, “Azerbaycan Basınından Edebiyat Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (1934-1945),” *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 15 (2020), 94-102. Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesine engel olmak için Gence şehrinde bir isyan çıkmıştır. 26 Mayıs 1920’de Ruslar büyük bir kuvvetle Gence’ye

üzere yürürlüğe konulan politikalar çerçevesinde 1920 yılından Sovyet Azerbaycan'ında itibaren bütün vakıflar, dinî okullar ve şeriat mahkemeleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1913 yılında 24.000'i geçen camilerin sayısı 300'e gerilemiştir. Geriye kalan bu dinî kurumlar da belli idari birimler yoluyla denetim altında tutulmuştur. 1920 yılında başlayan ve camilerin kapatılmasıyla devam eden politikalar, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda kaybetme tehlikesi ortaya çıkana kadar devam etmiştir.⁸⁰ Lenin'in öldükten sonra onun her sözü, her düşüncesi, kendisinden sonraki dönemlerde iktidara gelenler tarafından olduğu gibi kabul görmüştür. Hatta birer emir şeklinde algılanmıştır.⁸¹ Ancak Lenin'in⁸² yaşadığı dönemde Azerbaycan'a kısmen tanınmış olan özgürlüğün Stalin döneminde tümüyle kaldırıldığı bilinmektedir.⁸³ Moskova merkezli yönetim, özellikle 1930'un ilk aylarında itibaren, Azerbaycan'ın bütün alanlarında kontrolü tamamıyla eline almıştır.⁸⁴ Stalin döneminde Azerbaycan'a karşı 1937-1946 yılları arasında zorla uzak memleketlere göç ettirme, katliamlar, demokratik aydın kesimin kurşuna dizilmesi, sürgün edilmesi vb. durumlar yaşanmıştır.⁸⁵

Sovyet hâkimiyetinin Azerbaycan'da kurulması sırasında sonra devletin başına geçmiş olan Neriman Nerimanov, Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulması için çaba göstermiştir. Bu çabalar sonuç vermiş ve gerek Ankara'da gerekse Bakü'de elçilikler açılmıştır.⁸⁶ Azerbaycan'da Sovyet hükümeti kurulduktan sonra Türkiye

saldırır. Halkta silah yok denecek kadar azdır. Ama kahraman Gencililer ölümüne savaşırlar. Bu saldırı 2 Haziran'a kadar sürer. Sonuçta halkın büyük bir bölümü acımasızca katledilir. Katledilmekten kurtulan insanlar da doğdukları, yaşadıkları ve âşık oldukları şehirlerini gözyaşlarıyla terk etmek zorunda kalırlar. Geniş bilgi için bkz. Aras Muharrem, "Kerim Yayıcı'nın Eserlerinde Vatan Hasreti," *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/14 (2016), 213-214.

⁸⁰ Asaf Ganbarov, "Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Din-Devlet İlişkileri," *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2017), 103.

⁸¹ Eyüp Akman, "Stalin Sonrası Azerbaycan'da Aşık Edebiyatı ve Aşık Kurultayları," *Türkbilig*, 15 (2008), 14.

⁸² Lenin, Çarlık Rusya'nın dağılmasıyla Bolşevik İhtilâli'nin temelini oluşturan sosyalizmin Azerbaycan'da ve diğer ülkelerde yayılması yönünde çalışmalar yapmıştır. Çarlık Rusya'nın diğer idarecileri gibi Lenin de, Orta Asya ve Bakü'deki petrol kaynaklarıyla yakından ilgilenmiştir. Çünkü bu bölgelerin yeraltı kaynakları, Rus sanayiini dünya pazarı seviyesine yükseltecek bir güce sahiptir. Geniş bilgi için Bkz.: Akifoğlu, "Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)," 780.

⁸³ Jale, Kastrati, "1960'lı Yıllardan Sonra Azerbaycan Nesrinde Konu ve Tema Yönünden Değişimler, İsi Melikzadenin "Ağrı" Hikâyesinin Türkçeye Aktarımı," *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2020), 71.

⁸⁴ Ahmadov, "Azerbaycan Basınından Edebiyat Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (1934-1945)," 94-102.

⁸⁵ Vefalı Enserov, "Bağımsızlık Öncesi ve Sonrasında Propaganda Aracı Olarak Azerbaycan Uluslararası Radyosu'nun Etkinliği," *Marmara İletişim Dergisi*, 6 (2010), 180; Kastrati, "1960'lı Yıllardan Sonra Azerbaycan Nesrinde Konu ve Tema Yönünden Değişimler, İsi Melikzadenin "Ağrı" Hikâyesinin Türkçeye Aktarımı," 72.

⁸⁶ Ahmadov, "Azerbaycan Basınından Edebiyat Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (1934-1945)," 94-102.

Büyük Millet Meclisi (TBMM), 27/28 Nisan 1920'de Bakü'de bir temsilcilik açma kararı almış ve 12 Ağustos 1920'de Memduh Şevket Bey'i temsilci olarak atamıştır. Azerbaycan'ın, Türkiye politikası 1-8 Eylül 1920'de düzenlenmiş olan Doğu Halklarının Birinci Kurultayı sonrasında belirginleşmiştir. Bu süreçle birlikte Malta'daki Türk siyasi esirlerin kurtarılması için Azerbaycan Sovyet Hükümeti girişim başlatmıştır.⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın, Malta'daki Türk esirlerinin özgür bırakılmaması halinde, kendilerinin de İngiliz esirlerini iade etmeyeceğini açıklaması Azerbaycan'da büyük bir takdir ve övgüyle karşılanmıştır.⁸⁸ Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin etkin bir biçimde yürütülmesi amacıyla Türkiye'de yetkili temsilcilik açma kararı Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti İnkılâp Komitesi tarafından kabul edilmiştir. Bu karar üzerine İbrahim Ebilov, Temmuz 1921'de temsilci olarak atanmıştır.⁸⁹

Diğer taraftan TBMM'nin 23 Eylül 1921 tarihinde Yunanlıları Sakarya Meydan Muharebesi savaşında yenmesinin ardından Kars'ta bir konferans düzenlenmiştir.⁹⁰ Konferansta, SSCB'ye bağlı Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile Türkiye arasında komşuluk ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra sınırları düzenlenmesi için 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Kars Antlaşması ile birlikte Sovyet Rusya'nın hâkimiyetinde bulunan bu üç cumhuriyet ve TBMM Hükümeti arasında hiçbir problem kalmamıştır. Ayrıca Moskova Antlaşması ile çözüme kavuşturulamayan konuların büyük bir kısmı çözülmüş ve Türkiye'nin doğu sınırı Antlaşma ile kesin bir şekilde çizilmiş ve özellikle Azerbaycan'la ilişkilerin devamı sağlanmıştır.⁹¹ Ancak Sovyetlerin egemenliği altında bulunan Azerbaycan ve Türkiye arasında devam eden diplomatik ilişkilerin, Lenin'in ölmesinden sonra yönetimi ele bulunduran Stalin'in döneminde kesilmeye başlamıştır.⁹²

⁸⁷ Kemal Yakut, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası," *Türk Dış Politikası-1*, Ed., Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2693, 2018), 39.

⁸⁸ Aslan, "Atatürk ve Azerbaycan Politikası", 51.

⁸⁹ Yakut, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası," 39.

⁹⁰ Ekici, "Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan'a Yansımaları," 138.

⁹¹ Ersin Aydın, "Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Yasama Dönemi (1920-1923) ve Dış Politika, Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri," *Yasama Dergisi*, 28 (2014), 121-122

⁹² Ahmadov, "Azerbaycan Basınından Edebiyat Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (1934-1945)," 94-102; Stalin, Lenin'in kültürel ve siyasi politikalarını devam ettirmiştir. Bu dönemde milliyetler ve kültür politikalarında çelişkili uygulamalar görülmektedir. Stalin özellikle son yıllarında dini ve kültürel varlıkların imhası, bu yöndeki faaliyetlerin baskı altına alınması, kültürel asimilasyon gibi uygulamalarla anılmıştır. Bkz.: Akman, "Stalin Sonrası Azerbaycan'da Aşık Edebiyatı ve Aşık Kurultayları," 14.

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. 1941'in haziran ayında Sovyetler Birliği'ne saldırmış olan Almanya ve 1941 Aralığında ABD'ye saldırmış olan Japonya, savaşta yeni bir bloklaşmanın meydan çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni denklemde Türkiye hareket kapasitesini genişletmiştir. Savaşın bitiminden sonra uluslararası konjonktürde ortaya çıkmış olan yeni bölünmede yer almaya çalışan Türkiye, Stalin'in tehdit edici söylemlerinin karşısında Batı'nın desteğini almak için bir politika yürütmüştür.⁹³

Süper güç olarak adlandırılan Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ve özellikle de 1950'li senelerin başlarından başlayarak dış dünyayla ilişkilerini hızlandırmıştır. Ancak 1970'li yıllara kadar bu gücünü devam ettirebilmiştir. Bu yıllardan sonra yaşanan kültürel, siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle Sovyetler Birliği kan kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde yeterli modernleşme sürecini tamamlayamayan Sovyetler Birliği teknolojik olarak da diğer gelişmiş ülkelerden çok fazla geride kalmıştır.⁹⁴ Dolayısıyla 1970'li yıllardan itibaren yeni bir uluslararası sistemin oluşması gerektiğinin de ilk işaretleri ortaya çıkmıştır.⁹⁵

Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri olduğu 1985 yılında, SSCB teknoloji alanındaki geri kalmışlık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik bunalımla baş etmek zorunda kalmıştır. 1986 yılında ekonomiyi rayına oturtmak üzere perestroyka (yeniden yapılanma) ve "açıklık" anlamına gelen glasnost politikasını uygulamaya koymuştur.⁹⁶ Her ne kadar sisteme işlerlik kazandırmak üzere bu politikalar yürürlüğe konulmuş olsa da bu politikaların bir süre sonra SSCB sisteminin nihai darbeyi yemesinin de zeminini oluşturmuştur. Nitekim glasnost politikası sayesinde nispeten özgür hale gelen politik ortamda, SSCB'nin altında yaşayan milletlerin komünizme körü körüne bağlılığı sorgulamaya başlamıştır.⁹⁷

⁹³ Çağrı, Erhan ve Ersin Embel, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler," *Bilig*, 72 (2015), 153-154.

⁹⁴ Mehmet Ali Demir, "Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Örneği," *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47 (2020), 292-293.

⁹⁵ Cansu Güleç, "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri," *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2018), 88.

⁹⁶ Erdal Karaman, "Dünden Bugüne Azerbaycan'da Alfabe," *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (2010), 140; Ganbarov, "Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Din-Devlet İlişkileri," 103.

⁹⁷ İsmail Aydıngün ve Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 3; Aydıngün ve Asker, "Gürcistan," 128.

Diğer yandan SSCB sistemin içerisinde, Rusların diğer milletleri sömürdüğü biçimindeki kanaat yaygın bir hal almıştır. Dolayısıyla bu kanaat milliyetçi akımların çıkmasına sebep olmuştur. Azerbaycan da bu akımın dışında kalmamıştır. Bu amaçla bir politik hareket olan ve Bakü Âlimler Derneği tarafından organize edilen Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) Türkiye desteğiyle de 1988 yılında kurulmuştur. 16 Temmuz 1989 tarihinde yapılan ilk kurultayda AHC'nin ilk genel başkanı Ebülfez Elçibey seçilmiştir.⁹⁸

Ebulfez Elçibey'in yönettiği “Azerbaycan Halk Cephesi” bağımsızlık mücadelesini organize etmiştir. Moskova ise, AHC'nin başlatmış olduğu bu bağımsızlık mücadelesini engellemek için Bakü'de yaşamakta olan Rus ve Ermenilerin can güvenliğini öne sürerek 20 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan'a askeri müdahalede bulunmuştur.⁹⁹ Öte yandan Rusya 1991'de dağılma sırasında Azerbaycan da dâhil, kendisinden ayrılan devletleri Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında toplamaya çalışmıştır.¹⁰⁰ Bunun üzerine Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna 8 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu anlaşmasını imzalamıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Moldova, Ermenistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan 21 Aralık 1991'de topluluk bildirisine imza atmıştır.¹⁰¹ 30 Aralık 1991

⁹⁸ İrfan Sancak, “Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri,” *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/3 (2017), 58-59; Karaman, “Dünden Bugüne Azerbaycan'da Alfabe,” 140; 1918-1950 yılları arası, milliyetçiliğin zirveye ulaştığı bir dönemdir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ideolojik ve siyasal ihtiraslar bu yükselişin ana sebepleridir. Mağlubiyetin getirdiği intikam duyguları, bilhassa, savaş neticesinde yıpranmış veya mağlup olmuş uluslarda, milliyetçiliği körüklemiştir. 1990'lı yıllarda ise milliyetçilik, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan pek çok yeni ulus-devletle yeniden gündeme gelmiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Meryem Günaydın, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019), 61.

⁹⁹ Elveren Muammer, “Kızılordu Bakü'de Katliam Yaptı,” *Hürriyet Gazetesi*, 23 Ocak 2014. <https://www.hurriyet.com.tr/kizilordu-bakude-katliam-yapti-25615980> [Erişim Tarihi: 21.12.2020]

¹⁰⁰ Babayeva, Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 15-16; BDT çerçevesinde bütünleşme çabaları Ermenistan ile sınırlı kalmış, BDT'nin birçok üye ülkenin dış politika ihtiyaçlarını karşılayamaması yeni bir bölgesel entegrasyonun meydana çıkması için zemin hazırlamıştır. Söz konusu zemine Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'nın inisiyatifinde Strasbourg'da 10 Ekim 1997'de Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM) kurulmuştur. 7 Haziran 2001'de, Yalta'da, GUAM'ın ilk zirvesinde örgütün amaç ve ilkeleri belirlenmiştir. GUAM'a katılan ülkeler milli bağımsızlıklarını ve egemenliklerini muhafaza etmek ve Rusya karşısında manevra kabiliyetlerini artırmayı amaçlamışlardır. Geniş bilgi için Bkz.; Ekrem Erdem ve Halit Mammadov, “Post-Sovyet Ülkeler Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 841.

¹⁰¹ Fahriye Öztürk, Sıtkıcan Saraçoğlu ve Işın Kortan, “Türkiye ve Seçilmiş Bazı Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Sebze ve Meyve Ürün Grubunda Uluslararası Rekabet Gücü Analizi” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 768.

tarihinde Gorbaçov'un istifa etmesiyle birlikte Sovyetler Birliği tamamen son bulmuştur.¹⁰²

20 Ocak olaylarından sonra Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) Birinci Sekreteri görevine getirilmiş olan Ayaz Mutallibov Azerbaycan'ı yönetiyordu. Azerbaycan'da devlet başkanlığı kurumu 18 Mayıs 1990'da tesis edilmiş ve Mutallibov Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁰³ Sovyetlerin Azerbaycan'ı işgal etmesi Türkiye halkı tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış olsa da hükümet bunu Sovyetlerin bir iç meselesi olarak görmüştür ve müdahil olmamayı tercih etmiştir. Bunun sebebinin; Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında gelişmekte olan ilişkilerin ve ticaret hacminin zarar görmemesi olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Diğer bir sebep ise Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 1921 yılında imzalanmış olan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'dır.¹⁰⁵ Sovyetler Birliği ile TBMM hükümeti arasında imzalanan bu antlaşmada; Türkiye ve SSCB, kendi ülkelerinde, hükümetleri devirmeye yönelik oluşumların kurulmasına izin vermemesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁶

Azerbaycan, Sovyet yönetimine girdiği 1920'lerden 1991 yılına kadar bağımsız bir dış politika yürütememiş veya izleyememiştir.¹⁰⁷ Türkiye'de ise tek partili yıllarda dış politikada güvenlik kaygısının belirleyici olduğu söylenebilir. Çok partili siyasal sistemle beraber çeşitli kırılmalar görülse de aynı güvenlik kaygısının, Türkiye'nin Sovyet bloğu karşısında Batı endeksli bir politika benimsemesine yol açtığı

¹⁰² Mustafa Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3 (2008), 178.

¹⁰³ Babayeva, Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 15-16.

¹⁰⁴ Cumhuriyetinin ilanından sonra uzun ve zorlu bir savaştan çıkmış olmanın verdiği bir ekonomik, sosyal ve siyasi zayıflık içerisinde bulunan Türkiye'nin ekonomik durumu, 1990'lara kadar kötü olmakla beraber 1990'larda Türki Cumhuriyetlere yaptığı yardımdan dolayı bu açıdan gene zayıfladığı ifade edilmektedir. Geniş bilgi için Bkz.: Tuba Çavuş, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı," *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2012), 30.

¹⁰⁵ Erdoğan Mehmet Murat, "1980-1990 Türk Dış Politikası," *Türk Dış Politikası-1*, Ed., Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2693, 2018), 222.

¹⁰⁶ Bunun anlamı şudur; Türkiye SSCB'deki Turancı akımları desteklemeyecek, Sovyetler Birliği de Türkiye'deki Bolşevik hareketini yayma çabasına son vermektir. Bu antlaşmadan dolayı, Orta Asya ve Kafkaslardaki "Dış Türkler" Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Türk Dış Politikasında çok az yer tutmuştur. Gökhan Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği," *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 4/7 (2010), 20.

¹⁰⁷ Aydın, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol," 40.

görülmektedir.¹⁰⁸ Bu nedenle Türkiye ile Azerbaycan 1920'li yıllarda müttefik olmalarına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Sovyetler Birliği - dolayısıyla Azerbaycan - karşı bloklarda yer almışlardır.¹⁰⁹ Ancak bu durum Stalin'in ölmesinden sonra SSCB'deki sert rejimin yumuşaması sonucunda ortadan kalkmaya başlamıştır.¹¹⁰

20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yaşanmakta olan küresel ve bölgesel gelişmelerin de etkisiyle Soğuk Savaş, Türkiye'nin yer aldığı Batı Birliği kazanmıştır. 1991'de ise Sovyetler Birliği parçalanmıştır.¹¹¹ Soğuk Savaş'ın SSCB'nin kendini feshetmesiyle sonuçlanması, Kafkaslarda ve Orta Asya'da beş Türk cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanması, Soğuk Savaş döneminde bölgeyle doğru düzgün ilgilenmeyen Türkiye'nin bölgeye bakış açısını ciddi bir biçimde değiştirmiştir.¹¹² Bu dönemde Türkiye'nin jeopolitik konumuna farklı bir anlam kazandırması, ekonomik ve Türk kimliğinin de gündeme gelmesi ile birlikte, Türkiye'nin tampon ülke olması büyük önem kazanmış olup bölgedeki hızlı değişim Türkiye için ekonomik, siyasal ve askeri iş birliği fırsatları yaratmıştır.¹¹³

1.4. Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türk dış politikası Soğuk Savaşın bitiminden sonra yeni bir yön arayışına girmiştir. Türkiye, iki kutuplu dünyada bir köprü ve Batı çıkarlarını Sovyet tehdidine karşı koruyan en uçtaki ülke olarak tanımlanırken, Türkiye'nin jeopolitik önemi 1990'lı yılları itibariyle yeni paradigmalara açıklanmaya başlanmıştır.¹¹⁴ Böyle bir

¹⁰⁸ Sabri Çiftçi ve Fatih Ergutay, "Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması," *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7/28 (2011), 5; Murat Daoudov, *Yerel Dış Politikanın Temelleri*, Marmara Belediyeler Birliği Yayını No: 74, İstanbul, s. 72. Erdem Denk, "Türk Basınında Dış Politika," *Akademik Orta Doğu*, 4/1 (2009), 11.

¹⁰⁹ Aydın, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol," 40.

¹¹⁰ Genire Paşayeva, "Parlamentolar Arası İlişkiler: Başarılar ve Perspektifler," *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*, Der.: C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı, Berikan Yayın Evi, Ankara, 2012, 59.

¹¹¹ Aydın, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol," 40; Uluslararası ilişkiler literatüründe, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası döneme hazırlıksız yakalandığı ve yetersizliklerden dolayı çok kutuplu dünya sisteminin sunmuş olduğu menfaatlerden gerektiği gibi yararlanamadığı ifade edilmektedir. Geniş bilgi için Bkz.: Süleyman Güder ve Muhammet Hüseyin Mercan, "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası," *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2/3 (2012), 58.

¹¹² Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği," 17.

¹¹³ Çavuş, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı," 29.

¹¹⁴ Çiftçi ve Ergutay, "Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması," 1-2.

ortamda Güney Kafkasya bölgesinde büyüklük ve nüfus bakımından ilk sırada yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti, yaklaşık 71 yıl Sovyet Rusya'ya bağlı kalmış ve 30 Ağustos 1991'de SSCB'nin çöküşü ile bağımsızlığını tekrar ilan etmiştir.¹¹⁵ Ağustos 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını duyurmuş ancak Türkiye, Moskova-Ankara arasındaki ilişkileri esas aldığı ileri sürerek söz konusu bağımsızlık ilanını hemen tanıma yoluna gitmemiştir.¹¹⁶ 12-14 Eylül 1991'de Azerbaycan'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Azerbaycan'ın tanınması konusunda Türkiye hükümetine bir rapor sunmuştur.¹¹⁷ Resmi düzeydeki gelişmelerin yanı sıra kamuoyundan da gelen yoğun baskılar sebebiyle Türkiye'nin, Azerbaycan'ı bağımsız bir ülke olarak tanıdığını, dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz 9 Kasım 1991'de ilan etmiştir.¹¹⁸ Günümüzde Azerbaycan ve Türkiye ilişkisinin temelinde sıkça dillendirilen "bir millet-iki devlet" vurgusu olmuş olsa da ilişkilerin stratejik boyutunun giderek güçlendiği söylenebilir. Özellikle, temelleri 20. yüzyılın başlarında sağlamlaştırılmaya başlanmış olan stratejik ilişkilerin, 20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılın başlarında alınan kararlar ve atılan adımlarla birlikte üst düzeye taşındığı görülmektedir.¹¹⁹ Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri Sovyetler Birliği döneminde kısmen kesilse de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişki tekrar hızlanmıştır.¹²⁰ Diğer taraftan Sovyetler Birliği dağılsa da 1990'lardan itibaren Güney Kafkasya'da,

¹¹⁵Abdullayev, Kanber, Günel Emiri, Ferhat Çağıltay, "Fisheries and Aquaculture in Azerbaijan," *Çanakkale Onsekiz Mart University Journal of Marine Sciences and Fisheries*, 2/1 (2019), 81; Akbulut, "Paris Barış Konferansı Yolunda Azerbaycan Cumhuriyeti," 41; Doğaç, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu," 277; Aktürk ve Yağbasan, "Türk Dizilerinin Azerbaycan Vatandaşları Üzerindeki Etkisi ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Katkısı," 39.

¹¹⁶ Kaan Gaytancıoğlu, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi," *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2/1 (2010), 44.

¹¹⁷ Kılıç, "Son Yirmi Yılda Azerbaycan ve Türkiye İlişkilerine Kısa Bir Bakış," 15.

¹¹⁸ Gaytancıoğlu, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi," 44.

¹¹⁹ Araz Aslanlı, "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri," *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25/1 (2018), 16.

¹²⁰ Adıgüzel, "Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma Üzerine Bazı Problemler," 51; Aynura Baghirova, Adil Oğuzhan ve Emel Yıldız, "Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi)," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1 (2017), 302; Türkiye II. Dünya Savaşı'nın başında ortaya çıkan ve savaştan hemen sonra artarak hissedilmeye başlanan Sovyet tehdidi nedeniyle NATO'ya katılarak Batı bloğu içinde yer almıştır. Geniş bilgi için Bkz. Çiftçi ve Ergutay, "Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması," 5, Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO içerisinde yer alan ve ABD yanlısı politika izleyen Türkiye'nin, soğuk savaş sonrası dönemde, diğer bütün devletlerin politikalarında olduğu gibi, Türk dış politikasında (TDP), iç ve dış etkenlerden dolayı büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişimi Azerbaycan ilişkilerinde görmek mümkündür. Detaylı bilgi için Bkz.: Çavuş, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı," 28.

“Büyük Oyun”un esas oyuncularını ABD¹²¹ ve Rusya’nın başını çektiği yeni bir gruplaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre, etkinlik mücadelesinin bir tarafında ABD-AB-Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan yer alırken; diğer tarafta ise, Rusya-İran-Ermenistan’ın yer aldığı ifade edilmektedir.¹²² Böyle bir ortamda, Azerbaycan’ın dış siyasetindeki temel ilke, bir tarafta Rusya, Türkiye ve diğer bölgesel komşuları ve diğer tarafta ABD ve AB arasında dengeli bir politika izleyerek bağımsızlığını korumak olmuştur.¹²³

Türkiye’nin bu dönemde izlemiş olduğu politika, başta ABD olmak üzere diğer ilgili Batılı ülkelerin izlemiş olduğu politikalarla uyumlu olmuştur.¹²⁴ Batı dünyası gibi Türkiye’nin de önceliği, bağımsızlığını elde etmiş olan Azerbaycan’ın küresel sistemin bir parçası haline getirilmesidir. Azerbaycan’ın, Batılı kurum ve kuruluşlara üye olması, Batı dünyası ile uyumlu olacak biçimde bölgesel iş birliği mekanizmalarının kurulması gibi politikalar Türkiye’nin izlemiş olduğu politikalar olup bunlar Batı’nın yaklaşımını desteklemektedir. Diğer taraftan, bölgesel dengelerde Batılı aktörlerin söz sahibi yapılması; Rusya ve İran’ın ise mümkün olduğunca yabancılaştırılmadan dengelenmesi, ortak noktalarını oluşturmuştur.¹²⁵

Türkiye kısa bir gecikmeyle de olsa Azerbaycan’ın bağımsızlığını kabul eden ilk ülke olmuştur. Azerbaycan’ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov ağırlıklı olarak Rusya yanlısı bir politika izlese de, Türkiye ile ilişkileri geliştirme yönünde de bir çaba

¹²¹ 1956’daki Süveyş Kanalı krizinden sonra Orta Doğu’da Avrupa ülkelerinden (İngiltere ve Fransa) siyasal etki alanında liderliği devralan ABD, Sovyet tehlikesinin olası “evrensel boyutunu” koz olarak kullanmış, bunun kurumsal çerçevesini de 1949’da NATO ile sağlamıştır. Aynı şekilde Soğuk Savaş Döneminde IMF, Dünya Bankası gibi kurumlarla bu gücün ekonomik alt yapısını oluşturmuş, BM Kurucu Üyesi ve Güvenlik Konseyi Üyesi sıfatları ile de siyasal etkinliğini artırmıştır. 1990’lı yıllarla birlikte Azerbaycan bölgesindeki büyük oyunda yerini almıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Necati İyikan, “ABD’nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler,” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2009), 257.

¹²² Burçin, Canar, “Rusya Federasyonu’nun Azerbaycan ile İlişkileri,” *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2012), 22.

¹²³ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan Ülke Bülteni*, İstanbul, 2013, 8.

¹²⁴ Türkiye, Atatürk’ün 1930’larda dile getirdiği Sovyetlerin bir gün yıkılacağı ve bu duruma hazır olunması gerektiği yönündeki ön görüşüne rağmen, Sovyetlerin yıkılışına en hazırlıksız yakalanan ülkeler arasında yer almıştır. Hatta o dönemde Sovyetlerin yıkılışının Türkiye’nin bölgedeki stratejik önemini kaybetmesine neden olacağı gibi birçok haber ve yazı çıkmıştır. Bu haberlere göre iki Kutuplu Dünya Düzeni sona erdiği için NATO açısından Türkiye’nin de eski önemi kalmamıştı. Ancak bu fikri ileri sürenler 20. yüzyıldaki birçok savaşın nedeni olan enerji faktörünü göz ardı etmişlerdi. Daha doğrusu Hazar Denizi çevresindeki cumhuriyetlerin sahip oldukları petrol ve enerji kaynaklarının öneminden habersizlerdi. 19. Yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında bölgede yaşanan, Büyük Oyun olarak adlandırılan rekabetin tekrar başlayacağını düşünememişlerdi. Geniş bilgi için Bkz.: Gökçe, “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet,” 192.

¹²⁵ Mitat Çelikpala, “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, *Uluslararası İlişkiler*, 7/25 (2010), 96.

içerisinde olmuştur.¹²⁶ Bağımsızlığın hemen öncesinde, yani 5-10 Ocak 1990 tarihinde dönemin başbakanı olarak görev yaptığı sırada Ayaz Mutallibov'un Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaret, yeni dönemdeki ilişkilerin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar bu ziyaret Moskova'nın kontrolü ve bilgisi dahilinde gerçekleştirilmiş olsa da Azerbaycan'ın, Türkiye'ye yeniden açılması açısından sembolik bir önem taşıdığı söylenebilir. Çünkü bu ziyaretle, Türkiye ve Azerbaycan arasında, sonraki dönemlerde hızlı bir biçimde gelişecek olan ticari ve ekonomik ilişkilerin resmi anlamda kurulmasını hızlandırmıştır. Ziyaret sırasında iki ülke arasında dört belgenin imzalandığı bilinmektedir.¹²⁷

Buna karşılık 14 Ocak 1992'de, Azerbaycan ile ilişkilerin gelişme zeminini tanımlayan 'Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Yeniden Diplomatik İlişkilerin Tesisi Hakkında Protokol' Bakü'de imzalanmış ve yürürlüğe konulmuştur.¹²⁸ Bu anlaşma gereği Bakü'de Başkonsolosluk düzeyinde faaliyet gösteren Türkiye Temsilciliği, Büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Böylece Azerbaycan'da açılan ilk Büyükelçilik, Türkiye Büyükelçiliği olmuştur.¹²⁹ Takip eden dönemde Nahçıvan ve Gence'de Türkiye'nin başkonsoloslukları faaliyetlerine başlamıştır. Bununla birlikte ağustos 1992'de Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçiliği açılmıştır. 1993 yılının ocak ayında İstanbul'da bulunan Başkonsolosluğu, 2004 yılının nisan ayında da Kars'ta bulunan Başkonsolosluğu hizmete başlamıştır.¹³⁰

Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri iş birliğini oluşturmaya yönelik ilk girişim Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov döneminde gündeme gelmiştir. 25 Ocak 1992'de ilk kez Ankara'ya ziyareti sırasında Ayaz Mutallibov, basın toplantısında acilen ordu kurulması gerektiğini vurgulayarak Türk yetkililerle görüşmüş ve bu konuda Türkiye'nin yardımcı olabileceğini ifade etmiştir.¹³¹ Ancak Mutallibov iktidarı,

¹²⁶ Kadir Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," *The Journal of International Scientific Researches*, 4/1 (2019), 53.

¹²⁷ Mitat Çelikpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydingün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 318.

¹²⁸ Çelikpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," 318.

¹²⁹ Hacı Mustafa Eravcı, "Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi," *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3/1 (2019), 39.

¹³⁰ Aydın, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016), Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol," 41.

¹³¹ Ali, Asker ve Sedanur, Şeyban, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayiden Stratejik Ortaklığa Uzayan Süreç," *Yeni Türkiye Dergisi*, 121 (2021), 162.

bağımsız Azerbaycan ordusunu Yüksek Sovyet'in ulusal ordu kurma kararına rağmen kurmamıştır. Tüm uyarı ve birlik çabalarına rağmen Dağlık Karabağ sorunu için çözüm önerilerini dikkate almamıştır. Bunun üzerine, 26 Şubat 1992'de Rus Ordusuna bağlı 366. Motorize Alay Hocalı Katliamında aktif rol oynamıştır. Tüm bu nedenler Mutallibov'un istifasıyla sonuçlanmıştır.¹³² Mutallibov, halkın ve muhalefetin baskıları nedeniyle 6 Mart'ta istifa etmiştir. Onun yerine devlet başkanlığı yetkileri Meclis Başkanı olan Yakup Memmedov'a geçmiştir.¹³³

Memmedov ilk olarak Türkiye ve diğer bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaktan yana olduğunu ve dış politikada tarafsızlık, bloklara dâhil olmamak ve saldırgan politika yürütmek gibi prensipleri göz önünde bulunduracağını ifade etmiştir. Özellikle Rusya ile ikili ilişkiler Mutallibov dönemindeki yörüngesinden çıktığı ve daha mesafeli bir politik duruş tercih edildiği görülmektedir. Eski dönemden kalan BDT anlaşmasına karşı ihtiyatlı davranmıştır. Bu anlaşma, muhalefetin etkili olduğu parlamento tarafından da onaylanmamıştır. Ancak Memmedov döneminde Azerbaycan, AGİK'e ve BM'ye üyeliği kabul etmiştir.¹³⁴

7 Haziran 1992'de yapılan seçimleri tam bir Türk Milliyetçisi olan Ebülfez Elçibey kazandı.¹³⁵ Elçibey, Rusya yanlısı bir politika izlemiş olan selevi Mutallibov'un aksine özellikle Rusya ve İran'a mesafeli durmuş ve Türkiye yanlısı bir politika yürütmeye başlamıştır.¹³⁶ Elçibey, İran'daki Azerbaycan bölgesi için Güney Azerbaycan kavramını kullanmış ve bir gün Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın kurulacağı tezini savunmuştur.¹³⁷ İlk yurt dışı gezisini Türkiye'ye yapan Elçibey, TBMM'de "Bizim Kâbe'miz Ankara'dır. Çünkü dünyadaki bütün Türklerin hür, bağımsız, Türk adını taşıyan, büyük ve tek devleti Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir"

¹³² Seçil Öraz Beşikçi, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/2 (2016), 239.

¹³³ Selma Göktürk Çetinkaya, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014)," *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (2020), 18.

¹³⁴ Beşikçi, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler," 239.

¹³⁵ Aslan, "Atatürk ve Azerbaycan Politikası", 12; Ergün, "Azerbaycan Eğitim Sistemi," 499.

¹³⁶ Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," 53; Rusya, 1992 yılı Nisan ayının ilk haftasında Azerbaycan politikasında bazı değişiklikler yapmıştır. Bunun ilk belirtileri Nisan ayının üçünde, Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'in Bakü ziyaretinde ortaya çıkmıştır. Rusya Azerbaycan politikasında bazı olumlu değişiklikler yaparak 4 Nisan'da Azerbaycan'ı resmen tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Geniş bilgi için Bkz.; Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)," 289.

¹³⁷ Efeğil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar," 56.

diyerek Türkiye ile olan ilişkinin önemine vurgu yaparak Türkiye ve batı yanlısı bir dış politika izlemiştir.¹³⁸

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki resmi askeri iş birliği, Elçibey döneminde başlamış ve bu tarih sonrasında hızla gelişmiştir. Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan iş birliği anlaşmaları dahilinde Türkiye, Azerbaycan'a savunma sanayinin geliştirilmesi, ordu personelinin eğitilmesi ve Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri (ASK) bünyesinde askeri uzmanların yetiştirilmesi konularında yardım etmeye devam etmektedir.¹³⁹ Askeri güce ve savunma misyonlarına ilaveten, Türkiye bilhassa yeniden yapılandırma, yeniden imar, siyasi yapılanma gibi sivil görevlerde de önemli katkılar sağlamıştır.¹⁴⁰

1990'lardan itibaren Türkiye'nin stratejik seçeneklerinin, geçmişteki 10'ar yıllık dönemlerden farklı olarak daha çok değişik koşullar altında ve farklı boyutlarda ele alınmaya başlandığı görülebilmektedir. Soğuk Savaş Dönemi boyunca Türkiye "statükocu pasif dış politika" izlemiş ve bu politika sorgulanmaya başlamıştır. Nihayet dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından bu politika farklı bir noktaya çevrilmiş ve Türkiye'ye yeni bir misyon ve vizyon kazandırmıştır.¹⁴¹ Bu vizyonun sonucu olarak 2 Kasım 1992 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmanın sağlanmasında dönemin en etkili politika yapıcısı olan Turgut Özal'ın etkisi büyük olmuştur. Özal, karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde ilişki geliştirmeyi ön planda tutmuştur.¹⁴²

¹³⁸ Sancak, "Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri," 60-62.

¹³⁹ Darıcalı, "Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği Süreçlerinin Analizi," 54; Türkiye'deki emekli subayların bir kısmının Azerbaycan'a giderek askeri eğitim konusunda yardımcı olduklarını, Azerbaycan'dan gelen 200 öğrencinin de Türkiye'de askeri okullarda eğitildiği bilinmektedir. Yine bu dönemde Karabağ olayları kapsamında konuşan DSP Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit "Azerbaycan'a insani yardımın yanı sıra, her türlü askeri araç ve gereç yardımını da yapmalıdır. Türkiye, savaşa katılmaksızın, bu ülke yönetiminin, Azerbaycan yönetiminin gereksinime duyabileceği askeri eğitimi de sağlamalıdır" cümleleriyle askeri eğitim ve teçhizat yardımının önemine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Refah Partisi (RP) Konya Milletvekili Necmettin Erbakan da Azerbaycan'a hem ekonomik hem de askeri yardımın yapılması gerekliliğine dair açıklamalarda bulunmuş ve bu gerekliliğin aksiyon planında mutlak suretle yer almasını istemiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Göktürk Çetinkaya, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014)," 19-22.

¹⁴⁰ Ali Oğuz Diriöz, "NATO'nun Ortadoğu'ya Yönelik Politikası ve Kurumsal Programları," *Ortadoğu Analizi*, 4/40 (2012), 54.

¹⁴¹ Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve "Dört Tarz-ı Siyaset"," *Akademik Bakış*, 1/1 (2007), 37.

¹⁴² Eravcı, "Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi," 46.

Anlaşma ile iki ülke ilişkilerinin, uluslararası ilişkilerde hâkim olan yeni paradigmalara uyumlu bir şekilde, karşılıklı yarar, iş birliği ve güven temelinde ekonomik, ticarî, siyasal, enerji, sağlık, çevre, tarım, bilim, eğitim, teknik, ulaştırma, gemicilik, iletişim, kültür, enformasyon, vb. alanlarda geliştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁴³ Yine aynı tarihte Türkiye ile Azerbaycan arasında “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşma gereği iki taraf, yürürlükte olan milli mevzuatlarına uygun biçimde, mevcut imkanların da elverdiği ölçüde ticari ilişkilerini uzun vadeli, dengeli ve istikrarlı bir şekilde geliştirme, çeşitlendirme ve ekonomik işbirliğini yaygınlaştırmak üzere gerekli önlemleri almışlardır.¹⁴⁴

Elçibey döneminde, 1930’lu yıllarda yasaklanan dinler serbest hale gelmiş, kapatılan tüm cami ve kiliseler tekrar açılmıştır.¹⁴⁵ Azerbaycan devletinin bağımsızlığı sonrasında çeşitli topluluklarda din alimi yetiştirilmesi için çeşitli ülkelerden yardım almaya başlamıştır. Bu ülkelerin başında dil birliğinden dolayı Türkiye gelmektedir.¹⁴⁶

Haydar Aliyev dönemi, Rusya’nın AHC iktidarını düşürmek amacıyla Azerbaycan’da ortaya koymuş olduğu ve 4 Haziran’da gerçekleşmiş olan Gence isyanı ile başlamıştır. Aliyev, ülkedeki meşru iktidara karşı silahlı eylem içerisinde olan kişilere karşı Elçibey tarafından davet edilmiştir. Aliyev, 15 Haziran 1993’te Meclis Başkanlığı görevini üstlenmek ve sorunun çözülmesi konusunda yardımcı olmak üzere Bakü’ye gelmiş ve Meclis Başkanı olarak seçilmiştir. Ancak Elçibey, 17 Haziran’da Bakü’yü terk etmiş ve Keleki’ye gitmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Aliyev, 24 Haziran 1994’te, Milli Meclis’in vermiş olduğu karar çerçevesinde Meclis Başkanı sıfatıyla aynı zamanda devlet başkanlığı yetkilerine de sahip olmuştur.¹⁴⁷ İktidara gelen Haydar Aliyev, selefi Elçibey’den farklı bir politik anlayış benimsemiş olup onun döneminde yapılmış olan birçok değişiklik tekrar eski haline döndürülmüştür.¹⁴⁸

¹⁴³ Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun. (Resmi Gazete, Sayı 21578, 11.5.1993).

¹⁴⁴ Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri,” 17.

¹⁴⁵ Tokluoğlu, “Azerbaycan,” 26.

¹⁴⁶ Azerbaycan devletinin bağımsızlığı sonrasında Alban Udi topluluğu Kiliselerinin ihyası için doğu kiliselerinde eğitim almaya ve din görevlisi yetiştirmeye çalışmışlardır. Eğitim için Mısır, Suriye, Türkiye, Ukrayna gibi devletler dikkate alınarak mektuplar yazılmış, kilise eğitimi alınabilecek yerler araştırılmıştır. Bu mektuplara genellikle olumlu cevaplar alınmıştır. Bu ülkeler içerisinde ilk tercihin Türkiye olduğu ifade edilmektedir. Geniş bilgi için Bkz.: Afandiyev, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan Alban Udi Halkının Hristiyanlık Serüveni,” 211.

¹⁴⁷ Cafersoy, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001),” 293.

¹⁴⁸ Sancak, “Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi,” 53.

Aliyev, önceleri Rusya ve İran'la daha yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmış ve Türkiye'ye mesafeli yaklaşmıştır. Aliyev'in Rusya'ya yakınlaşmasının temel nedeninin; Dağlık Karabağ konusunda Rusya'dan destek almak olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹ Bu amaçla Azerbaycan'daki Rus üslerine karşı çıkmakla birlikte BDT üyeliğini onaylamıştır.¹⁵⁰ Aliyev, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, yani 1996 yılından itibaren Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye başlamıştır. Nitekim, Aliyev'in Mayıs 1997'de Türkiye ziyaretinin, ilişkinin yeniden ivme kazanmasına katkıda bulunduğu görülmektedir. Kurulan ilişkinin önceki dönemlerden kalan konu başlıkları hâkim olsa da özellikle Aliyev ve Demirel arasında kurulan karşılıklı güvenin, iki ülke ilişkilerini zaman içerisinde 'liderler arası kişisel ilişki' düzeyinden 'devletlerarası kurumsal ilişkiler' düzeyine taşımış olduğu söylenebilir.¹⁵¹

15 Ekim 2003'te gerçekleşmiş olan seçimle Azerbaycan'ın dördüncü cumhurbaşkanı İlham Aliyev seçilmiştir. Bu tarihe kadar olan cumhurbaşkanlığı değişimlerinde ciddi politik değişikliklerin yaşandığı; haleflerin, seleflerin izlemiş oldukları politikaların tam tersi yönde politikalar yürüttükleri görülmüştür. Dolayısıyla cumhurbaşkanlarının kısa bir zaman zarfında değişmesi, Azerbaycan'ın dış politikasında da radikal değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum ortak bir duruşun sergilenemeyişine ve politik devamlılığın sağlanamamasına sebep olmuştur. Ancak tablonun İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı olmasıyla değiştiği gözlenebilmektedir. İlham Aliyev'in, babasından devralmış olduğu siyasi ve ekonomik mirası önemli oranda koruyarak hatta daha ileri noktalara taşıdığı söylenebilir. Bu çerçevede Aliyev ailesinin iktidar değişimlerinin politik anlamda bir kesintiye yol açmadığı, genel olarak devamlılığın sağlandığı ve istikrarın muhafaza edilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹⁵²

¹⁴⁹ Tokluoğlu, "Azerbaycan," 39; Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-İran ilişkilerinin Elçibey dönemine oranla daha da geliştireceğine ilişkin yoğun beklentiler bulunmasına rağmen bu dönemde de ikili ilişkilerde krizler yaşanmıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Aslanlı ve Memmedov, "Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi," 1527.

¹⁵⁰ Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," 22.

¹⁵¹ Çelikpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," 328; Mart 1995'te Azerbaycan'daki bir askeri darbe girişiminin Türkiye ile ilişkilendirilmesi üzerine kısa süreliğine bir soğukluk araya girmiştir. Ancak Haydar Aliyev ile Süleyman Demirel arasındaki kişisel ilişkinin de yoğun olarak katkısıyla gerginlik ortandan kaldırılmıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Aslanlı ve Kurban, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları," 34.

¹⁵² Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," 54.

Türkiye tarafında ise 2002 sonrası dönemde siyasi ve ekonomik istikrar gibi konularda ciddi bir sıkıntıyla karşı karşıya kalınmamış olması, Türkiye'nin daha bağımsız ve ülke menfaatlerinin daha fazla korunabilmesi adına bir dış politikanın izlenmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu durum, Türkiye'nin hâlihazırdaki politik seçeneklerinin ve enstrümanlarının yanı sıra yeni arayışlar ile aktör çeşitliliğine yönelmesi konusunda zemin hazırlamış ve büyük güçler ile ilişkilerde karar alıcı kişilerin elini güçlendirmiştir.¹⁵³

Bu dönemde AK Parti'nin iktidara gelmesi ve Ahmet Davutoğlu'nun önce danışmanlık, sonradan bakanlık ve başbakanlık statüleriyle dış politikaya yön vermesi, Türk dış politikasında yeni bir hareketlilik başlatmıştır. Bu hareketliliğin, Türkiye'yi bir köprü olmaktan daha öte bir merkez ülke olarak tanımlanmasıyla başladığı söylenebilir. Yeni hareketlilik, özellikle komşularla sıfır problem stratejisi ve çok yönlü dış politika esasına dayandığından dolayı, Türkiye'nin Batı'ya endekli politikalar yerine, başta Ortadoğu ve Orta Asya olmak üzere Kafkaslarda ekonomik ve siyasi girişimlerini hızlandırmasına neden olmuştur.¹⁵⁴

Diğer taraftan Soğuk Savaş sonrasında siyasi alandaki gücü nispeten önemsiz duruma gelen Rusya, enerji fiyatlarının artması ve otokratik yönetim sonucunda yeniden canlanmış ve NATO'nun özellikle Kafkaslardaki genişleme sürecine olumsuz etkide bulunmaya başlamıştır. Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a yönelik harekâtını bu perspektiften okumak gerekir. Ayrıca “yakın çevre” (near abroad) olarak sembolleştirdiği eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yeniden biçim vermeye başlamıştır. Ancak, Kasım 2013'te Ukrayna krizinin başlamasıyla, Moskova'nın izlediği politika, Batı'nın tepkisini çekerek ekonomik yaptırımlarla yüz yüze kalmıştır.¹⁵⁵

Yine bu dönemde ABD'de Başkan olarak Obama'nın bulunması ile Rusya'nın Gürcistan'a yönelik 2008'de yaptığı operasyondan sonra ortaya çıkan yeni Kafkaslar jeopolitiğinde sıkışmış olan Türkiye ve Ermenistan ortak bir noktada buluşmak zorunda kalmıştır. Nitekim, 31 Ağustos 2008'de Türkiye ve Ermenistan diplomatik

¹⁵³ Süleyman Güder, Murat Çemrek ve Muhammet Hüseyin Mercan, *Geleceğin Türkiyesinde Dış Politika: Eğilimler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Rapor No. 2020/24), İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, İstanbul, 2020, 10.

¹⁵⁴ Çiftçi ve Ergutay, “Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması,” 2.

¹⁵⁵ Sertif Demir, “21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO'nun Rolü,” *Gazi Akademik Bakış*, 9/18 (2016), 238.

ilişkinin tesis edilmesi ve iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi noktasında varmış oldukları anlaşmayı ve bundan sonra izlemeyi kararlaştırdıkları takvimi iki protokolle dünya kamuoyuna duyurdular.¹⁵⁶ Türkiye, ilişkilerde ilerleme sağlanabilmesi için uzun süredir dillendirdiği hususlar olan iki ülke arasındaki sınırın tanınması, uluslararası alanda Türkiye karşıtı politikaların yürütülmesinin bırakılması ve ortak tarih komisyonu kurulmasını şart koşturmuştur. Bunun karşılığında Ermenistan'la diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi ile iki ülke arasındaki Alican sınır kapısının açılacağını kabul etmiştir.¹⁵⁷

Bu kapsamda 14 Ekim 2009 yılında Bursa'da Dünya Kupası eleme grubu rövanş karşılaşması gerçekleşmiştir. Serj Sarkisyan, ilk maça Abdullah Gül'ü davet etmiştir. Aynı teklif Bursa'da oynanacak olan ikinci maç için Gül tarafından yapılmıştır. Bu gelişme Türkiye-Ermenistan ilişkilerine katkı sağlayacağı düşüncesiyle her iki ülke kamuoyu ve uluslararası basın tarafından dile getirilmiştir. Ancak maçtan önce gelen duyumlara göre Ermenistan Cumhurbaşkanı ve Milli Takımı Azerbaycan Türk seyircileri tarafından protesto edileceği ve statta Azerbaycan bayrakları açılacağı haberi alınmıştır.¹⁵⁸ Bunun üzerine Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği, Türkiye-Ermenistan maçı sırasında Türk seyirciler tarafından Ermeni takımına karşı gelebilecek olan tepkileri önlemek için bir karar çıkarmıştır.¹⁵⁹ Buna karşılık olarak, Azerbaycan da, Bakü'nün kurtuluşu olan 1918 yılında şehit düşen Türkiye askerlerinin anısına yapılan ve Şehitler Tepesinde dalgalanan Türk bayrağını indirmiştir.¹⁶⁰

Her iki olayda da Azerbaycan sert tepki göstermekle birlikte, 2008-2010 yılları arasındaki Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla girişimlerin ön planda olduğu "protokoller süreci" olduğu söylenebilir. Bu dönemde iki ülke arasında

¹⁵⁶ Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş" 111.

¹⁵⁷ Mustafa Aydın, "Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?," *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı (TEPAV) Politika Notu*, (2009), 2.

¹⁵⁸ Gaytancıoğlu, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi," 46.

¹⁵⁹ Rovshan İbrahimov, "Turkish Foreign Policy Towards Armenia in 2008-2009: Impact On Azerbaijani-Turkish Relations," *Bilge Strateji*, 7/12 (2015), 50.

¹⁶⁰ Babashova, "*Uluslararası İmaj Perspektifinden Türkiye Azerbaycan İlişkileri*," 17; Ermenistan ile protokollerin imzalanması izleyen haftaya yani 14 Ekim 2009 tarihine iki ülke arasındaki Dünya Kupası Eleme grubu rövanş karşılaşması denk gelmiştir. FIFA Genel Sekreteri Jerome Valcke'nin, Futbol Federasyonu Genel Sekreteri Ahmet Güvener'e gönderdiği not bu kararın Türkiye tarafından uygulanmasında etkili olmuştur. Jerome Valcke, Ahmet Güvener'e, "Çok acil" başlığıyla gönderdiği bir notta, Atatürk Stadı'na Azerbaycan bayraklarının alınmamasını isterken, aksi durumda maçı iptal etmekten başka seçeneğin bulunmadığını bildirmiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Gaytancıoğlu, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi," 46.

“doğru anlaşılama” ya da “derdini kardeşine anlatamama” düşüncesi daha çok ön plana çıkmıştır.¹⁶¹ Bakü, Ankara’nın Erivan ile ilişkilerini normalleştirilmesi için öncelikle Ermenistan silahlı güçlerinin Azerbaycan’ın işgal edilmiş topraklarından çıkarılması temelinde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Aksi bir durumun, Azerbaycan’ın ulusal çıkarlarını tehlikeye düşüreceği dile getirilmiştir. Türkiye ve Azerbaycan’ın geçmişi çok eskilere dayanan ilişkilerinin olduğunu belirten Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan’ın ulusal çıkarlarına ters düşecek bir davranışa yönelmesi durumunda, Türkiye ile aralarındaki kardeşlik ilişkilerinin ruhuna gölge düşeceği açıkça ifade etmişlerdir.¹⁶² Nihayet, Türkiye ve Ermenistan protokollerinin yaratmış olduğu kısa süreli olumsuz hava Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin stratejik nitelik açısından derinleşmesiyle son bulmuştur.¹⁶³

Bunun üzerine 16 Ağustos 2010 tarihinde Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmıştır.¹⁶⁴ 15 Eylül 2010 yılında da Azerbaycan ve Türkiye arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulması için ortak bildiri imzalanmıştır. Bu imzayla ilişkilere stratejik bir boyut kazandırıldığı söylenebilir.¹⁶⁵ Türkiye adına dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Azerbaycan adına Cumhurbaşkanı İlham Aliyev metni imzalamıştır. Anlaşma 5 bölüm ve 23 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümler ise “Askeri, siyasi ve güvenlik sorunları”, “Askeri ve teknik iş birliği”, “İnsani konular”, “Ekonomik işbirliği” ve “Ortak ve Son Hükümler” şeklindedir. Anlaşma, 21 Aralık 2010 yılında Azerbaycan Millî Meclisi ve 2 Şubat 2011 tarihinde de TBMM tarafından onaylanmıştır.¹⁶⁶

Türkiye ve Azerbaycan Yüksek Stratejik Konseyi ilk toplantısını dönemin Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev başkanlığında İzmir’de gerçekleştirmiştir. Her iki ülkeden 10 Bakan’ın katıldığı toplantıda ikili ilişkilerin derinleştirilmesi için çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır.¹⁶⁷

Başkanlığını Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in yaptığı üçüncü toplantı 13 Kasım 2013 yılında Ankara’da

¹⁶¹ Aslanlı ve Kurban, “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları,” 34.

¹⁶² Gaytancıoğlu, “Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi’nin Değerlendirilmesi,” 45.

¹⁶³ Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri,” 19.

¹⁶⁴ Darıcalı, “Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği Süreçlerinin Analizi,” 56-57.

¹⁶⁵ Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri,” 16.

¹⁶⁶ Darıcalı, “Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği Süreçlerinin Analizi,” 56-57.

¹⁶⁷ Kılıç, “Son Yirmi Yılda Azerbaycan ve Türkiye İlişkilerine Kısa Bir Bakış,” 17.

düzenlenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin tüm veçheleriyle ele alındığı toplantı sonrasında, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi arasında Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Protokolü, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı arasında Bilim, Teknoloji, Sanayi ve Girişimcilik Alanında İşbirliğini Güçlendirmeye Yönelik Mutabakat Zaptı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uluslararası Kombine Yük Taşımacılığı Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İşgücünün Karşılıklı İstihdamına Dair Anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çalışma, Sosyal Güvenlik ve İstihdam Alanlarında İşbirliği Anlaşması imzalandı.¹⁶⁸ Tüm bu adımların, ikili ekonomik, siyasi vb. ilişkilerin yasal altyapısı açısından büyük bir kilometre taşı oldukları söylenebilir.¹⁶⁹

2016 yılında Türkiye’de bir darbe girişimi yapılmıştır. Türkiye’nin bu süreçte müttefiklerinden iki temel isteği olmuştur. Birincisi, halkın egemenliğine ve demokrasi yoluyla seçtiği hükümete destek vermek ve bu girişimi kınamak, ikincisi; ülkelerinde ilişkili faaliyetlere son verilmesi ve gerekli kişilerin teslim edilmesi yönünde olmuştur.¹⁷⁰ Bu süreçte, tarih boyunca her zaman Türkiye’nin yanında olan Azerbaycan da Türkiye’nin anayasasına, demokrasisine karşı yapılmış darbe girişimini kınamış ve kabul edilmez addetmiştir.¹⁷¹

Sonuç olarak; Türkiye, Kafkasya politikasında, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında iş birliği ve barış içerisinde yaşayan, Batılı değerleri benimsemiş ülkelerin varlığını sağlamak ve desteklemek temel unsurlarını savunmaktadır. Özellikle de Kafkas cumhuriyetlerinin toprak bütünlüklerinin ve bağımsızlıklarının dünya çapında tanıtılarak korunması öncelikli hedef olarak

¹⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Başkanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_azerbaycan-yuksekduzeyli-stratejik-konseji_nin-ucuncu-toplantisi-ankara_da-gerceklestirildi.tr.mfa [Erişim Tarihi: 11.2.2021]

¹⁶⁹ Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri,” 16.

¹⁷⁰ Cavid Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı: Tarihi ve Güncel Boyutlar*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2020, 165.

¹⁷¹ Ahmadov Namık, “Azerbaycan Basını ve 15 Temmuz FETÖ Olayları (Halk Gazetesi’nin Kaynaklarına Dayanan Analiz,” *Egemia*, 4 (2019), 76.

belirlenmiştir.¹⁷² Bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Bununla birlikte İran ve Rusya tarafından desteklenen Ermenistan'ın saldırıları karşısında yine en çok desteği Türkiye vermiştir. Buna rağmen her iki ülke ilişkilerinde bazı kırılmaların olduğu da söylenebilir. İlişkilerdeki ilk yapay kırılma noktasının; 1989 yılındaki Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Başbakan Turgut Özal'ın Karabağ sorununu Sovyetlerin bir iç meselesi olarak değerlendirmesi ve Azerbaycan Türklerini Şii olarak gördüğü yönünde bir algının ortaya çıkması olduğu söylenebilir.¹⁷³

1992 yılında Ermenistan ve Azerbaycan çatışması sırasında Türkiye'nin Ermenistan'a buğday satması ikinci kırılma noktası olmuştur. İlişkilerdeki psikolojik kırılmayı ifade eden bu olay günümüzde bile iki toplumun hafızalarında ne yazık ki yerini koruduğu ifade edilmektedir. Üçüncü yapay kırılma noktası, ilişkilerdeki güveni ciddi bir biçimde etkilemekle birlikte Haydar Aliyev'e karşı 1995 yılında yapılan darbe girişimi sırasında Ruşen Çevadov'un arkasında Türk vatandaşlarının olduğunun ortaya çıkmasıdır. Dördüncü kırılma noktasını ise Türkiye'nin, Karabağ'da Ermeni işgali bitmeden, Ermenistan açılımı ile sınırların açılacağı beklentisi olmuştur. Ermenistan'la normalleşme sürecinde Türkiye'nin sınır kapılarını açacağı ihtimali, Azerbaycan'da büyük bir tepki ve aşırı bir duygusallıkla karşılandığı bilinmektedir.¹⁷⁴ Bütün bu yapay kırılmalarla birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana geçen yaklaşık 30 yıllık sürede, iki ülke arasındaki ilişkilerin önemli aşamalar kat ettiğini söylemek mümkündür.¹⁷⁵

¹⁷² Çelikipala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş," 94.

¹⁷³ Muharrem Ekşi, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe," *Avrasya Etüdüleri*, 36 (2009), 104.

¹⁷⁴ Ekşi, a.g.e., 104.

¹⁷⁵ Aslanlı ve Kurban, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları," 34.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN SİYASİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL BOYUTUNU ŞEKİLLENDİREN TEMEL FAKTÖRLER

2.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Soydaşlık Kültürü

Türkiye ve Azerbaycan, Türk dünyası olarak tanımlanan bir alanda tarih, coğrafya, kültür, dil ve edebiyat gibi birçok yönden birbirlerine çok yakın ve köklü bir tarihi birlikteliği paylaşan iki ülkedir.¹⁷⁶ Dünya genelinde yaşayan Türklerin bütünü, kurmuş oldukları bağımsız ve özerk cumhuriyetler incelendiğinde; bu iki ülke toplamda yüz milyonu aşan nüfusları ve ekonomik güçleriyle adeta Türk dünyasının lokomotifini konumdadırlar.¹⁷⁷ Azerbaycan ve Türkiye arasında sürekli kuvvetli ilişkiler devam edegelmiş ve her iki ülkenin liderleri de bu ilişkileri “Bir millet, iki devlet” sloganı ile simgeleştirmişlerdir. Azerbaycan’ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruması ve sahip olduğu doğal kaynakların sunmuş olduğu ekonomik potansiyelini, kültürel ve askeri politikalarını etkin bir şekilde hayata geçirmesi noktasında Türkiye tarafından sürekli destek görmüştür.¹⁷⁸

Özellikle Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde bölgesel politikalar ve güvenlik boyutunun temeli, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışma sürecine ve Karabağ sorununa dayanmaktadır. Türkiye, her ne kadar 1990’lı yılların başında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşta, Rusya’nın müdahale etme riskine karşılık, Azerbaycan halkının beklemiş olduğu düzeyde gerekli yardımı yapmasa da Karabağ sorununda koşulsuz destek vermek üzere Azerbaycan’ın yanında yer aldığını belli etmiştir. Bu durum bile Azerbaycan halkının, Türkiye’yi Azerbaycan devletinin bir koruyucusu olarak görmelerine yetmiştir. Her zaman istenen destek verilmese de her iki ülkenin de ilişkilerini müttefiklik düzeyinde tanımladığı söylenebilir. Nitekim Türkiye’nin, topraklarının yaklaşık %20’si Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan-Ermenistan çatışması sebebiyle Ermenistan ile sınır olan kapılarını

¹⁷⁶ Ahundova Sevinç, “Anadolu Ağızları (Çorum İli) ve Azerbaycan Türkçesinde Geçen Renk Adları Üzerine,” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7/10 (2020), 326.

¹⁷⁷ Adıgüzel, “Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma Üzerine Bazı Problemler,” 51.

¹⁷⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*, İstanbul, 2011, 22; Mitat Çelikpala ve Cavid Veliyev, “Azerbaijan-Georgia-Turkey: An Example of a Successful Regional Cooperation”, *Center for International and European Studies (CIES) Policy Brief*, 4 (2015), 2.

kapatması ve ilişkilerini kesmesi, güvenlik alanında Türkiye ve Azerbaycan arasındaki müttefiklik ilişkisinin düzeyini açıkça göstermektedir. Ayrıca, Hazar'daki ihtilafli sular üzerinde petrol arama konusunda 2001 yılında İran ile Azerbaycan donanmaları arasında meydana gelen anlaşmazlık üzerine Türkiye'nin, İran'ı karşısına almak pahasına Silahlı Kuvvetleri ile Azerbaycan'a destek vererek İran'ın geri adım atmasında etkili olması, Türkiye-Azerbaycan enerji güvenliği konusundaki ittifak ilişkilerinin boyutunu açıkça göstermektedir.¹⁷⁹ Bu kapsamda genel çerçevesi çizilen ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini etkileyen temel faktörler çalışmanın bu kısmında detaylı bir biçimde incelenmiştir.

Her milletin edebiyatı, kültürü ve dili onun milli tarihi zemininde gelişmektedir.¹⁸⁰ Milletleri birleştiren en güçlü bağlardan biri, üyelerinin ortak tarih bilince sahip olmasıdır.¹⁸¹ Tarihsel süreç açısından Türk dili tarihine bakıldığında Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesi/Oğuz Türkçesi içerisinde 13. yüzyıla kadar farklılık göstermeden aynı dil olarak devam ettiği görülmektedir. Ancak bu yüzyıldan sonra iki lehçe biçimde farklılaşma eğilimi gösterdikleri ifade edilmektedir.¹⁸² Azerbaycan ve Türkiye ilişkisinin temelinde yatmakta olan etkenlerden birisi de “bir millet iki devlet” düşüncesidir, yani her iki toplumun soydaşlık kültürüdür.¹⁸³

Aralarındaki bu soy bağından dolayı ister yerel düzeyde isterse resmi düzeyde her iki devlet birbirini kardeş ülke olarak tanımlamaktadırlar. Bu anlamda, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, devletlerin öncelikli çıkarlarına dayanan klasik uluslararası ilişkilerin ötesinde özel bir boyutunun olduğu söylenebilir.¹⁸⁴ Dolayısıyla farklı coğrafyalarda ve farklı devletlerin vatandaşları olarak yaşamlarını sürdürseler de

¹⁷⁹ Ekşi, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe,” 101.

¹⁸⁰ Allahverdiyeva Şehrabani, “Azerbaycan Ağızlarında Kullanılan Arkaik Zarf-Fiiller,” *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2011), 71.

¹⁸¹ Alpargu Mehmet, “Türkiye ve Azerbaycan Tarih Ders Kitapları Üzerine Bazı Gözlemler,” *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 5/3 (2007), 1.

¹⁸² Ömer Bayram, “Klasik Azerbaycan Edebiyatında Meşhur Gazel Şairleri,” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2009), 262.

¹⁸³ Aslanlı ve Kurban, “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları,” 31.

¹⁸⁴ Aydın, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol,” 39; Cabbarlı Nikpur, “Azerbaycan Muhaceret Edebiyatında Kuzey Kıbrıs Olayları,” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45 (2011), 88.

geçmişte Türkler arasında var olmuş olan birlikteliğin bugün de devam ettiği görülmektedir.¹⁸⁵

Azerbaycan ve Türkiye Türkleri ortak bir halkın evlatları olarak yıllarca aynı çatı altında yaşamışlardır. Fakat devletleşme olgusunun ortaya çıkmasıyla ve tarihin belirli dönemlerinden itibaren bu iki toplum ayrı ayrı devletler kurarak, farklı çatılar altında yaşamaya başlamışlardır. Özellikle Safevi ve Osmanlı döneminde bu iki Türk toplumu arasında ciddi kopukluklar olmuş, hatta toplumsal düzeyde olmasa bile devlet düzeyinde çatışma yaşandığı da olmuştur.¹⁸⁶ Bilindiği üzere; 16. yüzyılın başında Safevi Devleti kurulmuş (1501) ve bununla birlikte karşılıklı göç olayları yaşanmıştır. Şah İsmail'e bağlı olan Anadolu Kızılbaş Türkmenleri Safevi Devleti'ne, Osmanlı topraklarına da Sünni Azerbaycan Türkler gitmişlerdir. Gerek Safevi Devleti, gerekse ardından Nadir Şah'ın kurduğu Afşarlar Devleti birer Türk devletidir. Nadir Şah'ın ölümünün ardından Azerbaycan bölgesinde ortaya çıkan hanlıklar ve Osmanlı Devleti arasında, niteliği ve yoğunluğu zaman içinde değişmekle birlikte ilişkiler yaşanmıştır. Yine Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan savaşlarda diğer Kafkas topluluklarında olduğu gibi Azerbaycan Türklerinin büyük bir çoğunluğu da genel olarak Osmanlı'dan yana tavır almıştır. Anadolu ve Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkilerin 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yeniden üst düzeye çıktığı söylenebilir.¹⁸⁷

Azerbaycan ve Türkiye arasında, uzun bir aradan sonra ilk ilişkilerin kurulması, modernleşme hareketlerinin Rusya Türkleri arasında yayılmasına paralel olarak ortaya çıkan kültürel uyanış ve onu izleyen milliyetçilik düşüncesi bağlamında mümkün olabilmiştir.¹⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde, Balkanlarda yayılmaya başlayan milliyetçilik akımına ve Balkan Savaşlarında alınan askerî ve siyasi yenilgilere bir tepki olarak 1908 yılında "Jön Türkler" hareketi başlamıştır. Türklerin Anadolu ve Rumeli'de yaşayan şuurlu bir millet olduğu olgusuna dayanan bu hareket gün geçtikçe kuvvetlenen Türk milliyetçiliğine dönüşmüştür.¹⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin ancak Türk

¹⁸⁵ Adıgüzel, "Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma Üzerine Bazı Problemler," 53.

¹⁸⁶ Aslanlı ve Kurban, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları," 33.

¹⁸⁷ Aslanlı ve Kurban, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları," 33.

¹⁸⁸ Abdulhamit Avşar, "Uluslararası İlişkilerde "İzafet Çerçevesi"nin Genişletilmesinde Bireylerin Rolü: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde İleti Kaynağı Olarak Birey," *Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 3 (2012), 3.

¹⁸⁹ Demirtaş, "Doğu Sorunu'ndan 'Yeni Büyük Oyun'a," 22.

milletine dayanarak ayakta kalabileceğini savunan Türk milliyetçileri, Rusya ve Osmanlı Türkleri arasındaki yakınlaşmanın bölgenin Batı ve Rus yayılcılığına karşı bir direnç oluşturabileceğini düşünmüştür.¹⁹⁰ Rusya’da güçlenen Panslavist anlayışa karşı bir tepkiyle de birleşen bu gelişme, Rus yönetimi altındaki diğer Türklerde olduğu gibi, Azerbaycan Türkleri arasında da Türkiye’ye yakınlık duygularında artışa neden olmuştur.¹⁹¹ Diğer taraftan bazı Azerbaycanlı aydınlar Türkiye’ye gelmiş ve buradaki düşünce hareketleri içerisinde yer almışlardır. Bu aydın grubu, Rusya Türkleri arasında kültürel uyanışın öncüleri arasında bulunan kişilerdi ve bu özellikleri dolayısıyla 19 ve 20. yüzyıllarda hem Rusya hem de Türkiye Türkleri üzerinde önemli etkilerde bulundular.¹⁹²

Bu arada eğitim konusunda Azerbaycan Türklerinin Rusya’dan yeterince yararlanamayacağını düşünen bazı kişilerin de özellikle 1905’ten sonra Türkiye’ye yöneldikleri bilinmektedir. Bunun için öğretmenler getirme yoluna gitmişlerdir. Bu vesileyle Azerbaycan’a Osmanlı Türklerinden olan öğretmenlerden ilk gelen Ahmet Kemal Bey olmuştur. Kemal Bey Bakü’deki “Balahanı” okulunda göreve başlamıştır. Daha sonra Hacı Zeynelabidin Bey, Muallim Mehmet Cevdet gibi arkadaşlarını Azerbaycan’a getirmiştir. Bu kişilerin Osmanlı kültürünün doğru olarak tanıtılmasında ve Azerbaycan’da eğitiminin gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Daha sonra Baha Sait ve Beşiktaşlı Küçük Fuat gibi öğretmenler İstanbul’dan Azerbaycan’a gelerek

¹⁹⁰ Erkan, “Rusya’da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı,” 767.

¹⁹¹ Avşar, “Uluslararası İlişkilerde “İzafet Çerçevesi”nin Genişletilmesinde Bireylerin Rolü: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde İleti Kaynağı Olarak Birey,” 3; Ruslar, özellikle Türkiye ve İran’ın bölgedeki tesirini azaltmak için Rus-Tatar okullarını çok sayıda açması ve Azerbaycan Türkleri Rus kültürüne sokma gayretleri onlar üzerinde değişik tesirler bırakmıştır. Bu okullar sayesinde, Ruslar bazı Azerbaycan gençlerini kendi kültürlerine sokmayı başarmış ise de diğer Azerbaycan gençlerin okuyup kendi insanına ve ülkesine hizmete koşmasına engel olamamıştır. Modern ilimler öğrenen Azerbaycan aydınları, kendi halkının geri kalmışlığını görerek, onlara modern eğitimler verebilme yollarını aramaya başlamışlardır. Bir taraftan Rus okulları, diğer taraftan da Gaspıralı’nın Usul-ı Cedit (Yeni Usul) mekteplerini örnek alan Azerbaycan Türkleri, XIX. asrın sonları ile XX. Asrın başlarında hızla eğitim seviyelerini yükseltmeye başlamışlardır. Bu asrın başlarında Türkiye Türkleri ile eğitim ve kültürel ilişkilerini geliştiren Azerbaycan Türkleri, kendi konuştukları Türkçeyi daha da geliştirmişlerdir. XX. asrın ilk çeyreğinde Azerbaycan aydınları Türklük şuurunun gelişmesinde büyük roller oynamışlardır. Mirza Fethaki Ahmedzade ile Hasanbey Zerdabi’nin başlattıkları bu akımı Ali Ekber Tahirzade Ali Turan, Ali Merdan Topçubaşı ve Mehmet Emin Resülzade devam ettirmişlerdir. Geniş bilgi için Bkz.: Çelik, “XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan,” 77.

¹⁹² Emine Ak, “Azerbaycan Türkçülüğüne Tarihsel Bir Bakış: Rus Azerbaycan’ından Milli Bağımsızlığa Yüzyıl Başında Azerbaycan Ulusal Aydınlanması” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2001), 46.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dil ve kültür birliğinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.¹⁹³

Azerbaycan Türkleri arasındaki düşünsel ve kültürel açıdan sıçramalar ancak 1900'lü yıllardan itibaren hızlanmıştır.¹⁹⁴ Azerbaycan Türklerinde daha önceki dönemlerde hiç görülmeyen bir yükseliş dönemi yaşanmıştır. Edebiyat, gazete, tiyatro, ve diğer kültürel alanlarda yaşanan önemli gelişmelerin yanı sıra milli, siyasi ve ideolojik akımlar ortaya çıkmış, Azerbaycan Türklüğü ümmet döneminden millet dönemine doğru adım atılmıştır.¹⁹⁵ Azerbaycan'ın hem ekonomik hem de siyasi olarak gelişme göstermesinde sürekli bir biçimde katkıda bulunmayı ihmal etmeyen bir ülke konumundaki Türkiye, cumhuriyet tarihi itibarıyla ortak etnik ve kültürel değerlerinden dolayı da Azerbaycan'la ikili ilişkilerini her zaman en yüksek seviyede tutmayı hedeflemiştir.¹⁹⁶ Ancak kendi tarih ve kültürünü ve farklı kültürel unsurları bir arada harmanlayarak şekillendiren Azerbaycan Türklerinin kültürel zenginliği ve çok çeşitliliği ile ilgi odağı olmuştur.¹⁹⁷

1930 ve 1990 arasındaki dönemde, bastırılmış ve zamanla bu kültürün birçok ögesinin kaybolduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir.¹⁹⁸ Lenin'in siyasi ve kültürel politikalarını devam ettiren sonraki Rus yöneticiler edebiyata, sanata, yazar ve sanatçılara komünizme hizmet etmesi şartıyla desteklemişlerdir.¹⁹⁹ Türk Dili, 21. yüzyıla Rus politikalarının da etkisiyle 21 lehçe ile temsil edilen ve çok geniş bir coğrafyada konuşulan bir dil olarak girmiştir. Her lehçenin ve şivenin, dil haline getirilmesi ve farklılaştırılması için yapılan faaliyetler, Türk Dilinin lehçe ve şive sayısını da artırmıştır.²⁰⁰

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 1964-72 yıllarında kültür ve bilim alanında imzalanan antlaşmalar kapsamında, Türkiye ile Azerbaycan edebi ve kültürel

¹⁹³ Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan," 77.

¹⁹⁴ Aygün Attar, "Milli Kimliğin Siyasallaşan Yüzü: Difai," *Belleten*, LXXII/263 (2008), 177.

¹⁹⁵ Nesib, L. Nesibli, *Bağımsızlık Düşüncesi ve Dış Politika: Varoluş Mücadelesinin Zorlu Yolu, Azerbaycan Düşünce Tarihi I*, Ed., Ali Asker (Ankara: YTB Yayınları, 2021), 245.

¹⁹⁶ Demir, "Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Örneği," 293.

¹⁹⁷ Terlan Mehdiyeva Azizzade, "Azerbaycan Raks Giysilerinde Ulusal Geleneksellik," *Akdeniz Sanat Dergisi*, 4/7 (2011), 112.

¹⁹⁸ Tokluoğlu, "Azerbaycan," 26.

¹⁹⁹ Akman, "Stalin Sonrası Azerbaycan'da Aşık Edebiyatı ve Aşık Kurultayları," 14.

²⁰⁰ Direkçi ve Gülmez, "Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerleri," 134.

ilişkileri de gelişme eğiliminde olmuştur.²⁰¹ Bir yandan da Azerbaycan'da kendi emperyalist çıkarlarını sürekli kılmak için Rusya, baskıcı bir siyaset izlemiş ve bölgenin kültürel, etnik ve dini yapısı üzerinde sürekli oyunlar oynamaya devam etmiştir. Rusya, Azerbaycan Türkleri üzerinde uyguladığı planlı politikalarla, Azerbaycan Türklerinin Türkiye ile olan ırki ve kültürel bağlarını gevşeterek onları kopartmak istemiştir. Bu siyasetini, bölgede kalıcı olmanın bir gereği olarak yürütmüştür.²⁰²

Dönemin Türkiye'si açısından bakıldığında; Mustafa Kemal Atatürk'ün Azerbaycan politikasının, gerçekçilik ilkesinden ayrılmadan döneminin şartlarına göre şekillendirildiği söylenebilir.²⁰³ Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Türk milliyetçiliğini esas alınmıştır. Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Sadri Maksudi Aral gibi önemli kişiler Türk kültürü ile ilgili politikalarda önemli görevler üstlenerek Türk tarih yazımının, Türk dilinin ve Türk kültürünün üzerine yapılmış olan çalışmalara önderlik etmişlerdir.²⁰⁴ Kurulduğu ilk yıllarda Modern Türkiye Cumhuriyeti teritoryal bir milliyetçilik çizgisi izleyerek, hedeflerinin odak noktasına Anadolu'yu yerleştirmiştir. Bu hedefle mevcut sınırlarının içinde bütünleşik bir Türk toplumunun yaratılmasını öngörmüştür.²⁰⁵

Ancak daha sonraki yıllarda bu politikadan uzaklaşmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra dış ve iç sebeplerden dolayı siyasi ilişkilerin düşük yoğunlukta sürdürüldüğü fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün Azerbaycan politikasının, kültürel alanda dilde, fikirde, işte birlik şiarı çerçevesinde ağırlıklı kazandığı görülmektedir. Bu

²⁰¹ Aliyeva Zakire, "Türkiye-Azerbaycan Edebi İlişkilerinde Selef ve Halef Yazarlar: Mirza Fethali Ahundzade ve Anar Rızayev," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/1 (2015), 217.

²⁰² Aslan, "Atatürk ve Azerbaycan Politikası", 1; Rusya, hâkimiyetine aldığı bölgelerde ve bu arada Azerbaycan'da "Ruslaştırma" yöntemiyle yeni nesilleri kendi idealleri ve dünya görüşü çerçevesinde yetiştirmek istiyordu. Rusça konuşan ve Rusya'ya gönülden bağlı vatandaşlar oluşturmak üzere hedeflenen bu çalışma özellikle Türklerin yoğun olduğu bölgelerde uygulamaya konulmuştu. Ruslar hedeflerine ulaşmak için Rus-Tatar okulları açmış ve Müslümanların çocuklarının buralarda eğitim almaları için onları teşvik etmişti. Müslüman Türklerin çoğu direnç göstererek çocuklarını Rus okullarına göndermemeyi tercih etmiştir. Ama az da olsa bu okullara devam eden Azerbaycanlı çocuklar olmuştur. Bu okullar sayesinde Ruslar bazı Azerbaycanlı gençleri kendi kültürlerine dahil etseler de diğer Azerbaycanlı gençlerin okuyup kendi insanlarına ve ülkesine bağlı yetişmesine engel olamamıştır. Hatta bu okulları bitirenlerin bir kısmı Rusya'da üniversite eğitimi almıştır. Petersburg ve Moskova'da üniversite bitirerek ülkesine dönen bu aydınlar, eğitimlerini tamamladıktan sonra Rusya'ya değil, kendi milletine hizmet etmişlerdir. Geniş bilgi için Bkz.; Kastrati, "Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin "Ekinçi" Gazetesinin Rolü," 265.

²⁰³ Aslan, "Atatürk ve Azerbaycan Politikası", 4.

²⁰⁴ Ali Ferhasov, "XX. Asrın Başlarında Azerbaycan'da İslami Düşünce, Eğitim ve Islahat Anlayışı," *Bellekten*, 78/281 (2014), 273.

²⁰⁵ Erkan, "Rusya'da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı," 767.

kapsamda ülke içinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları kurularak kültür birliğinin alt yapısına temel oluşturacak çalışmalar başlatmıştır.²⁰⁶

Bu dönemde Alman ve Rus Türkolojisinin hâkimiyetini kırmak amacıyla 1920’li yıllardan itibaren başlayan Türkiye merkezli Türkoloji çalışmaları 1924 yılında M. Fuat Köprülü’nün başkanlığında kurulan Türkiyat Enstitüsü’yle kurumsallaşmıştır. Bir süre sonrasında İstanbul Darülfünûnu müderrislerinden Mehmet Fuat Köprülü, Azerbaycan Maarif Komisyonu tarafından, Azerbaycan edebiyat tarihi hakkında dersler vermek ve incelemelerde bulunmak üzere Bakü’ye davet edilmiştir. Köprülü, yapılan daveti kabul etmiş ve Ekim 1925’te Bakü’ye gitmiştir. Bu sırada Köprülü, Sovyet Bilimler Akademisi’ne üye olarak seçilmiştir. Köprülü ve ekibi tarafından 1924 yılında hazırlıkları başlayan ve 26 Şubat-6 Mart 1926 yılında yapılan Türkoloji Kurultayı/Kongresini Bakü’de toplanmıştır. Bakü Türkoloji Kurultayında Türklüğün ve Türkoloji’nin birçok sorunu tartışılmış ve çeşitli öneriler sunulmuştur.²⁰⁷

Rusya, Azerbaycan Türklerinin Türk dünyası ile olan bağlarının koparılması amacıyla Alfabe değişikliğine gidilmesinde etkili olmuştur. Türklerin yüzyıllar boyu kullanmış olduğu Arap alfabesi değiştirilmiş ve yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır (1 Mayıs 1925).²⁰⁸ Fakat Atatürk’ün 1928 yılında Türkiye’de harf inkılabını başlatarak Latin alfabesini kullanmaya başlaması, Türk kültürünün Azerbaycan’da hissedilmesini tekrar sağlamıştır.²⁰⁹

Stalin döneminde İlimler Akademisi ve Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği öncülüğünde, 8 Mayıs 1939 tarihinde Azerbaycan’ın önde gelen aydınları Kiril alfabesine geçilmesi konusunda tartışmak üzere bir araya gelmiştir. Yapılan tartışmalar

²⁰⁶ Aslan, “Atatürk ve Azerbaycan Politikası”, 4.

²⁰⁷ Ali, Duymaz, “M. Fuat Köprülü’nün Azerbaycan Folkloru ve Edebiyatıyla İlgili Çalışmalarına Bir Bakış,” *Akademik Kaynak*, 1/1 (2013), 44.

²⁰⁸ Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi,” 500; Cem Karakılıç ve Oğuzhan Aydın, “Azerbaycan’daki Latin Alfabeti Tartışmalarına Türkiye’deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (192-1930),” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43 (2010), 194.

²⁰⁹ Aslan, “Azerbaycan,” 68-69. İsmail Aydıngün, “Sovyet ‘milliyetler politikası’ çerçevesinde ‘yerleştirme’ politikası uygulandı. Amaç, Çarlık döneminde baskı altına alınan, hatta yasaklanan ulusal dilleri geliştirerek eğitim dili hâline getirmek ve hiçbir dili bir diğerine üstün tutmamak ya da öncelik tanımamaktı. En azından resmî tutum böyleydi. Bu politikanın arka planında, Rusça dışındaki dillerin geliştirilmesi, böylelikle de kurulmakta olan çok uluslu birliğin tüm halklar tarafından en üst düzeyde desteğinin sağlanarak istikrarlı bir yapıya kavuşturulması yatmaktaydı” demektedir. Geniş bilgi için Bkz.: İsmail Aydıngün, “Ne Doğu Ne Batı, Hem Doğu Hem Batı: Avrasya’nın ‘Geçiş’ Ülkesi Ukrayna,” *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 247.

sonucunda 1940 yılında Kiril alfabesi kabul edilmiştir.²¹⁰ Ancak Ebülfez dönemi olan Türkçülük politik yaklaşımının bir sonucu olarak Latin Alfabesi'ne dönüş yapılmış ve Azerbaycan dili ifadesi de Türk dili olarak değiştirilmiştir.²¹¹ Ancak Mayıs 1994 Aliyev döneminde resmi dilin ismi tekrar 'Azerbaycan dili' biçiminde değiştirilmiştir.²¹² Uzun süre tartışılan alfabe meselesi Haydar Aliyev'in Latin alfabesine geçiş için 18 Haziran 2001 tarihinde vermiş olduğu fermanla noktalanmıştır. 1 Ağustos 2001 yılından itibaren de tamamen Latin alfabesine geçilmiştir.²¹³

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tekrar bağımsızlığını kazanması ile birlikte milli kültür, edebi ve manevi mirasın araştırılması için önemli araştırma ve çalışmalar başlamıştır.²¹⁴ Bağımsızlık yılları olan 1990'lı yıllardan itibaren Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin modern aşamasının ve hızının, karşılıklı yaratıcılık ünsiyetinin, ortak milli ve manevi değerlerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasının yanı sıra bunların araştırılması bakımından önceki dönemlerdeki ilişkilerden ayrıldığı söylenebilir.²¹⁵ Türkiye, 1990'larda başlayan "Yeni Dünya Düzeni"nde oynayabileceği etnik ve dinsel kartları fark ettikçe, merkez ülke olmaya doğru yönelmiştir.²¹⁶

Azerbaycan'ın ilk başbakanı olan Muttalibov'un yürütmüş olduğu dış politika kabaca Rusya yanlısı şeklinde değerlendirilebilir ancak Türkiye ve İran gibi önemli güçleri de tamamıyla göz ardı ettiğini söylemek güçtür. Muttalibov'un yönetimde olduğu dönemlerde, Türkiye ve Azerbaycan arasında karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Bunun bir sonucu olarak Türkiye ve Azerbaycan halkları arasındaki "gelenek ve dil, tarih ve kültür yakınlığının ve mevcut akrabalık bağlarının çok yönlü bir iş birliğinin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturduğuna yönelik inanca" vurgu yapılmış ve

²¹⁰ Karaman, "Dünden Bugüne Azerbaycan'da Alfabe," 138-139.

²¹¹ Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," 53

²¹² Tokluoğlu, "Azerbaycan," 39.

²¹³ Karaman, "Dünden Bugüne Azerbaycan'da Alfabe," 142.

²¹⁴ Ali Asker, "Ahmet Bey Ağaoğlu'nun Gazetecilik Faaliyetleri ("Kaspi" Gazetesinde Yayımlanmış Yazılar Üzerine)," *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 9/1 (2020): 118; Zafer İbrahimoglu ve Selda Şan, "Azerbaycan Öğretim Programlarının Vatandaşlık Eğitimi Açısından İncelenmesi," *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37 (2018), 71.

²¹⁵ Aliyeva, "Türkiye-Azerbaycan Edebi İlişkilerinde Selef ve Halef Yazarlar: Mirza Fethali Ahundzade ve Anar Rızayev," 217.

²¹⁶ Güder, Çemrek ve Mercan, *Geleceğin Türkiyesinde Dış Politika: Eğilimler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, 3.

24.01.1992 yılında “Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması Ankara’da imzalanmıştır.”²¹⁷

28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihleri arasında, Elçibey’in Türkiye’ye yapmış olduğu dokuz günlük ziyaret, Türkiye ve Azerbaycan arasında soydaşlık temeline dayanan ilişkilerin gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Elçibey bu ziyaretinde, Ankara’da düzenlenmiş olan Türk Devletleri Zirvesi’ne katılmıştır. Bu zirvede diğer devletler ile beraber ortak bir beyanname imzalamıştır. Zirvenin sonuç bildirgesinde Türk halkları arasındaki ortak tarih, dil ve kültüre dayanmakta olan özel bağlara vurgu yapılarak, mevcut olan kardeşlik, dayanışma ve iş birliği ruhunun devam ettirilmesine atıfta bulunulmuştur.²¹⁸ Bu kapsamda 1992 senesinde Türk dünyasının tarihi ve kültürel birikimlerinin geniş bir biçimde kayıt altına alınması amacıyla Türkiye’nin girişimleriyle bir süreç başlatılmış ve on “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi” gerçekleştirilmiştir.

1993 senesinde Cumhurbaşkanı görevini devralan Haydar Aliyev’in 6 Mayıs 1997 yılında “Biz bir millet, iki devletiz” sözü Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerine yeni bir ivme kazanmasına neden olmuştur. Bu tarihten önceki yirmi yıllık süreç sonunda iki ülke arasındaki kardeşlik ilişkisi daha da güçlü hale gelmiştir.²¹⁹ Bu söylem, iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmakta ve bu ilkenin, ilişkilerin kardeşlik ve dostluk prensibine dayandığını ifade ettiği söylenmektedir. Ayrıca bu söylem, Azerbaycan ve Türkiye toplumları arasındaki dil, iş ve kader birliğinin bir yansıması olarak görülmüştür. Bu da iki ülke arasındaki dil, din ve kültür ortaklığından kaynaklanmaktadır. Bu algılama, dış politikada moral değerleri ön plana çıkarmış ve ilişkilerin reel politik yerine kardeşlik esasına göre şekillenmesine yol açmıştır.²²⁰

Haydar Aliyev’in başta olduğu Kasım 1998 yılında Azerbaycan Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Eğitim Bakanlığı arasında eğitim ve bilim alanında iş birliğine dair mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Bu protokol ile Türkiye yardım etme sözü vermiştir. Protokolde aynı zamanda derslik ve neşriyat, Türk dilli ülkelerde tedris

²¹⁷ Sancak, “Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri,” 60; Bu anlaşma, Azerbaycan’ın karşı karşıya kaldığı karmaşık sorunlar nedeniyle Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanamamış ve yürürlüğe girememiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Çelikkpala, “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna’ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri,” 320.

²¹⁸ Eravcı, “Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi,” 39.

²¹⁹ Durmuş, “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma,” 2576.

²²⁰ Ekşi, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitige,” 98.

olunacak ortak tarih ve edebiyat kitaplarının yazılması gibi konulara da karar verilmiştir.²²¹ Ayrıca Azerbaycanlı Türk öğrencileri Türkiye'ye getirilmiş ve burada eğitim almaya başlamışlardır.²²²

Elçibey döneminde Türk Dünyasının çatı kuruluşu olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın tesisine giden yol 1992'de Ankara'da düzenlenmiş olan ilk Türk Zirvesiyle başlamıştır. Bu etkinlikler Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde de Türk Dünyasının farklı şehirlerinde gerçekleşmiştir. 21 Ekim 1996 Taşkent zirvesinden itibaren bu etkinlik, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" olarak düzenlenmiştir. 2001 yılından sonra beş sene boyunca gerçekleşmemiş olan zirveler 2006'da yapılan Antalya Zirvesi sonrasında düzenlenmeye devam etmiştir. 2000'li yılların başlarında Özbekistan uyguladığı dışa kapalı politikası, Türkmenistan ise Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde imzaladığı Tarafsızlık Anlaşması sebebiyle zirveler sürecinden çekilirken, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye devlet başkanları düzeyinde süreç devam ettirilmiştir. Bu bağlamda ekonomiden kültüre kadar geniş yelpazede tesis edilen önemli iş birliği aşamaları gerçekleştirmişlerdir. Bu süreçte örgütün adı Bakü Zirvesi'ne (8 Nisan 2000) kadar "Türkçe Konuşan Ülkeler", bu zirveden sonra ise "Türk Dili Konuşan Ülkeler" olarak anılmaya başlamıştır.²²³

İlham Aliyev dönemindeki Türkiye ile ilişkilere bakıldığında İlham Aliyev'in de babası Haydar Aliyev gibi Türkiye ile ilişkilerde etnik ögeyi ön planda tuttuğu görülebilmektedir. Nitekim iki ülke halkı arasındaki siyasal ilişkiler düzeyini korurken sosyal ve kültürel iş birliğinin hızla arması buna işaret etmektedir.²²⁴ Bu çerçevede 1992 yılında ilk toplantısı yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Dolmabahçe Sarayında 21 Kasım 2008 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti parlamento yöneticileri tarafından imzalanarak kurulmuştur. Türkçe Konuşan Ülkelerin Parlamento Asamblesi (TÜRKPA) I. Genel Kurul oturumu 29 Eylül 2009 tarihinde

²²¹ Babayeva, Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 90.

²²² Nurettin Latifaci, Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Sakarya, s. 101.

²²³ Ali, Asker ve Ayşe Şener, "Türk Dünyasında İş Birliği Ve Entegrasyon Sürecinin Kurumsallaşması Üzerine," *Yeni Türkiye Dergisi*, 120 (2021), 98.

²²⁴ Beşikçi, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler," 249.

Bakü’de gerçekleştirilmiştir.²²⁵ Bakü’de, 15 Ekim 2019 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) Devlet Başkanları 7. Zirvesi İlham Aliyev’in başkanlığında toplanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti adına Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kırgızistan’ı temsilen Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, Kazakistan’ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev zirveye katılmıştır.²²⁶

Sonuç olarak Azerbaycan, Türkiye’nin “yumuşak gücünü” en rahat kullanabildiği ülke olarak da değerlendirilmektedir. Türkiye’nin Azerbaycan’la ilgili yumuşak güç kaynaklarının azımsanmayacak kadar fazla olduğu söylenebilir. Soydaşlığı simgeleyen ortak tarihi değerler, ortak dil, popüler kültür ve eğitim bu kaynakların sadece birkaçıdır.²²⁷

2.2. Bölgesel Politikalar Bağlamında Türkiye-Azerbaycan Stratejik Taraftaşlığı

Türkiye’nin bölgeye yönelik olarak uygulamış olduğu politikalar tarihsel süreç içerisindeki gelişmelerle birlikte değişime uğramıştır.²²⁸ Ancak bağımsızlık sonrası Azerbaycan ile Türkiye arasında yaşanan ilişki seviyesinin güçlenmesi ve daha da gelişmesi, her iki tarafın özellikle güvenlik alanındaki ulusal çıkarlarının örtüşmesinin önemli bir payı vardır.²²⁹ Söz konusu ülkelerin tarihsel geçmişleri, sahip oldukları devlet geleneği ve kurumsallaşma düzeylerindeki farklılıkların yanı sıra iki dünya savaşı ve Soğuk Savaş dönemini algılama farklılıkları, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise ortak beklentilerine rağmen maruz kalmış oldukları farklı durumlar Azerbaycan ve Türkiye’nin dış politikalarının şekillenmesinde de ciddi farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.²³⁰

AB, ABD ve hatta Çin gibi dünyayı önemli güçleri özellikle enerji ile ilişkili bir politika yürüterek bölge üzerinde nüfuz kurmaya çalışırken, Güney Kafkasya ise

²²⁵ Anar Goyushov, Türkiye-Azerbaycan Arasında Ticari İlişkilerin Tarihi ve Gelişim Potansiyeli, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2015, 74.

²²⁶ Hakkı Çiftçi, “Beş Devlet Bir Millet Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye İş Yapma Kolaylığı” (International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Hazar University, Baku, Azerbaijan, December 16-19, 2019), 331.

²²⁷ Babashova, “Uluslararası İmaj Perspektifinden Türkiye Azerbaycan İlişkileri” 30.

²²⁸ Özkan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği,” 19.

²²⁹ Aygün Askerzade, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları,” *Karadeniz Araştırmaları*, 20 (2009), 5.

²³⁰ Aslanlı ve Kurban, “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları,” 34.

Rusya tarafından “arka bahçe” olarak görülmekte ve Kuzey Kafkasya’nın yanı sıra Güney Kafkasya da BDT’nin ve Rusya’nın güvenliği açısından en tehlikeli bölgeler olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Güney Kafkasya’da etkinliğin ve inisiyatifin yeniden ele alınması için bölge ülkeleri Rusya’nın çeşitli baskılarına maruz kalmaya devam etmektedir.²³¹ Ancak Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra SSCB’nin dağılması, Türkiye’yi güvenlik anlamında önemli oranda rahatlığa kavuşturmuş ve hareket alanının da genişlemesine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye birçok bölgesel ve uluslararası kuruluşların kurucusu veya üyesi olarak aktif dış politika çizgisi izlemiştir.²³²

Bu bakımdan günümüzde Azerbaycan ve Türkiye’nin tutumları bölgesel konular açısından çok yakın olmakla birlikte birbiriyle örtüşmeye başlamıştır. Azerbaycan Birleşmiş Milletler (BM), NATO, Avrupa Konseyi (AK), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Türkçe Konuşan Devletler Birliği ve benzeri kuruluşların çatısı altında Türkiye ile işbirliğiyle hareket etmektedir.²³³ Yine Türkiye ve Azerbaycan ilgili bölümlerde belirtildiği gibi Asya

²³¹ Fikret Elma, “Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik ve İşbirliği Sorunu,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6 (2009), 205; Yukarıda belirtilen ülkelerin Kafkasya politikaları olmakla birlikte bunlardan özellikle ABD’nin politikası ilgi çekicidir. Nitekim ABD’nin Kafkasya politikasında petrol ve doğalgaz kaynaklarının güvenli bir biçimde uluslararası pazarlara taşınması ile birlikte yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin özellikle İran etkisine girmesini engellemektir. Geniş bilgi için Bkz.: Kamer Kasım, “Büyük Güçlerin Kafkasya Politikası,” *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Der.: C. Veliyev ve A. Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, 317.

²³² Çiftçi ve Ergutay, “Türkiye’nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu’ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması,” 7.

²³³ Bağcırova, Oğuzhan ve Yıldız, “Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi),” 304; Komünizm tehdidine karşı kurulan NATO’nun SSCB’nin 1991’de dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle varlık sebebinin ortadan kalktığı tartışmaları başlamıştır. Bkz.; Mahmut Bozan, “Küresel Gücün Tahkiminde Düşmanca Bir Tavrı; İslâmofobi,” *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/18 (2018): 233. 1990’lı yıllarda NATO, Sovyet tehdidi ortadan kalktıktan sonra kurumsal kimliğinde de büyük bir değişim süreci yaşamıştır. Bu dönüşüm süreci sonrasında farklı coğrafi bölgelerde ortaklık programları kurarak bölgesel bir örgütten küresel bir örgüte dönüşmüştür. Yeni üyeler kabul etmek suretiyle genişlemiş, bu doğrultuda askeri modernizasyon ve kuvvet yapısını yeniden düzenlemiş ve nihayetinde bu amaçları gerçekleştirmek için çok yönlü bir faaliyet ve teşkilat değişimine yönelmiştir. Geniş bilgi için Bkz.; Arif Bağbaşıoğlu, “Transatlantik İlişkiler Bağlamında ‘Küresel Ortaklar’ ve ‘Akıllı Savunma’,” *Adam Akademi*, 3/1 (2013), 77; Ekonomik İşbirliği Teşkilatı; Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek amacıyla 1985 yılında kurulmuştur. Oluşumun temeli aslında 1964 yılında, adı geçen üç ülke arasında daha önce kurulmuş olan Bölgesel Kalkınma İşbirliği Örgütü’ne (Regional Cooperation for Development-RCD) dayanmaktadır. 1977’de İzmir’de yapılan RCD Zirvesi’nde alınan karar doğrultusunda hazırlanan İzmir Anlaşması, Teşkilat’ı kuran temel belge olarak aynı tarihte imzalanarak bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Ancak, 1979 yılında İran İslam Devrimi’nin gerçekleşmesi İzmir Antlaşması’nın askıya alınmasına yol açmıştır. 1980’li yılların başlarında her üç üye ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran’da yönetimin istikrara kavuşması üzerine 1985 yılında İzmir Antlaşmasında yapılan bir değişiklikle RCD’nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adı altında yeniden faaliyete geçmesi sağlanmıştır. 1992 yılına kadar üç üyesi olan ECO’ya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasının ardından 18-29

İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) gibi bölgesel düzeydeki teşkilatlar aracılığıyla ilişkilerini sürdürmektedirler.²³⁴

Türkiye tarafından Sovyetler Birliği'nin çökmesi tarihî bir fırsat olarak görülmüştür. Türkiye, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne ve Kuzey Kafkasya'dan İran Körfezi'ne uzanmakta olan 'Türk Dünyası'nı içerisine geniş bir coğrafyada etkinlik gösterebilecek "bölgesel bir güç" olarak değerlendirilmiştir.²³⁵ 1990'lara geldiğinde yeni sosyal, ekonomik ve siyasal denklemde model arayışında olan ve batılı ülkelerle yakınlaşmak isteyen Türk Cumhuriyetleri Türkiye'yi çekici bir model olarak görmüşlerdir. Bu temelde söz konusu ülkeler bölgesel aktör olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemişlerdir. Bu yakınlaşma, İran'ın bölgeyi kontrol etmesini ve bölge nüfuzunu tekrar kazanmak isteyen Rusya'nın engellenmesi için AB ve ABD tarafından da destek görmüştür. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslarda geliştirmiş olduğu bölgesel politikalar büyük önem kazanmaya başlamıştır.²³⁶ 2000'li yıllardan itibaren uygulanan dış politika sayesinde Türkiye'ye ilişkin ön yargılar büyük ölçüde kırılmış olup bölgesel düzeydeki geleneksel ilişkilerde değişimler yaşanmıştır. Günümüzde Türkiye, bölgede dikkate alınan ülkelerden biridir. Kriz durumları söz konusu

Kasım 1992 tarihlerinde İslamabad'da yapılan Bakanlar Konseyi olağanüstü toplantısında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan üye olmuş, böylece Teşkilat'ın üye sayısı 10'a yükselmiştir. Bunun yanında, aynı yıl Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gözlemci üye statüsü verilmiştir. Geniş bilgi için Bkz.; Hamza Çeştepe ve Tamer Güven, "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Bölgesel Entegrasyona Dönüşümünde Engelleyici Faktörler: Bölge İçi Ticaret Açısından Bir Değerlendirme" (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 436; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde doğmuştur. Başlangıçta KEİ'nin amacının Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında aşamalı olarak bir "Serbest Ticaret Bölgesi" kurulması olduğu belirtilmiş, ancak daha sonra yapılan toplantılarda bu girişimin "Ekonomik İşbirliği" çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. KEİ'nin kuruluş sürecini başlatan ülkeler Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, eski Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Bağımsız Devletler Topluluğu olarak Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan kurucu üye sıfatıyla katılmışlardır. Daha sonra Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan ve Arnavutluk kurucu üye olarak katılmıştır. Geniş bilgi için Bkz.; Cemal Ardıl, "Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: 1996-2012 Dönemi Dış Ticaret İlişkileri" (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 454.

²³⁴ Kılıç, "Son Yirmi Yılda Azerbaycan ve Türkiye İlişkilerine Kısa Bir Bakış," 19.

²³⁵ Çelikpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," 311.

²³⁶ Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği," 19.

olduğunda Türkiye’den ara buluculuk yapması istenilmekte ve Türkiye’nin katkısıyla çözümler üretilebilmektedir.²³⁷

Dünyadaki küreselleşme süreci siyasi olduğu kadar uluslararası ekonomik ilişkilerde de bölgesel politikaların oluşturulması zeminini doğurmuştur. Ülkeler, kendi aralarında serbest ticaret bölgeleri oluşturmak, gümrük ve ekonomik birlik anlaşmaları yapmak yoluyla ticari ilişkilerini arttırmaya çalışmaktadır.²³⁸ Nitekim bölgesel politikalar bağlamında 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın (EİT) Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulduğu bilinmektedir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 1993’te BM’de, 1994’te de İslam Konferansı Örgütü’nde gözlemci sıfatıyla statü elde etmiştir. Günümüzde Türkiye, İran, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Pakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan teşkilata üyedirler. Örgüt, IX. zirvesini Mayıs 2006’da Bakü’de, X. zirvesini de 2009 yılında Tahran’da gerçekleştirmiştir.²³⁹

25 Haziran 1992 yılında Türkiye’nin öncülük ettiği KEİ İstanbul’da kurulmuştur. Türkiye’nin ev sahipliğini yaptığı ve eskiden Rusya’nın egemenliği altında olan Gürcistan, Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan’ın yanı sıra Bulgaristan ve Romanya temsilcilerinin olduğu ilk toplantı 19 Aralık 1990 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki toplantılar sırasıyla Mart 1991’de Bükreş’te, Nisan 1991’de Sofya’da düzenlenmiştir. Türkiye’nin ev sahipliğinde 25 Haziran 1992’de yapılan toplantıya 11 ülkeden katılımcı katılmıştır. İstanbul’da gerçekleştirilmiş olan KEİ zirve toplantısından sonra “İstanbul Zirve Bildirisi” ismi altında resmen işler hale gelmiştir. 1999 yılına gelindiğinde KEİ’nin tam anlamıyla bölgesel bir ekonomik iş birliği örgütüne dönüştüğü görülmektedir. 2004 yılında KEİ’ye on ikinci üye olarak Sırbistan katılmış ve örgüt günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir.²⁴⁰

Bölgesel taraftarlık bağlamında Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkide öne çıkan ana konulardan bir diğeri ise askeri işbirliğidir. Aslında askeri iş birliği somut sonuçlar doğurması bakımından her iki ülkenin tarihinde geçmişi çok eski olan bir

²³⁷ Çiftçi ve Ergutay, “Türkiye’nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu’ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması,” 9.

²³⁸ Ayşe Genç, Tahsin Avcı ve Hakan Sevgin, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üye Ülkelerine İlişkin Etkinlik Analizi: TOPSIS, ARAS ve MOORA Yöntemleriyle Bir Uygulama,” *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 4/2 (2017), 16-17.

²³⁹ Goyushov, Türkiye-Azerbaycan Arasında Ticari İlişkilerin Tarihi ve Gelişim Potansiyeli, 68.

²⁴⁰ Genç, Avcı ve Sevgin, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üye Ülkelerine İlişkin Etkinlik Analizi: TOPSIS, ARAS ve MOORA Yöntemleriyle Bir Uygulama,” 16-17.

alandır. Daha ulus devlet olma yolunda mücadelenin verildiği 20. yüzyılın başlarında, Türkiye ve Azerbaycan toplumlarının birbirlerine sağlamış oldukları destek ve ortak kader, ağırlıklı olarak askeri nitelikte olmuştur. Azerbaycan'dan gönüllü katılımcıların Çanakkale Savaşı'na girmesi, Türkiye desteğinin, Bakü'nün ve genel olarak Azerbaycan'ın kurtarılmasında oynadığı hayati rol, Azerbaycan'ın Türk Kurtuluş Savaşı sırasında yaptığı maddi destekler, Ermeni çetelerinin gerçekleştirmiş olduğu katliamlar, Rus işgali gibi öne çıkan bütün durumlarda iki taraf arasındaki ilişkide mutlak anlamda askeri işbirliği olmuştur.²⁴¹

Azerbaycan, Türkiye ile hem Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (NATO) kapsamında, hem de ikili askeri ilişkiler anlamında politikalar yürütmektedir. NATO ile ilişkilere önemin verilmesi Türkiye için de önemli dış politika ve güvenlik politikası unsurudur.²⁴² Bu nedenle Türkiye, Azerbaycan'ın NATO ile ilişkilerinin gelişmesini her açıdan desteklemektedir. Azerbaycan ve NATO arasındaki ilişkilerin başlangıç tarihi, 1992'dir. 1992 yılında Azerbaycan, NATO'ya üye olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın BİO²⁴³ Programı bünyesinde yer alan Örgütün Planlama ve Analiz Süreci Programı'nda aktif olarak yer almasını teşvik etmiştir. Bunun üzerine 4 Mayıs 1994 yılında BİO Programı Çerçeve Belgesi'nin imzalanmasıyla Azerbaycan-NATO iş birliği yeni bir aşamaya yükselmiştir.²⁴⁴ BİO, pratikte daha çok iş birliği ve Kuzey Atlantik Konseyi'nin dayanmakta olduğu demokratik değerlere bağlılığı esas almaktadır. Programın temel hedefi; istikrarı korumak, tehditleri sınırlandırmak ve güvenlik konularında NATO ile Ortak devletler arasında tarafların istekleri dikkate alınarak her ortak devlet ile özel iş birliği bağını geliştirmektir.²⁴⁵

²⁴¹ Aydın, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol," 44; Milli mücadele döneminde Rusya hakimiyetinde bulunan Müslümanlar yaptıkları maddi yardımlara ilaveten siyasi yardım da bulunmuşlardır. Örneğin; Rusya'daki Petrogard Müslümanları herhangi Müslüman olmayan bir devlet tarafından Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda onu destekleme kararı almışlar ve bu hususla ilgili Rusya himayesinde olan diğer Müslümanlara da bir bildiri göndermişlerdir. Alınan bu karar TBMM tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Metin Hülagü, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (1999), 924-925.

²⁴² Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları," 4.

²⁴³ NATO'nun BİO programına katılan devletlere en önemli taahhüdü, BİO Çerçeve Belgesi'nin sekizinci maddesinde düzenlenmiştir. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın dördüncü maddesini anımsatan bu maddeye göre, ortak devletlerden herhangi biri toprak bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına ya da güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit algıladığı takdirde, NATO'ya danışabilecektir. Geniş bilgi için Bkz.; Bağbaşıoğlu, "Transatlantik İlişkiler Bağlamında 'Küresel Ortaklar' ve 'Akıllı Savunma'," 78.

²⁴⁴ Darıcalı, "Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askerî İşbirliği Süreçlerinin Analizi," 50.

²⁴⁵ Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları," 2.

1999 yılında Kafkasya’da, Güney Doğu Avrupa İstikrar Paktı düşüncesinden hareketle benzeri birtakım önerilerin ortaya atıldığı bilinmektedir. Bunlardan birincisi Ermenistan tarafından ileri sürülen 3+3 (Rusya, İran, Türkiye ve üç Güney Kafkas ülkesi) modelidir. Sonrasında Azerbaycan bu modeli düzenleyerek İran’ı çıkarmış ve ABD’yi ekleyerek kendi teklifini vermiştir.²⁴⁶ Türkiye de bu konuda üçüncü bir öneri yapmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 2000 yılının ocak ayında Gürcistan’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete AGİT kapsamında “Kafkas İstikrar Paktı” ismiyle Azerbaycan’ın yaptığı öneriden pek de farklı olmayan bir modelden bahsetmiş ve ilgili ülkelerin başkanlarına bu konuda mektuplar da göndermiştir.²⁴⁷ Bu dönemde Batı düşünce kuruluşlarından biri hemen bu konuda ayrıntılı bir rapor yayınlamıştır. Yine bir hafta sonra Rusya, Türkiye’nin bu çıkışına kendi inisiyatifini kullanmak yoluyla 3+1 formülü olan “Kafkas Dörtlüsü” önerisini yapmıştır (Bunun üzerine bu dörtlü Minsk’te 1 Haziran 2000’de bir zirve toplantısı gerçekleştirmiştir). Bu sırada, Ermenistan kendi önerisini geliştirmiş ve ABD ile AB’yi ekleyerek 3+3+2 formülünü tekrar önermiştir.²⁴⁸

2000’li yılların başında Türkiye, aralarında Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna’nın da bulunduğu eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik ortak bir dış politika geliştirme kararı almıştır. Buna göre yeni dış politikada; siyasi ve ekonomik istikrara sahip, bağımsız olan, kendi aralarında barış ve iş birliği içerisinde yaşayan, ‘Batılı Değerleri Benimsemiş’ ülkelerin varlıklarını sürdürmesi ve bu ülkelerin belirtilen ilkeler çerçevesinde desteklenmeleri öne çıkan unsurlar olmuştur.²⁴⁹ Bu çerçevede Türkiye bölgesel güç konumunu da kullanarak söz konusu ülkelerin aktif bölgesel iş birlikleri içerisine yer almasına; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nden (KEİÖ), Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne kadar birçok uluslararası örgüte üye olmalarını desteklemiş ve teşvik etmiştir.²⁵⁰ Buna karşılık Ocak 2004 yılında dönemin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Fransa’ya yaptığı resmi ziyarette, Azerbaycan’ın AB’yle sık ilişkiler kurmak istediğini belirtmesi ve Türkiye’nin olası AB üyeliğinin

²⁴⁶ İmanbeyli, “Modern Dönemde Kafkaslarda İşbirliği Modelleri,” 247-248.

²⁴⁷ Zaur Shiriyev, *Avrupa Birliği’nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, 17.

²⁴⁸ İmanbeyli, “Modern Dönemde Kafkaslarda İşbirliği Modelleri,” 247-248.

²⁴⁹ Aydıngün ve Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, 7.

²⁵⁰ Babayeva, Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 6.

Azerbaycan'a olumlu yansiyacağını düşündüğünü ifade etmesi, bölgesel politikalar konusundaki işbirliğinin önemine işaret etmektedir.²⁵¹

Bölgesel politikalarla iç içe olan diğer bir alan enerji alanıdır. Avrupa'nın ve Batı'nın enerjiye olan bağımlılığı göz önüne alınarak Kafkas ve Orta Asya doğal gaz ve petrolünün Batıyı bağımlı hale getireceği, hatta büyük ölçüde getirdiği, özellikle Asya petrolünün geçiş güzergâhının Anadolu olduğu yönünde dünyada genel bir kamu oluşmuştur.²⁵² Bu kapsamda bölgesel dengeler ve küresel ilişkiler bağlamında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'nın izleyeceği güzergâh ve inşası değerlendirilerek, Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının şekillenmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur.²⁵³

Türkiye ve Azerbaycan'ın özellikle bu dönemden itibaren, bağımsızlık sonrasında sıkça dillendirilen "Turancılık" ve "Türk Birliği" gibi yaklaşımlardan nispeten uzaklaştığı ve bölgesel açıdan daha gerçekçi politikalar yürütmeye başladıkları söylenebilir.²⁵⁴ Ancak Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerde birbirlerine ayrıcalıklı bir konum atfettikleri halde pratikte bunu yeteri düzeyde değerlendiremedikleri görülmektedir. Örneğin, küresel ve bölgesel sorunlarda ve hatta Kıbrıs sorununda bile ortak tutum ve yaklaşım belirlemede iki ülkenin birbirlerini destekleme konusunda eksik kaldıkları söylenebilir. Kısacası, Türkiye ve Azerbaycan arasında teorikte dostluk ilişkilerinin bazı yönlerden söylem düzeyinde kalabildiği ve pratikte istenen stratejik ortaklığın tam anlamıyla başarısız olduğu ifade edilebilir.²⁵⁵

2008 yılına gelindiğinde, bölgesel politika bağlamında Kafkasya'da iş birliği platformunun kurulması gerektiğini Türkiye tekrar gündeme getirmiştir. Rusya ve

²⁵¹ Zaur, Şiriyev, *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, 92.

²⁵² Bozan, "Küresel Gücün Tahkiminde Düşmanca Bir Tavrı; İslâmofobi," 233.

²⁵³ Çelikpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," 315.

²⁵⁴ Aydın, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzman Yol," 49.

²⁵⁵ Ekşi, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığe," 99; Kıbrıs konusunda Azerbaycan ve Türkiye'nin uyum içerisinde olduğu noktalar olmakla birlikte özellikle Karabağ kartı yüzünden Azerbaycan'ın geri adım attığı söylenebilir. Nitekim 24 Nisan 2004 yılında Kıbrıs'ta BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlan plan oylanmıştır. Azerbaycan bu süreçte, Türklerin plana evet ve Rumların hayır demesi durumunda KKTC'yi tanıyacaklarını ilan etmiştir. Ancak bu açıklama Rum kesimi, Yunanistan ve AB'nin bazı üye devletleri tepkisine neden oldu ve böyle bir karar alınması durumunda Karabağ'ında bağımsız devlet olarak tanınacağına yönelik baskılarda bulundular. Bu yüzden referandumdan sonra Azerbaycan KKTC'yi tanımadı. Geniş bilgi için Bkz.: Veliyev, "Bölgesel Olayların Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi," 55.

Gürcistan arasında Ağustos 2008’de yaşanan “5 günlük savaş” sırasında, Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu Türkiye tarafından güncellenerek 3+2 modeli (üç bölge ülkesiyle birlikte Türkiye ve Rusya) çerçevesinde bölgesel sorunların görüşülmesi gerektiğini teklif etmiştir. Ağustos 2008’de dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Moskova ve Tiflis ziyaretinde ve Eylül 2008’de dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Erivan ve Bakü ziyareti sırasında dile getirdiği bu platform teklifi, başlangıçta taraflar reddetmese de daha sonra yapılan görüşmelerden de bir sonuç çıkmamıştır.²⁵⁶

Yukarıda belirtildiği gibi 1990’lı yıllardan itibaren bölgesel politikalar bağlamında askeri alanda da işbirliğine gidildiği görülmektedir. Türkiye bu dönemden itibaren Askeri Eğitim ve İşbirliği anlaşmaları ve lojistik yardımlar vasıtasıyla Azerbaycan’a yaptığı destekleri artırmış ve artırmaya devam etmektedir. Azerbaycan iş birliği bağlamında “hayati öneme haiz” ülke statüsünde değerlendirilmiş ve 11 Ağustos 1992’de Askeri Eğitim ve İşbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.²⁵⁷

1996’da Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin Türkiye tarafından eğitilmesi için bir iş birliği protokolü imzalanmıştır.²⁵⁸ Eğitim kapsamında, hem Azerbaycanlı subayların Türkiye’de eğitim görmesi hem de Türk uzmanların yerinde eğitim vermesi gibi uygulamalara yer verilmiştir.²⁵⁹ 1997 yılında sınır hattında yapılacak sivil ve askeri araçların uçuşunu düzenlemek üzere Azerbaycan ile Türkiye arasındaki protokol ve strateji işbirliğinin genişletilmesi için beyanname imzalanmıştır. 1999 yılında Azerbaycan Savunma Bakanlığı’na Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından mali yardım yapılmaya başlanmıştır. Bu mali yardım; savunma sanayi işbirliklerinden teknik teçhizatın kullanılmasına kadar uzanmaktadır. 2000 yılına gelindiğinde, Azerbaycan Savunma Bakanlığı’na Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından çeşitli tipteki hücum botları hibe edilmiş ve bu sayede Azerbaycan donanmasının Hazar’da güçlü bir profil çizmesi sağlanmıştır. 2001’de Nahçıvan’da 5. Ordu Bölgesi’nin geliştirilmesi için protokol imzalanmıştır. 2003’te de boru hatlarının güvenliğini sağlamak üzere

²⁵⁶ Shiriyev, *Avrupa Birliği’nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları*, 17-18; İmanbeyli, “Modern Dönemde Kafkaslarda İşbirliği Modelleri,” 247-248.

²⁵⁷ Çelikkpala, “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, 102.

²⁵⁸ Ekşi, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe,” 102.

²⁵⁹ Çelikkpala, “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, 102.

askeri anlamda iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Yine bu çerçevede 2003-2008 yılları arasında Türkiye ve Azerbaycan arasında mali destek, askeri teçhizat, eğitim gibi alanlarında iş birliği için çeşitli protokoller imzalanmıştır.²⁶⁰

Bağımsızlığın ilanından itibaren Azerbaycan'a milyonlarca dolar civarında askeri yardım yapıldığı ifade edilmektedir.²⁶¹ 2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın 7. maddesi Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ve bölgesel politikalar açısından kritik önem taşımaktadır. İlgili madde, her iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında komuta kontrol ve kuvvet yapısı koordinasyonu öngörmektedir. Böyle bir koordinasyonun sağlanmasına ilişkin planlama, stratejik seviyede ortak harekât icrasının da önünü açmıştır.²⁶²

2.3. Türkiye Enerji Güvenliği ve Azerbaycan'ın Önemi

Azerbaycan, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında yer alan ve bağımsızlığını elde ederek²⁶³ serbest piyasa ekonomisine geçmek için hazırlıklara başlayan bir devlettir.²⁶⁴ Azerbaycan serbest piyasa ekonomisine ekonomik olarak da bağımsız olduğunu ilan etmek için geçmiştir. Ancak piyasa sisteminin temel unsuru olan fiyatların serbestçe oluştuğu ve kaynak dağılımını üstlendiği bu sisteme uyum süreci çok sancılı geçmiştir.²⁶⁵ Başka bir deyişle Azerbaycan, sosyalist ekonomik sistemin getirmiş olduğu içe kapalılığın yanı sıra, ekonomik ve teknolojik anlamda yetersizlikler yaşamasından dolayı sahip olduğu yer altı kaynaklarını, petrol ve doğal gaz rezervlerini işlevsel hale getiremediği için ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.²⁶⁶ Azerbaycan, serbest piyasa ekonomisine geçiş için gerekli olan kurumsal ve hukuki alt

²⁶⁰ Ekşi, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitige," 102-103.

²⁶¹ Çelikkpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", 102.

²⁶² Darıcalı, "Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği Süreçlerinin Analizi," 57.

²⁶³ Arıtürk ve Negiz, "Türkiye ve Azerbaycan Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi," 869.

²⁶⁴ Ahmedov Turan, " Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Camels Analizi: Yabancı Sermayeli 10 Banka," İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 2/4 (2017), 99; Cihan Bulut, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, "Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları" (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 394.

²⁶⁵ Abdullah Özdemir, Mehmet Mercan ve Erkan Dendeş, "Geçiş Sürecindeki Orta Asya Cumhuriyetlerinde Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi" (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 1010; Ahmet Yağmur Ersoy, Sedat Durmuşkaya ve Ayaz İbrahimi, "Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkilerinin Ekonometrik Analizi," *İşletme Bilimi Dergisi*, 5/2 (2017), 182.

²⁶⁶ Durmuş, "Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma," 2576.

yapıyı oluşturmak üzere dış kaynaklardan da yardım alarak, geçiş programı uygulamıştır.²⁶⁷ Bu süreçte de en büyük desteği Türkiye’den görmüştür.²⁶⁸

Azerbaycan petrol sanayisi gelişmiş bir ülkedir. Petrol ve doğalgaz ülke ihracatının yüzde 90’nını oluşturmaktadır.²⁶⁹ Azerbaycan’ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerinin işlenmesi, taşınması ve satışı üzerindeki ekonomik yaklaşımlar, bölge ülkeleri ile dış güçlerin uluslararası politika stratejilerini büyük ölçüde yönlendirmektedir.²⁷⁰ Azerbaycan’daki petrol ve doğal gaz rezervleri özellikle bölge ülkeleri (Gürcistan ve Türkiye) ve Avrupa Birliği’nin (AB) enerji güvenliği ve enerji tüketim kaynaklarının çeşitlenmesi yönünden kritik öneme sahiptir.²⁷¹ Enerji güvenliğinin, ulusal ve küresel boyutta, önümüzdeki dönemlerde de söz konusu ülkelerin dış politikalarına yön veren temel konulardan biri olmayı sürdüreceği ifade edilmektedir.²⁷²

Sovyetler Birliği’nin Azerbaycan’a hâkim olduğu dönemlerde doğal gaz sektörü, petrol sektörünün çok gerisinde kalmıştır. Azerbaycan’da, üretime başlandığı tarihten itibaren en fazla doğal gaz üretiminin 17 milyar m³ ile 1981 yılında gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. 1980’li yıllarda doğal gaz üretiminin yıllık olarak 14 milyar m³’e çıktığı belirtilmektedir.²⁷³ Ancak bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenistan’la savaş olması, Rusya’nın ulaşım ambargosu uygulaması ve Çeçenistan savaşının etkisiyle önemli iki petrol boru hattının kullanılamaması, yönetimde yaşanan zafiyet, kanuni düzenlemelerdeki aksamalar, etnik bağlamda meydana gelen oluşumlar gibi birçok sorun, Azerbaycan’ın ekonomide buhran dönemini yaşamasına neden

²⁶⁷ Abdullah Özdemir, Mehmet Mercan ve Erkan Dendeş, “Geçiş Sürecindeki Orta Asya Cumhuriyetlerinde Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 1010.

²⁶⁸ Demir, “Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Örneği,” 293.

²⁶⁹ Akkaya Murat ve Azimli Terane, “Azerbaycan Bankacılık Sektöründe Likidite Risk Yönetimi,” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20 (2018): 228; Bağhirova, Oğuzhan ve Yıldız, “Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi),” 304.

²⁷⁰ Akgül Fatih, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri,” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3/5 (2007), 134.

²⁷¹ Kenan, Aslanlı, İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, Ankara: İran Araştırmaları Merkezi Yayını, (2017), 6.

²⁷² Ahmet Gülmez ve Sardar Huseynli, “Enerji İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Azerbaycan Örneği,” *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5/1 (2019), 10.

²⁷³ Osman Nuri Aras, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler,” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 991.

olmuştur. Kısacası 1991-1994 yılları, birçok problemle yüz yüze kalındığı, ülkede siyasal, ekonomik ve sosyal problemlerin bunalıma dönüştüğü yıllar olmuştur.²⁷⁴

Yukarıda ifade edilen olumsuz durum, 1994'te imzalanmış olan “Yüzyılın Petrol Anlaşması” sürecine kadar devam etmiştir. Bilindiği üzere hacmi 60 milyar dolarlık olan petrol anlaşmasına 15 ülkeden 33 firma katılmıştır.²⁷⁵ Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle 1994'ten doğal gaz ve petrol anlaşmaları yapması ve bu çerçevede ortak faaliyetler gerçekleştirmesi, ülkeye gelişmiş modern teknolojilerin getirilmesine ve enerji sektörü altyapısının yeniden kurulmasına katkıda bulunmuştur.²⁷⁶ Bu gelişmelerin katkısıyla ve büyük çoğunluğunu zengin yeraltı kaynaklar yoluyla gelen destekle elde etmiş olduğu gelirlerle birlikte hızla gelişme seviyesini yükseltmeyi başarmıştır.²⁷⁷

Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanındaki ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasıyla tekrar gündeme gelmiştir. İlk görüşmelerin yapıldığı Ayaz Mutallibov dönemindeki ilişki boyutu, Ebülfez Elçibey döneminde gelişme göstermiş ve Haydar Aliyev zamanında ise zirveye çıkarılmıştır.²⁷⁸ Elçibey'in 1992 yılında Türkiye ziyareti sırasında enerji iş birliği konusunda iki ülke arasında ilişkilerin gelişimini sağlayacak önemli adımlar atılmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi Kasım ayında iki devlet arasında imzalanmış olan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında İşbirliği ve Dayanışma Antlaşması” antlaşmanın 2. maddesinde,

²⁷⁴ Osman Nuri Aras, Elçin Süleymanov ve Ayaz Zeynalov, “Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi,” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2/2 (2014), 3; 1990-1994 yıllarında ülkede ekonomik gerileme %67, enflasyon ise %1600-1800 oranlarında olmuştur. Milli para ise yabancı paralar karşısında sürekli değer kaybına uğramıştır. Geniş bilgi için Bkz.; Mayıs Azizov, “Para Politikası Araçlarının Ekonomiyi Yönlendirmede Kullanılması: Azerbaycan Örneği,” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II (2012), 71.

²⁷⁵ Durmuş, “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma,” 2576-2577; Ahmet, Sapmaz ve Gökhan Sarı, “Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi,” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15 (2012), 9.

²⁷⁶ Cihan Bulut, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, “Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 395.

²⁷⁷ Allahverdi Metin, “Bilişim Teknolojilerinin Devlet Hizmetlerine Etkisi: Azerbaycan Örneği,” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/65 (2018): 80; Sarvar Gurbanov, Jeffrey B. Nugent ve Ceyhun Mikayilov, “Management of Oil Revenues: Has That of Azerbaijan Been Prudent,” *Economies*, 5/19 (2017), 2.

²⁷⁸ Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri,” 22; Elçibey'in iktidara gelmesinin ardından Hazar havzasının Azerbaycan'a ait Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının işletilmesi için Batılı petrol şirketleriyle görüşmelere başlandı. Zira Batı yanlısı ve Türkiye'ye ağırlık veren bir dış politika izleyen Elçibey, enerji konusunda Rusya'yı dışlıyordu. Elçibey, bu doğrultudaki bir protokolü imzalamak için Londra'ya gitmek üzereyken, Rusya'nın bu sürecin dışında kalmasının da etkisiyle iktidardan düşürülmüştür. Geniş bilgi için Bkz.: Canar, “Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri,” 32.

enerji alanında yapılması planlanan faaliyetler belirlenmiştir.²⁷⁹ Bu kapsamda Rusya'nın tekelinde olan Hazar enerji kaynaklarının kurtarılması için en önemli proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi Elçibey döneminde şekil almaya başlamıştır.²⁸⁰ Elçibey'in yaptığı temaslar doğrultusunda 7 Aralık 1992 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanmış olan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması"nın VII. maddesinde petrol arama, üretim ve petrol endüstrisi konularında yapılacak işbirliğinin çerçevesi belirlenmiştir. Söz konusu iş birliğini gerçekleştirmek üzere TPAO ve BOTAŞ yetkilileri Azerbaycan'a gönderilmiştir.²⁸¹

1993 yılına gelindiğinde Rusya'nın dış politikasının ve bölgeye bakış açısının değişmeye başladığı görülmektedir. Rusya, benimsemiş olduğu "Yakın Çevre" politikası ile Orta Asya ve Kafkasları yaşamsal alanı olarak gördüğünü deklare etmiştir. Bununla birlikte aynı yıl kabul edilen yeni "Askeri Doktrin" söz konusu politikanın tamamlayıcısı niteliği taşımıştır. Doğal olarak Rusya, "Yakın Çevre" politikasını ve "Askeri Doktrin" açıkladıktan sonra bölgede bulunan zengin hidrokarbon rezervlerini Doğu ve Batı'daki pazarlara hangi güzergahlar kullanılarak taşınacağı konusunda bölge ülkeleri arasında mücadele başlamıştır. Bu mücadeleye küresel aktörler de dahil olmuştur. Bu yeni denklem bölgede "Yeni Büyük Oyunun" başladığına ilişkin bir algının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Enerji arzının güvenliğine stratejik açıdan yaklaşan Rusya'nın bölgede nüfuzunu tekrar arttırmasını istemeyen ABD, Hazar bölgesinde bulunan doğalgaz ve petrolün, Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını sağlayacak olan BTC ve BTE projelerini desteklemiştir.²⁸²

Bu dönemde Azerbaycan, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) de etkisiyle petrol konusunda Rusya'dan bağımsız bir politika izlemeyi daha uygun görmüş ve Türkiye'nin de dahil olduğu Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) projesine entegre olmuştur.²⁸³ Aliyev döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji ve petrol konulu ekonomik ilişkiler, yapılan anlaşmalarla yürürlüğe girmiştir. Bakü-Ceyhan Boru hattı konusunda

²⁷⁹ Eravcı, "Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi," 42.

²⁸⁰ Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet," 183.

²⁸¹ Eravcı, "Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi," 42.

²⁸² Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği," 36.

²⁸³ Akgül, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri", 136.

da iki ülke arasında tam mutabakat sağlanmıştır.²⁸⁴ Aliyev Bakü-Ceyhan Boru hattının temelini atmış, projenin tamamlanmış halini göremeden vefat etmiştir.²⁸⁵ BTC Projesi'nin Türkiye açısından önemi, boru hattından elde edilecek gelirin ülke ekonomisi büyüklüğü içindeki görece önemsiz payı dikkate alındığında, daha ziyade "... bölgesel enerji kaynaklarının nakil yolları üzerinde kontrolü sağlayarak" stratejik önemini pekiştirmesine hizmet etmesi bakımından değerlendirilmiştir.²⁸⁶

1992-1993 arası dönemde Türkiye ve Azerbaycan arasında Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketleri (BOTAŞ) ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)²⁸⁷ aracılığıyla "Bakü-Tiflis-Ceyhan" boru hattı projesi şekillenmeye başlamıştır.²⁸⁸ Daha sonra ABD Enerji Bakanı Bill Richardson'un 29 Ekim 1998'de gözlemci sıfatıyla katılmış olduğu ve Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'ın olduğu bir törende Ankara Bildirgesi imzalanmıştır. Bu bildirmede taraflar, Hazar petrolünün uluslararası pazarlara taşınmasında BTC'yi temel hat olarak belirlemiştir. Ardından, ABD Başkanı Clinton'un gözlemci sıfatıyla katıldığı Kasım 1999'da AGİT Zirvesi'nde BTC hattının yapımı için İstanbul Bildirgesi imzalanmış ve bununla birlikte Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Azerbaycan 2004 yılında projeyi bitirmeyi taahhüt etmişlerdir.²⁸⁹

²⁸⁴ Erdal Tanas Karagöl, Seyithan Ahmet Ateş, Salihe Kaya ve Mehmet Kızılkaya, *Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayını: 60, İstanbul, 2016: 29-30.

²⁸⁵ Latifaci, Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, 101.

²⁸⁶ Sedat Çal, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi" Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63/4 (2008), 91.

²⁸⁷ Azerbaycan devlet petrol şirketi (State Oil Company Of Azerbaijan Republic) 1991 yılından bu yana faaliyetini sürdüren Azerbaycan'ın en büyük ve tek olan kamuya ait petrol şirkettir. SOCAR'ın Gürcistan, Türkiye, Romanya, Avusturya, İsviçre, Kazakistan, İngiltere, İran, Almanya ve Ukrayna'da temsilcilikleri, İsviçre, Singapur, Vietnam ve Nijerya da ticari şirketleri bulunmaktadır. Şirket bünyesinde 70 binden çok çalışan istihdam edilmektedir. Geniş bilgi için Bkz.; Mutlu Baloğlu, "Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi," *Journal of Qafqaz University*, 33 (2012).

²⁸⁸ Kenan, Aslanlı, *İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri*, Ankara: İran Araştırmaları Merkezi Yayını, (2017), 14-15; Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından Aliyev dönemi gergin bir biçimde başlamıştır. Aliyev yönetiminin 23 Haziran 1993'te, neredeyse göreve gelir gelmez, 13 Haziran'da Elçibey yönetimince imzalanan ve Türkiye'nin ortağı olduğu 'Hazar Denizi, Güneşli, Çırak ve Azeri Birleştirilmiş Arama ve İşletme Konsorsiyumu' anlaşmasını yeniden gözden geçireceğini açıklayarak iptal etmesi, Türkiye kamuoyunda bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu, daha önce Türkiye ile Azerbaycan arasında 9 Mart 1993'te imzalanan Azerbaycan-Türkiye boru hattı anlaşmasının da askıya alınması anlamına gelmekteydi. Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetinin anlaşılacak Haydar Aliyev tarafından güvence verilmesi, ikili ilişkilerdeki gerginliği sona erdirmiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Çelikpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," 329.

²⁸⁹ Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," 33; BTC ile ilgili anlaşma 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanı ile (şahit sıfatıyla) ABD Başkanı tarafından

2005 yılından itibaren Azerbaycan sanayi üretimi hem sabit hem de cari fiyatlarla hızlı bir şekilde artmıştır.²⁹⁰ Üretimdeki artışı sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 2006'da 32.3 milyon ton, 2007'de 41.8 milyon ton, 2008'de ise 44.4 milyon ton petrol üretilmiştir. Azerbaycan, petrol üretiminde dünyadaki toplam üretimin %1'ini gerçekleştirmekle birlikte her geçen gün küresel piyasalarda daha iddialı bir aktör haline geldiği söylenebilir. Nitekim 2009'da Azerbaycan, 2008 yılına göre 50.4 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirerek üretimini %13.5 oranında artırmıştır.²⁹¹ 2010'da 8,5 milyon ton ve 2011'de petrol üretimi tekrar yükselerek 45,4 milyon ton olmuştur.²⁹² Bununla birlikte 2010'da 26,3 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleşmiştir.²⁹³

1996-2010 dönemine bakıldığında 15 yıl boyunca Azerbaycan ekonomisinin pozitif büyüme gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu süre içerisinde Azerbaycan ekonomisi ortalama %12,5 büyümüştür. Ancak 2011-2019 yılları arasındaki sürede ise ortalama %1,18 oranında bir büyüme gösterebilmiştir. Bu süre zarfında Azerbaycan'ın en önemli ekonomik ortağının Türkiye olduğu ifade edilmektedir.²⁹⁴ Azerbaycan'ın doğal gaz üretiminin, yeni keşfedilen sahalarıyla birlikte 2030'dan sonra 60 milyar m³/yıl düzeyinin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir.²⁹⁵

2006 yılına gelindiğinde Rusya ve Ukrayna arasında yaşanmış olan doğal gaz krizi ve Avrupa'ya Ukrayna üzerinden taşınmakta olan gaz hacminin düşüş yaşamaması nedeniyle enerji arzının güvenilirliği hususunda endişeler artmıştır. Dolayısıyla Avrupa'nın enerji güvenliği konusunda birçok ABD ve Avrupalı yetkili, NATO'nun daha fazla rol alması çağrısında bulunmasına neden olmuştur. Rusya ve Ukrayna arasında yaşanmış olan doğal gaz krizi sonucunda Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ülkenin etkilenmesi AB ülkelerinin, aynı zamanda NATO üyesi olan bu ülkelerin

imzalanmıştır. 22 Haziran 2000 tarih ve 4585 sayılı Kanun ile uygun bulunarak, Bakanlar Kurulu'nun 3 Ağustos 2000 tarih ve 2000/1127 sayılı Kararı'na istinaden 10 Eylül 2000 tarih ve 24166 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de (RG) yayımlanmıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Sedat Çal, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi" Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63/4 (2008), 94.

²⁹⁰ Ağazade Seymur, "Yakınsama Hipotezinin Azerbaycan Bölgeleri İçin Analizi," *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 1/1 (2017), 21.

²⁹¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*, İstanbul, 2011, 31.

²⁹² Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan Ülke Bülteni*, İstanbul, 2013, 22.

²⁹³ Mutlu Baloğlu, "Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi," *Journal of Qafqaz University*, 33 (2012).

²⁹⁴ Demir, "Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Örneği," 295.

²⁹⁵ Yunus Furuncu, "TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi," *Yönetim ve Ekonomi*, 25/2 (2018), 547.

enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olmaları durumunda çok ciddi bir problemlerle karşılaşabileceklerini algısını ortaya çıkarmıştır.²⁹⁶ Bu yüzden de Kafkaslar ve Orta Asya'da bulunan zengin doğalgaz ve petrol yatakları, Rusya'ya olan bağımlılık düzeyinin azaltılması noktasında AB²⁹⁷ tarafından önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte boru hatları konusunda ABD ve Avrupa ülkelerinin Rusya'ya alternatif güzergâhlar oluşturmaya çalıştıkları ve bu şekilde İran ve Rusya'nın bölgedeki etkinliğini azaltmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu durum stratejik açıdan önemli bir konumda bulunan Türkiye'nin, Hazar bölgesindeki petrol ve doğalgazın Avrupa pazarlarına taşınması için bir enerji köprüsü olma fırsatı yakalamasına katkıda bulunmuştur. Bu gelişmelerin sonucu olarak Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan petrol ve doğalgazın Avrupa'ya ve uluslararası piyasalara taşınmasını sağlayan BTC projesine daha fazla ağırlık verilmiştir.²⁹⁸

BTC projesi sürecinin bu denli uzun sürmesinde, projenin ekonomik açıdan değil de daha çok siyasi yönden öne çıkması ve Rusya ile ABD arasında yaşanan taktik çıkışlara bağlı olarak şekillenmiştir.²⁹⁹ Azerbaycan açısından bakıldığında 2006-2007 yıllarında BTC boru hattının tamamlanmasından itibaren petrol ve doğalgaz üretiminde meydana gelen artışın ülke ekonomisine etkisi büyük olduğu görülmektedir.³⁰⁰ Ancak 2015 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşten kaynaklı Azerbaycan ekonomisi petrol ihracatına dayalı olmasından dolayı olumsuz etkilenmiş ve devalüasyona gitmek zorunlu hale gelmiştir. Ekonomide yaşanmış olan bu olumsuz durum Azerbaycan'ın ortaklarıyla daha sıkı ilişkiler kurmasına teşvik etmiştir.³⁰¹

²⁹⁶ Babayeva, Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 8.

²⁹⁷ ABD'nin ve Türkiye'nin bölge ülkelerine sağladığı yardımlar yanında AB'nin bölgeye yönelik olarak 1993 yılında başlatmış olduğu TACIS (Technical Assistance to Commonwealth of Independent States) Programı da bölgedeki entegrasyon açısından büyük önem taşımaktadır. Bu program çerçevesinde AB, 2000'li yıllara kadar bölge ülkelerine 1 milyar Euro tutarında yardımda bulunmuştur. Bu yardımlar çeşitli alt yapı projeleri ve yönetim reformları alanında sürdürülmektedir. Bölgeye yönelik TACIS Programı çerçevesinde finanse edilen önemli bir proje de TRACECA projesidir. Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru olarak da bilinen proje, tarihi İpek Yolunu canlandırma amacını gütmektedir. Bu projeye ilgili bazı alt yapı çalışmaları ve karayolu yapımları halen sürdürülmektedir. Geniş bilgi için Bkz.: Elma, "Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik ve İşbirliği Sorunu," 205.

²⁹⁸ Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği," 19-25.

²⁹⁹ Sedat Çal, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi" Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63/4 (2008), 90.

³⁰⁰ Allahverdi Metin, "Bilişim Teknolojilerinin Devlet Hizmetlerine Etkisi: Azerbaycan Örneği," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/65 (2018): 81; Aydıngün ve Asker, "Gürcistan," 120.

³⁰¹ Akgül-Durakçay Fulya ve Güneş-Gülal Asiye Gün, "Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki," *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (2018), 303;

Dünyada enerji ihtiyacının karşılanması noktasında önemi her geçen gün artan doğal gaz, enerji tahmin senaryolarının tümünde, özellikle de elektrik üretiminde kendisine genişleyen bir alan açmaktadır.³⁰² Böyle bir durumda Türkiye’de de en çok konuşulan konulardan biri enerji arz güvenliği konusu olmuştur. Dolayısıyla kaynakları çeşitlendirmek, enerji üretim kapasitesini arttırmak, ucuz, temiz, sürdürülebilir enerjiyi sağlamak gibi konular Türkiye’nin temel ve öncelikli gündemini oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir.³⁰³ Bu kapsamda 2004 yılında “Şah Deniz” yatağından doğal gaz naklini gerçekleştirmek için Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattının inşasına başlanmıştır.³⁰⁴

BTE güzergâhı olarak ilk aşamada Erzurum, daha sonraki aşamalarda ise Türkiye’nin batısı, oradan Orta ve Güney Avrupa ülkeleri olarak belirlenmiştir. Türkmenistan ve Kazakistan’da çıkarılan doğalgazın da bu hat üzerinden batıya taşınması hedeflenmiştir.³⁰⁵ Bu çerçevede 2005 yılının 4. çeyreğinde inşaatın tamamlanması ve 2006 yılının kışında da doğal gazın ihracına başlanması ön görülmüştür. İlk aşamada BTE’nin doldurmak için “Azeri” yatağından çıkarılmış olan doğal gazdan yararlanılmıştır.³⁰⁶ Ancak BTE doğal gaz boru hattı projesinin “Gürcistan kısmı 2006 yılından itibaren çalışmaya başlarken hattın Türkiye kısmındaki inşanın uzaması nedeniyle Şah Deniz doğal gazı Erzurum’a 3 Temmuz 2007’de

Aziz ve Pashayev, “Azerbaycan 2015 Devalüasyonunun Reel Ekonomi ve Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri,” 39.

³⁰² Osman Nuri Aras, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler,” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 991.

³⁰³ Türkiye Enerji Verimliliği Meclisi (TEVEM), *Türkiye Enerji ve Enerji Verimliliği Çalışmaları Raporu “Yeşil Ekonomiye Geçiş”*, Temmuz, 2010, s. 16; 1998’de Azerbaycan hükümeti Batılı şirketlerle “Alov”, “Araz” ve “Şerg” yataklarının işletilmesi doğrultusunda anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma imzalanırken İran tarafı hiç bir itirazda bulunmamıştır. Fakat 2001 yılı ortalarında İran yetkilileri, bu yatakların İran’a ait olduğu yönünde açıklamalar yapmaya başlamıştır. Ardından İran’ın tutumu giderek sertleşmiş, 23 Temmuz 2001’de “Alov” yatağında araştırma yapan Azerbaycan’ın “Geofizik-3” ve “Elif Hacıyev” gemileri üzerinde İran askeri uçağı uçuşlar yapmıştır. İran’ın eylemlerine ilk tepki Türkiye’den gelmiştir. Türkiye, İran’ı sert bir şekilde uyarılmış ve bölgede bu tür olaylara göz yummayacağını bildirmiştir. Türkiye’nin bu çıkışı enerji güvenliği açısından önemli bir örnek olarak sayılabilir. Geniş bilgi için Bkz.: Aslanlı ve Memmedov, “Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi,” 1528.

³⁰⁴ Tokluoğlu, “Azerbaycan,” 30.

³⁰⁵ Özkan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği,” 26.

³⁰⁶ Nuri Gökhan Toprak, “Avrasya Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Özelinde Kafkasya Üzerine Bir Değerlendirme” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 986.

ulaşabilmiştir”. Böylece BTE hattı sayesinde Türkiye, Azerbaycan doğal gazını, Rusya’dan daha çok ucuz bir şekilde temin etmeye başlamıştır.³⁰⁷

Türkiye, Yunanistan ve İtalya üzerinden Avrupa’ya dağıtılmak üzere Azerbaycan’ın Şah Deniz II denilen bölgesinden gelmesi planlanan Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin (ITGI) Türkiye ve Yunanistan’ı bağlayan 296 kilometrelik ilk kısmı, BOTAŞ ve DEPA arasında Mart 2002 yılında imzalanmış olan anlaşma gereği, Eylül 2007 yılında tamamlanmıştır. 2003 yılında, ITGI’den daha kısa bir güzergaha sahip ve uzunluğu 870 km olan Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TAP) de ilk hali, İsviçre merkezli enerji şirketi EGL Grup (Axpo) tarafından hazırlanmıştır. Şubat 2008’de bu projeye Norveç merkezli Statoil dahil olmuştur.³⁰⁸ 28 Haziran 2013 tarihinde Azerbaycan gazının Avrupa pazarına çıkarılması için SOCAR ve BP arasında Bakü’de Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP) anlaşması imzalanmıştır. Türkiye ve Yunanistan’ın mevcut altyapısı üzerinden, TAP’nin başlangıç noktasının Yunanistan’ın Selanik şehri olması planlanmıştır. Buradan da Arnavutluk ve Adriyatik’i geçerek İtalya’ya ulaşması planlanmıştır.³⁰⁹

Avrupa piyasalarına Orta Asya doğal gazının ulaştırılmasında köprü görevini gören Türkiye, BTC ve BTE boru hatlarının ardından Azerbaycan’ın Hazar Denizi’nde yerleşen yataklarından üretilen enerji kaynaklarının Türkiye ve Batı piyasalarına nakli amacıyla bir proje daha başlatılmıştır. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) olarak bilinen bu proje 27 Haziran 2012 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında son şekli verilerek İstanbul’da yapılan Hükümetlerarası anlaşma ile gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.³¹⁰ Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan bu anlaşma aracılığıyla TANAP Projesinin alt yapısı oluşturulmuştur. 20 Eylül 2014

³⁰⁷ Osman Nuri Aras, Elçin Süleymanov ve Ayaz Zeynalov, “Azerbaycan’ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi,” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2/2 (2014), 10-11.

³⁰⁸ Nuri Gökhan Toprak, “Avrasya Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Özelinde Kafkasya Üzerine Bir Değerlendirme” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 984-985.

³⁰⁹ Aydın, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol,” 50.

³¹⁰ Osman Nuri Aras, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler,” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 992; Zhuldyz Kanapiyanova, “İran’ın “Ortak Kapsamlı Eylem Planı” Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar,” *Ege Akademik Bakış*, 17/4 (2017), 560.

tarihinde uygulama aşamasına girilmiş³¹¹ ve Ankara’da 13 Mart 2015 yılında TANAP ortaklık anlaşması imzalanarak temeli atılmıştır.³¹²

TANAP boru hattının Türkiye’ye giriş noktası olarak Türkiye ve Gürcistan sınırları arasında olan Ardahan’ın Posof ilçesidir. Türkgözü Köyü’nden başlamaktadır. Türkiye sınırları içerisinde bulunan 20 il, 27 ilçe ve 600 köy üzerinden geçip Yunanistan sınırında yer alan ve Edirne’nin ilçesi olan İpsala’dan itibaren TAP’ın boru hattıyla birleşecektir. TANAP boru hattının uzunluğu 1850 km’dir ve 20 km’si Marmara Denizi’nin altından geçmektedir. Azerbaycan kaynak ülke olduğu TANAP projesinde Gürcistan ve Türkiye ise hem tüketici hem de transit ülke konumundadırlar.³¹³ TANAP, yaklaşık 1,2 trilyon m³ doğalgaz potansiyeline sahiptir.³¹⁴

Türkiye ve Azerbaycan’ın ortaklaşa gerçekleştirmiş olduğu TANAP projesinin enerji iş birliğine stratejik bir yön eklediği söylenebilir.³¹⁵ TANAP’tan ilk gaz Türkiye’ye 2018’de ulaşmıştır. 2020 yılından itibaren de TANAP, TAP boru hattına bağlanmış ve Avrupa’ya gaz taşınmaya başlanmıştır. TANAP boru hattının önemli bir bölümü Türkiye topraklarından geçtiği için toprak sorunu konusunda taraflar arasında bir olumsuzluk yaşanmayacağı düşünülmektedir.³¹⁶ TANAP’ın, 2026 yılında tam kapasite olarak çalışma düzeyine gelerek 31 milyar m³ gaz taşıyabilme kapasitesi göstermesi halinde 2045 yılına kadar Türkiye’nin kazanacağı gelirin 17 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir.³¹⁷ Türkiye ve Azerbaycan’ın bugüne kadar başarıyla yürütmüş oldukları projelerden biri olan TANAP Projesinin, enerji alanındaki en önemli gelişmelerden biri olduğu düşünülmektedir. Geçmişten gelen

³¹¹ Aleksandra Jarosiewicz, *The Southern Gas Corridor The Azerbaijani-Turkish Project Becomes Part of the Game between Russia and the EU*, Centre for Eastern Studies, Poland, 2015, 7.

³¹² Osman Nuri Aras, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler,” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 992; Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya ve Salihe Kaya, *Statü Sorunu İkileminde Hazar’da Enerji Denklemi*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayını: 155, İstanbul, 2016, 13.

³¹³ Nuray Erdoğan, “TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi,” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10/3 (2017), 16.

³¹⁴ Osman Nuri Aras, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler,” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 992.

³¹⁵ Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri,” 22; Baghirova, Oğuzhan ve Yıldız, “Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi),” 302.

³¹⁶ Nuray Erdoğan, “TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi,” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10/3 (2017), 16.

³¹⁷ Furuncu, “TANAP’ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi,” 554.

kardeşlik bağlarını, günümüz dünyasında “Bir Millet İki Devlet” misyonu ile taçlandıran bu iki ülke TANAP Projesi ile dünya enerji piyasalarında ses getirmeyi başarmıştır.³¹⁸

Azerbaycan’da petrol sanayisinin gelişme sürecini incelerken özellikle bazı hususların altını çizmek gerekmektedir. Doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet ve kullanım hakkı açısından bakıldığında petrol sanayisinin gelişmesi uzun vadede Azerbaycan halkının yararına olmamıştır. Doğal servetlerin yoğun tüketimi, usulsüz kullanımı, ekonomik alanda yabancı sermayenin egemenliği, Türk iş adamlarının toplam üretim içindeki payının azlığı gibi hususlar petrolün milli servet olarak kullanılmasını engellemiştir. 1918-20 Cumhuriyet yılları hariç Azerbaycan petrolü sonraki dönemde de acımasızca sömürülmüştür.³¹⁹

Diğer taraftan son yıllarda enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesinde tedarikçi ülkelerin çeşitlilik göstermesi kadar güvenli bir enerji akışının sağlanabilmesi için de enerji nakil hatlarının varlığı önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.³²⁰ Bu bakımdan enerji, Azerbaycan ve Türkiye’yi birbirine bağlamakla birlikte dış politikada ve güvenlik alanında da Kafkasya bölgesinde yeni bir eksenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Başka bir deyişle, enerji hatları ile birlikte Türkiye ve Azerbaycan arasında adı konulmamış bir ittifak ilişkisinin doğduğu söylenebilir. Bu yönüyle enerji alanındaki iş birliği, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin söylemden çok daha öteye geçtiği görülmektedir.³²¹ Ancak, iki ülke arasında kurulan iş birliğinin enerji alanında meydana gelen ortak çıkarlar temeline dayanan enerji projeleriyle sınırlı kaldığı söylenebilir.³²² Örneğin Türkiye’nin 2008-2010 yıllarında Ermenistan ile yaşadığı normalleşme sürecinde, Azerbaycan Türkiye’ye satmış olduğu doğalgaz ücretini misilleme olarak artırmıştır. Bu nedenle iki ülke arasındaki enerji ilişkisinin olumlu olmakla birlikte kırılğan sonuçlar da doğurabildiği görülebilmektedir. Buna

³¹⁸ Nuran Belet, “Avrupa Birliği ve Enerji Arzı Güvenliği Açısından Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013), 1005.

³¹⁹ Ali Asker, Azerbaycan’da Millî Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları - 20. Yüzyılın Başları), *Azerbaycan Düşünce Tarihi I*, Ed., Ali Asker (Ankara: YTB Yayınları, 2021), 10.

³²⁰ Cemal Kakışım, “Türkiye’nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2017), 433.

³²¹ Ekşi, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitige,” 100.

³²² Emel İter ve Hülya Kınık, “Türkiye’nin Enerji Denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı,” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18 (2017), 190.

rağmen kısa dönemli sorunların, uzun süreli ilişkilere zarar verebileceğini söylemek biraz zorlama bir düşünce olur.³²³

2.4. Ermenistan İşgali Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Bölgesel Güvenlik Faktörü

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki savaşın ve Türkiye'nin tutumunu analiz etmek için Kafkasya'nın (özelde Karabağ) tarihsel gelişiminin bilinmesi gerekmektedir. Her şeyden önce Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde 'ortak tehdit' olarak Ermenistan'ın öne çıktığı bilinen bir durumdur. Özellikle her iki ülke ile toprak iddiaları yüzünden ihtilafta olan Ermenistan, genellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın bu konuda beraber hareket etmelerini sağlamış ve daima bölgesel ve uluslararası alanda ortak tavır sergilemelerine ve buna yönelik önlemler almalarına neden olmuştur.³²⁴

Kafkasya tarihi hem Azerbaycan hem de Ermenistan halkları için özel bir yeri vardır. Azerbaycan tarihçilerinin Arsak-Arşak veya Karabağ; Ermenilerin ise Artsakh olarak adlandırdıkları Karabağ bölgesi,³²⁵ Azerbaycan'ın Aras ve Kür ırmakları ile günümüzdeki Ermenistan sınırları içinde yer alan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan coğrafyayı kaplamaktadır.³²⁶ Bölgenin tarihsel geçmişi M.Ö. 6000'li yıllara kadar gitmektedir. Bilindiği kadarıyla Hattilerin (Hititlerin ataları olarak kabul edilmektedir) ve Hurrilerin (Mittaniler) burada devlet kurdukları ve daha sonra Anadolu ve Mezopotamya'ya göç ettikleri ifade edilmektedir. Hurriler'den sonra da MÖ. 1000'li yılların başlarında Urartuların burada yaşadıkları belirtilmektedir.³²⁷ Karabağ topraklarına M.Ö. VI. yüzyılda Urartu uygarlığı ve bölgedeki Ermeni egemenliğinin tamamen ortadan kalkmasıyla bölgeye sonradan, Türk olan Arskılık, Mamıklar, Saragurlar, Akatzierler ve Hazarların hükmettikleri

³²³ Ekşi, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe," 100.

³²⁴ Babashova, "*Uluslararası İmaj Perspektifinden Türkiye Azerbaycan İlişkileri*," 13.

³²⁵ Mustafa Sıtkı Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları," 14; "Karabağ", Türk kökenli bir kelime olup, "Kara" ve "Bağ" kelimelerinden oluşmuştur. Kara sözcüğü renk kavramı ile beraber "büyük", "kalın", "yiğit" anlamlarını taşımakta, bağ sözcüğü ise günümüze kadar ilk anlamını, "ekilip dikilen yer" kavramını korumaktadır. Rusyalı bilim adamlarından V. Liokgobitov "Kafkas Arkasındaki Rus Mülklerinin İcmalı" eserinde ve M. Bodnarski "Coğrafi İsimler" sözlüğünde Karabağ ismini "ormanları ile zengin olan ülke" şeklinde tanımlamışlardır. Geniş bilgi için Bkz.: Könül Güliyeva ve İlkin Gulusoy, "Azerbaycan Edebiyatında Karabağ Temalı Şiirler (Şiirlerde Vatan Özlemi)," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/4 (2018), 2325.

³²⁶ Sapmaz ve Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", 3.

³²⁷ Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları," 14.

ifade edilmektedir.³²⁸ Türklerin Karabağ'a M.Ö. IX. yüzyıldan itibaren hâkim olmaya başladıkları bilinmektedir. Bu bölgede Manna devletini kuran Saka Türkleri, M.Ö. 250'lerde Oğuzların Üçoklar boyundan olan Arsaklar, M.S. 100. yıldan itibaren de Azerbaycan Albanlarının, MS 8. yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan tarihinde büyük roller oynadıkları bilinmektedir.³²⁹

Yedinci yüzyılın ortalarına doğru Karabağ bölgesi Emevilerin hakimiyetine girmiştir. Ancak Arap fetihleri sırasında bölge Müslüman komutanların idaresine girse de Hazar akınları uzun süre durmamıştır. 646 yılından sonra Müslüman Oğuzların idaresi altına girmiştir.³³⁰ Daha sonra Karabağ Arran'la birlikte önce Selçukların ardından da Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin idaresine geçmiştir. Selçuklar döneminde Karabağ'a kalabalık bir Oğuz-Türkmen kitlesi gelmiştir. Bunlar daha sonra Ermeni Bagratuni Krallığı'nın ortadan kalkmasında ve Anadolu'nun fethinde büyük rol oynayacaklardır. Moğol istilası sırasında Karabağ önce Moğol Ermenilerinin bir ara Harzemşah Celaleddin'in, ardından da İlhanlı hakanlarının karargâh merkezi olmuş, Türkmen devletleri döneminde de Karabağ önce Karakoyunlu sonra da Akkoyunlu Devleti'nin idaresine geçmiştir. Safeviler döneminde Karabağ, Gence ile Çukur-Se'd Beylerbeyliği arasında paylaştırılmıştır.³³¹

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'nın hâkimiyetini ele geçirmesi 1578 yılında Yaka Türkmenleri ve Şirvanşahlar'ın sayesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ve Safeviler ve Osmanlı Devleti arasındaki mücadelenin alanı olan bölgeyi Osmanlılar Anadolu Türklüğünün devamı olan bir vatan olarak görmüşlerdir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sonucunda Güney Azerbaycan toprakları ve Tebriz Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sonraları tekrar bir süreliğine Safevilerin eline geçen bölge, Kanunî devrinde geri alınmıştır. Aynı yıl İrakeyn seferine çıkan Kanuni, Bağdat'a giderken bütün Azerbaycan'ı kontrol altına almıştır. 1578-1588 yılları arasında yeniden Osmanlı Safevi mücadelesi baş göstermiş ve bu mücadele esnasında Safeviler yenilgiye uğratarak Tebriz ele geçirilmiştir (1585). Şah I. Abbas (1587-1629) Osmanlı ülkesindeki iç karışıklıklardan faydalanarak bölgedeki bazı yerleri işgal etmiş, olmasına rağmen bölgedeki Osmanlı hakimiyeti yer yer devam etmiştir. Şah Abbas,

³²⁸ Latifaci, Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, 36.

³²⁹ Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları," 14.

³³⁰ Bilgin, 15.

³³¹ Tahir Allahverdiyev, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010), 31.

Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi vermek şartıyla elinde bulunan topraklarda hâkimiyetini devam ettirmiştir. IV. Murat devrinde Osmanlılar, Azerbaycan'a girmişlerse de bölgeyi Safevi hakimiyetinden kurtaramamışlardır. III. Ahmet zamanında Revan ve Karabağ Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Rusların Hazar Denizi sahillerini ele geçirmeleri üzerine Osmanlı Devleti Güney Azerbaycan'a girmiştir (1724).³³²

Ancak Afşar Türklerinden olan Nadir Şah'ın otoritesini İran'da tesis etmesiyle birlikte Karabağ ve Güney Kafkasya 1734 yılında tekrar İran'ın hakimiyetine girmiştir. Nadir Şah bölgede uygulanan eyalet sistemini lağvederek Karabağ'ın yönetimini bir Afşar boyu olan Cevanşir aşiretine bırakmıştır.³³³ Merkezi iktidarın zayıflaması üzerine Karabağ bölgesinde, merkezi Şuşa olmak üzere 1747 yılında Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Ancak 1805 yılında Rus işgaline uğrayan Karabağ Hanlığı, daha sonra 1813'te imzalanmış olan Gülistan Antlaşmasıyla Çarlık Rusyası'na bağlanmıştır.³³⁴ İran'ın Rusya ile girdiği savaş sonucunu kabullenmemesi nedeniyle yeni bir savaşa girmiş, 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla Revan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya tarafından yeniden ele geçirilmiştir.³³⁵

Sahip olduğu jeopolitik konumu yüzünden Karabağ Bölgesi yüzyıllarca Osmanlı Devleti ve İran arasında yaşanan çekişmelerin merkezi olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunun azalmasıyla birlikte bölgeye Rus Çarlığı hâkim olmaya başlamıştır. 1823'teki bölge nüfusunun %78.3'ünü Azerbaycan Türkü, %21'ini Ermeni oluşturmaktaydı. Çarlık yönetiminin yürüttüğü nüfus politikaları sonucunda 1897 yılında nüfusun %53'ünü Azerbaycan Türkü, %45'ini Ermeni oluşturmuştur. Rusya İmparatorluğu'nun uyguladığı göç politikası, özellikle Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'a göç ettirilmesi ülke bütünlüğünün bozulmasına zemin hazırlamıştır.³³⁶ Ermeni nüfusun bölgedeki yoğunluğunun artması, bölgeye yerleştirildikleri ilk yıllardan itibaren sayısal çoğunluklarını kullanarak çeşitli dönemlerde bölgenin denetimini ele geçirmek amacıyla Türk yerleşim alanlarına

³³² Latifaci, Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, 93.

³³³ Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları," 15.

³³⁴ Elma, "Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik ve İşbirliği Sorunu," 200.

³³⁵ Osman, Özkul ve Hüseyin Vermez, "Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları," *Bilig*, 51 (2009), 148.

³³⁶ Azer Ağayev, Azerbaycan'da "Ermeni Meselesi: (1920-2021) (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2022, s. 24.

saldırıları düzenlemeleri ve Dağlık Karabağ toprakları üzerinde hak iddia etmelerine zemin hazırlamıştır.

29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle çeşitli cephelerde İtilaf devletlerine karşı savaşımaya başladığı bilinmektedir. Bu sırada Enver Paşa önderliğindeki Türk ordusu Ruslara karşı Kafkasya cephesinde ilerleyince, Ermeniler Rus Ordusunun yanında savaşa katılmıştır. Rusların desteğini alan Ermeniler, Kafkas ordusunun ilerlemesini engellemek ve yıpratmak istemiştir. Ancak Rus ordusu iç karışıklıklar nedeniyle Kafkas cephesinden çekilmiştir. Bu dönemde silahlanan Ermeniler, Türk ordusundan kaçmış ve Erivan Bölgesine yerleşmeye başlamışlardır.³³⁷

Ermeniler 1917 ihtilali sırasında Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğunu ileri sürmüşler ancak 1918 yılında Osmanlı Devleti ordusunca burada düzen sağlanmıştır.³³⁸ Bu süreçte (1918 yılında) Ermeniler ise Kars, Zengezur, Gökçe ve Karabağ gibi yerlerde sivil halka terör yöntemleriyle saldırarak toplu şekilde ölümlere neden olmuşlar ve bu şekilde Ermeni devletini kurmayı sağlamaya çalışmışlardır.³³⁹ En ağır cinayetler 1918 yılının mart ayında Bakü Kuba, Göyçay, Kürdemir, Lenkeran ve diğer bölgelerde işlenmiştir. Bakü'de iktidarı ele geçiren Bolşeviklerle birlikte Ermeni Taşnaklar on binlerce Türk/Müslümanı katletmiş tarihi abideleri, camileri, mezarlıkları, köy ve kasabaları yerle bir etmiştir.³⁴⁰ Ancak 1918 yılında Batı devletlerinin ısrarlı baskıları karşısında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiş olan katliamları durdurmak amacıyla Batum Barış Antlaşması'nı imzalamayı kabul ederek, Erivan (Revan) şehrini, devletlerini kurabilmeleri için Ermenilere vermek zorunda kalmıştır. Türki topraklarında yaşanan ilk büyük kayıp bu olmuştur. Dolayısıyla Hristiyan Ermeni Devleti'nin kurulması, Türkiye ve Azerbaycan arasında bir tampon bölge halini almıştır. 114.000 km² ihtilafsız toprağın 28.200 km²'lik kısmının zaman içerisinde Ermenilere verilmiş olması, bu coğrafyada uzun süreli savaşların çıkmasının da temelini oluşturmuştur.

³³⁷ Özkul ve Vermez, "Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları," 142.

³³⁸ Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan," 73.

³³⁹ Atlı, "Azerbaycan Arşiv Belgelerine Göre: 1918-1920 Yılları Arasındaki Bakü ve Erivan'da Ermenilerin Yaptığı Mezalim," 454.

³⁴⁰ Ali, Asker ve Hülya Demirağ, "İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Uygulanan Yeniden Yapılanma Sürecinin Ekonomi Politikası," *Yeni Türkiye Dergisi*, 121 (2021), 213.

Ancak Ermenilerin saldırıları buna rağmen durmamıştır. Bu süreçte Türkiye için tarihi ve siyasi açıdan büyük bir önem taşıdığını bilen Azerbaycan Türkleri, gittikçe artış gösteren Ermeni baskısı ve şiddeti karşısında Türkiye'yi bir kurtarıcı olarak görmüştür. Bunun bir gereği olarak Türkiye'nin Bakü'ye girmesini sabırsızlıkla beklemiştir.³⁴¹ Yapılan hareket neticesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Batılı devletlerin sömürgeciliğine karşı 1921 yılında bir Kurtuluş Savaşı veren Türkiye ile anlaşma yollarını arayan Bolşevikler, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ı tek taraflı olarak Azerbaycan'a bırakmayı kabul etmişlerdir. Bu sayede Türkiye ve Nahçıvan sınır komşusu olmuş ve Türkiye'nin Azerbaycan'la karadan bağlantı kurmasının yolu açılmıştır.³⁴²

1935'te Ermeni Komünist Parti Sekreteri'nin, Stalin'den Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ı istediği ancak bu taleplerinin SSCB tarafından kabul edilmediği bilinmektedir. Buna rağmen Ermenistan, SSCB'nin kurulmasından itibaren bu taleplerini sürekli tekrar etmiştir. Her ne kadar bu talepler Moskova tarafından olumlu karşılanırsa da o günün şartlarında bunu kabul etmesi mümkün olmadığı için söz konusu talepler reddedilmiştir.³⁴³

1945'te Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Arutyunov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Stalin'e mektup yazmıştır. Mektupta Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi ricasını tekrarlamıştır. Buna karşılık dönemin Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan Bağırov, Ermenistan'ın, Gürcistan ve Dağıstan'da Azerbaycan Türklerinin toplu yaşadıkları bölgelerin Azerbaycan'a vermesi gerektiğini dile getirerek karşı çıkmıştır. Moskova ise bu talepleri, mevcut düzeni bozacağı düşüncesiyle dikkate almamıştır.³⁴⁴ Stalin, 1945 yılından sonra dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Ermeni diasporasıyla Ermenilerin tümünü Ermenistan'a taşıma projesini uygulamaya koymuştur.³⁴⁵ Bu projenin bir gereği olarak 23 Aralık 1947 yılında Stalin'in imzaladığı bir kararla Ermenistan sınırları içindeki tarihi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılan Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan'ın içlerine doğru göç ettirilmiştir. Bizzat devlet eliyle yapılan bu göçler haricinde baskı

³⁴¹ Ekici, "Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan'a Yansımaları," 137.

³⁴² Ekici, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu," 64.

³⁴³ Ekici, a.g.e., 64.

³⁴⁴ Shiriyevev, *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları*, 99-100.

³⁴⁵ Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları," 15.

ve tehditlere dayanamayan on binlerce kişi de yaşadıkları yerleri terk etmiş ve Azerbaycan'a sığınmak zorunda kalmıştır.³⁴⁶

Ermeniler için bir ulusal kimlik inşası olan Karabağ sorunu, 1963-1965 yıllarındaki Kruşçev döneminde de devam etmiştir. Bu süreçte Azerbaycan'ın kınanması ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan topraklarına dâhil edilmesi için dilekçeler verilmiştir. Bu istekler de olumlu karşılanmamıştır. 1970'li yıllarda Ermenilerin Karabağ konusundaki çabaları da Aliyev'in Moskova'yla yakın temas halinde olması sebebiyle sonuçsuz kalmıştır.³⁴⁷ 1973'te Boris Kevorkov, Karabağ Komünist Partisi'nin başına getirmiştir. Kevorkov, 15 yıl süren görevi boyunca Moskova'nın istemiş olduğu gibi mevcut durumu korumuştur.³⁴⁸ Ermenistan bu süreçte de Türkiye ile ilişkilerini daha fazla gerginleştirmeden bir politika izlemiştir. Hatta Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununu çözme noktasında arabuluculuk yapmasını teklif etmiştir. Türkiye'nin, bu dönemde Azerbaycan'dan yana bir politika izlediği iddia edilse de dış politikasında kararsızlık gösterdiği, hatta bazı durumlarda tarafsız kalmaya çalışarak arabuluculuk çalışmaları içerisinde yer aldığı söylenebilir.³⁴⁹

Bölgedeki çatışmalar çok eskilere gitmekle birlikte 1988 Şubat'ında Dağlık Karabağ Bölge Meclisi tarafından yapılan bir toplantıda Azerbaycanlı temsilciler olmamasına rağmen bir karar verilmiştir. Karara göre bölgenin Azerbaycan'ın yönetiminden alınıp Ermenistan'a bağlanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu karar coğrafyada çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Böylece Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ konusunda yaşadıkları anlaşmazlık, Güney Kafkasya'nın iki ülkesi arasında daha bağımsızlık elde edilmeden başlamış ve sonuçta savaşa dönüşmüştür.³⁵⁰

Sovyetler Birliği dönemi boyunca merkezi yönetim tarafından baskılanan Karabağ sorunu, mevcut otoritenin zayıflayıp ortadan kalkmasıyla birlikte yeniden gün yüzüne çıkmıştır.³⁵¹ Özellikle 1980'lerin sonuna gelindiğinde Azerbaycan ve

³⁴⁶ Özkul ve Vermez, "Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları," 149.

³⁴⁷ Demet, Ş. Acar ve Murat Çemrek, "Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi", *Karadeniz Araştırmaları*, 8 (2006): 125.

³⁴⁸ Zaur, Şiriyev, *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008: 110.

³⁴⁹ Ekici, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu," 68.

³⁵⁰ Elma, "Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik ve İşbirliği Sorunu," 200.

³⁵¹ Sapmaz ve Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", 3.

Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ gerilimi farklı bir boyut kazanmıştır.³⁵² Sovyet Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık hareketi içerisine girdikleri dönemde 'Ermenistan Yüksek Sovyet'i 1 Aralık 1989'da Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirme kararı almıştır. Bu oluşuma da "Birleşik Ermeni Cumhuriyeti" ismini vermiştir.³⁵³ Oysa 'Ermenistan Yüksek Sovyet'i 15 Cumhuriyetten oluşan 2.250 üyeli 'Sovyetler Birliği Halk Temsilcileri Kongre'si tarafından seçilen en yüksek ve sürekli yasama organı olan 'SSCB Yüksek Sovyet'i kararlarına uymak zorundaydı. Ancak Ermenistan 'SSCB Cumhuriyetlerinden biri başka bir Cumhuriyet'in toprağını ilhak edemez' şeklindeki Sovyetler Birliği Anayasasının 78. maddesini çiğnemiş ve 'ilhak etme suçu' işlemiştir. Moskova'nın buna cevabı çok sert olmuştur ve 'Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'ın ilhak edilemeyeceğini' açıklamıştır. Ancak Ermenistan Yüksek Sovyet'i Sovyetler Birliği'nin bir Cumhuriyeti olmasına rağmen, 9 Ocak 1990 tarihinde aldığı bir başka kararla Dağlık Karabağ'ın 1990 ekonomik planını Ermenistan Cumhuriyeti Ekonomik planı ile birleştirmiştir. Bu karardan bir gün sonra Moskova'da, SSCB'nin Yönetim Organı olan Yüksek Sovyet Prezidyumu olağanüstü toplanmış ve Ermenistan'a Dağlık Karabağ'ın bağlanamayacağını ve bunun Sovyetler Birliği Anayasa'sına aykırı olduğunu bir kez daha ilan etmiştir. Prezidyum'un aldığı bu karardan sonra 21 Şubat 1990 tarihinde SSCB Yüksek Sovyet'i de bir kez daha olağanüstü toplantı düzenlemiş ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu, bunun değiştirilemez olduğunu kararlaştırmıştır.³⁵⁴ Alınmış olan bu kararlara rağmen göçler nedeniyle Azerbaycanlıların nüfusunun, Ermeni nüfusunun yarısından daha az olduğunu dile getiren Dağlık Karabağ Ermenileri 10 Aralık 1991 yılında bir Referandum düzenlemiş ve tek taraflı olarak Azerbaycan'dan ayrılma yönünde oy kullanmışlardır.³⁵⁵ Dağlık Karabağ bölgesi her ne kadar bu kararla Azerbaycan'dan bağımsızlığını ilan etmiş olsa bile hiçbir ülke tarafından resmi olarak tanınmamıştır. Bölge uluslararası hukuk açısından da Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilmeye devam etmiştir.³⁵⁶ Türkiye bu dönemde konuyu SSCB'nin iç sorunu olarak

³⁵² Ali Balcı, "1990'lar Basımında "Ermenistan Tehdidi'nin" İnşası: Milliyet Gazetesi Örneği," *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6/2 (2011), 299.

³⁵³ Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," 26.

³⁵⁴ Muammer Elveren, "Nedir Bu Dağlık Karabağ Meselesi, Bir de Benden Dinleyin..." *Hürriyet Gazetesi*, 9 Nisan 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/nedir-bu-daglik-karabag-meselesi-birde-benden-dinleyin-36642034>. [Erişim Tarihi: 3.2.2021].

³⁵⁵ Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," 26.

³⁵⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*, İstanbul, 2011, 15.

değerlendirmiş ve müdahil olmamıştır. Ancak halk tabanında sert tepkiler meydana gelmiştir.³⁵⁷

Bağımsızlık öncesi ve sonrasında baş gösteren Dağlık Karabağ sorunu bugüne kadar Azerbaycan'ın dış politikasını belirleyen en önemli gelişmelerden biri olmuştur.³⁵⁸ Özellikle Stalin'in 1930'larda çizmiş olduğu sınırlar ve bu sınırlardan hareketle özerk cumhuriyetlerin statüleri çatışmaların derinleşmesine neden olmuştur.³⁵⁹ Başta Kafkasya'da olan ülkeler olmak üzere, eski Sovyet topraklarında kurulan birçok devlet bünyesinde çeşitli grupları barındırmaktadır. 20. yüzyılın sonunda bağımsızlıklarını elde eden devletlerin içinde bulunduğu bu karmaşık yapı, bölge istikrarını tehdit eden önemli bir unsur olmaya devam etmektedir.³⁶⁰

Böyle bir ortamda Rusya, Azerbaycan'a karşı; ülke içinde etkin olmak için Karabağ kozunu elinde tutmaya çalışmaktadır. Rusya, sorununun çözümsüz olarak kalmasını, eğer bir çözüme ulaşılabilecek da bunun kendi arabuluculuğu sayesinde olmasını istemektedir. Bu nedenle bölgede geliştirilebilecek yeni enerji projelerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi planlamaktadır. Bu açıdan ele alındığında Karabağ sorununa, Türkiye ve Rusya'nın çok farklı perspektiften baktıkları görülmektedir.³⁶¹

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda yani 1992'de sorun açık bir savaşa dönüşmüştür. Dağlık Karabağ ve çevresindeki geniş bir alan Ermeniler tarafından ele geçirilmiştir. Bu savaşla Azerbaycan topraklarının %20'si işgal edilmiş ve 1 milyona yakın Azerbaycan halkı kaçkın durumuna düşmüştür.³⁶² Karabağ'da Azerbaycan'ın sürekli toprak kaybetmesi ve Ermenistan'ın Rusya tarafından yardım gördüğü iddiaları Muttalibov'u zor durumda bırakmıştır.³⁶³ Mutallibov yönetimi sorunu çözmek için Rusya'yı kilit konumda görmekteydi. Karabağ'daki olaylara Azerbaycan'daki komünist yönetimin yeterli düzeyde tepki göstermemesi, Azerbaycan

³⁵⁷ Veliyev, "Bölgesel Olayların Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi," 27.

³⁵⁸ Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," 53.

³⁵⁹ Aydıngün ve Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, 6.

³⁶⁰ Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet," 180.

³⁶¹ Akgül, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri", 137.

³⁶² Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," 26; Durmuş, "Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma," 2576; Ahmet Yağmur Ersoy, Sedat Durmuşkaya ve Ayaz İbrahimli, "Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkilerinin Ekonometrik Analizi," *İşletme Bilimi Dergisi*, 5/2 (2017): 182.

³⁶³ Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," 51-57.

toplumunda siyasi mücadeleye ilgiyi artırmıştır. Halk Karabağ sorununun çözümünde ulusal mücadelenin gerekliliğine inanmaya başlamıştır.³⁶⁴ Özellikle 25-26 Şubat 1992'de Hocalı'da³⁶⁵ Ermenilerin Azerbaycanlıları katlettiği haberleri infial uyandırmıştır. Bunun üzerine Muttalibov'un istifasını isteyen geniş halk kitleleri büyük çaplı gösteriler düzenlemiştir. Artan tepkiler üzerine Muttalibov, bağımsızlığın bir yılı dolmadan 6 Mart 1992'de istifa etmek durumunda kalmıştır.³⁶⁶

1989-1992 yıllarında Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaşta Türkiye genel olarak Azerbaycan'dan yana bir politika izlemekle birlikte doğrudan savaşın tarafı olmadığı görülmektedir. Ancak savaşın seyri içerisinde Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edilmesi ve işgalinin yaşanması halinde Ermenistan'a karşı Türkiye'nin sessiz kalamayacağı, askeri önlemler de dahil gerekli tepkiyi göstereceği duyurulmuştur.³⁶⁷ Özellikle 1993'te Turgut Özal'ın Azerbaycan ziyaretinde, Dağlık Karabağ sorununda Ermenilerin savaşı durdurulmaması halinde Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri işbirliğinin oluşturulacağına vurgu yapması bu bağlamda okunabilir.³⁶⁸ Ayrıca dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Türkiye hava sahası kullanılarak Ermenistan'a gidecek bütün sosyal yardımlara izin verilmeyeceğini, bu yasağı ihlal etmek isteyen uçaklara ateş edileceğini ifade etmesi desteğin boyutunu göstermektedir.³⁶⁹ Türkiye antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini ileri sürerek gösterdiği bu tepki sonucunda Nahçıvan toprakları Ermenistan tarafından boşaltılmış ve kriz sonlandırılmıştır.³⁷⁰

Muttalibov'un yerine geçen meclis başkanı Memmedov, Karabağ sorununda Rusya'nın sürekli Ermenistan'ı desteklediğini; hatta bu savaşın, Azerbaycan halkına karşı yapılan Ermenistan ve Rusya'nın tek yanlı savaşı olduğunu ifade etmiştir. Memmedov, Ermenistan'ın ordusunu kurması için Rusya'dan her türlü desteği

³⁶⁴ Babayeva, Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 16.

³⁶⁵ 25-26 Şubat 1992'de yüzyılım büyük trajedisi Hocalı soykırımı yaşandı. Ermeniler Hankendi'deki Rusya'ya ait 366. Motorize Alayı'nın katılımıyla Hocalı'yı işgal ettiler. Azerbaycanlı katliamında 613 kişi vahşice işkencelerle katledildi, 487 kişi yaralandı (Bunlardan 76'sı çocuktan), 1275 kişi esir alındı, 8 aile imha edildi, şehir yakıldı, 25 çocuk her iki ebeveynini, 130 çocuk bir ebeveynini kaybetti. Öldürülen 106 kişi kadın, 63 kişi ise çocuklardan oluşmaktaydı. Geniş bilgi için Bkz.; Ramile Behlül Kızı Dadaşova, "Armenia's Military Aggression Against Azerbaijan: Violation of the Rights of Captives and Hostages," *Journal of Eurasian Inquiries*, 9/1 (2020), 57.

³⁶⁶ Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," 51-57.

³⁶⁷ Aksu Fuat, *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*, Dış Politika ve Kriz inceleme Serisi-1, TÜBİTAK Projesi, (2017), 20, 97.

³⁶⁸ Göktürk Çetinkaya, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014)," 15.

³⁶⁹ Veliyev, "Bölgesel Olayların Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi," 29-30.

³⁷⁰ Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*, 20, 97.

gördüğünü, Azerbaycan'ın bu yöndeki girişimlerini ise sürekli engellemeye çalıştığını belirtmiştir.³⁷¹ Bu nedenle Karabağ sorununun çözümü için İran'a yönelmiştir. Bunun sonucunda Mayıs 1992 yılında İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, Yakup Memmedov ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan Tahran'da bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak, anlaşma imzalandıktan çok kısa bir süre sonra Suşa'ya 8 Mayıs'ta ve Laçin'e 15 Mayıs'ta giren Ermeniler, anlaşmaya attıkları imzaları kurumadan Rusya'nın etkisinden çıkmayacaklarını açıkça göstermişlerdir.³⁷²

Elçibey'in iktidara gelmesiyle birlikte Moskova'nın desteğini alan Ermeniler, 1993-1994 yılları arasında da Dağlık Karabağ'ı ve Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmeye devam etmiştir.³⁷³ Elçibey, Rusya'ya ters bir politika izlemiştir. Bu nedenle Karabağ sorunu politik açıdan çözüme kavuşturmak için sorunu uluslararası gündeme taşıyarak Rusya'nın etkisinden kurtulmaya çalışmıştır. Türkiye üzerinden konuyu NATO'ya taşımış ve uluslararası camiada asıl ağırlığı da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) vermiştir.³⁷⁴

26 Ağustos 1992'e gelindiğinde Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev Elçibey'in isteği üzerine ateşkes ilan edilmesi için girişimde bulunmuştur. 27 Ağustos'ta da Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli, önce Azerbaycan'ı, sonra Ermenistan'ı ziyaret ederek ateşkes yapılmasını ve Minsk Konferansı için görüşmelere başlanması gerektiği yönünde çağrı yapmıştır. Çağrı ve görüşmeler Ermenistan, Azerbaycan ve Kazakistan Dışişleri bakanları 27 Ağustos 1992'de "Alma Ata Bildirgesi" imzalamıştır. Bu bildirmede 1 Eylül'den itibaren ateşkes sağlanması kararlaştırılmıştır. 3 Eylül'de taraflar Minsk Grubunun da yaptığı çağrılara uyarak ateşkesi uygulamak üzere sınır bölgesinde bulunan İcevan kentinde bir protokol imzalamışlardır. 14-15 Eylül tarihleri arasında ise üç taraflı çalışma grubu faaliyete geçmiştir. Tüm bu çabalara rağmen Ermenistan yine geri adım atarak Alma Ata

³⁷¹ Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001)," 289.

³⁷² Beşikçi, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler," 239.

³⁷³ Sapmaz ve Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", 3.

³⁷⁴ Sancak, "Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri," 64.

bildirgesini reddetmiştir. Dolayısıyla Kazakistan'ın ikna çabaları da sonuçsuz kalmıştır.³⁷⁵

Elçibey'in uyguladığı milliyetçi politika Türkiye tarafından, en azından aynı derecede, karşılık bulmamıştır. Özellikle Karabağ konusunda Türkiye'den destek beklenen yerine getirilememiş ve Türkiye etkili bir politika izleyememiştir.³⁷⁶ Her ne kadar Türkiye, Karabağ konusunda diplomatik girişimlerde bulunsada sürekli bir şekilde “dünya ile birlikte hareket edeceğiz” vurgusunu tekrarlamıştır. Türkiye'nin bu tavrı Ermenileri cesaretlendirmiştir. Bunun dışında Türkiye'nin o dönemde enerji ve gıda sıkıntısı içerisinde olan Ermenistan'a 100 bin ton buğday desteğinde bulunması, hatta elektrik enerjisinin transferi için anlaşma imzalaması, Azerbaycan kamuoyunun hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştur.³⁷⁷

Türkiye'nin, Ermenistan'a karşı gösterdiği desteğe rağmen ‘bir millet, iki devlet’ vurgusunun en somut göstergesi olarak, Dağlık Karabağ meselesinde ve Ermeni saldırılarında daima Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Türkiye'nin konuya yönelik yaklaşımı, meselenin barışçıl yollarla ve uluslararası camianın katılımıyla çözüme kavuşturulması olduğu görülebilmektedir. Türkiye bu yüzden, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen ve Ermenistan'ı kınayan Birleşmiş Milletler (BM) kararlarının çıkartılması ve AGİT bünyesinde konunun çözümü için özel bir çalışma grubunun kurulması için aktif politika yürüttüğü söylenebilir.³⁷⁸ Türkiye'nin, AGİT bünyesinde bir grubun kurulması yönündeki politikasını AB ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Nitekim 1994 yılında AB, Dağlık Karabağ sorununu çözmek amacıyla oluşturulmuş olan Rusya, ABD ve Fransa'dan oluşan Minsk Grubu sürecini desteklemiş ve bölgede yaşanan çatışmaların son bulması yönünde

³⁷⁵ Bahadır Karimov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007: 16-17.

³⁷⁶ Beşikçi, “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler,” 240.

³⁷⁷ Sancak, “Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri,” 65.

³⁷⁸ Çelikpala, “Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri,” 321; Hem zengin enerji kaynaklarına sahip olması, hem de Türkiye için Orta Asya'ya açılan köprüsü olabilme potansiyeli Azerbaycan'ı Türkiye'nin Kafkasya politikasında merkezi bir konuma getirmiştir. Bu yüzden de Türkiye Azerbaycan'ı etnik, kültürel, dilsel yakınlıklarla beraber stratejik müttefiki olarak görmektedir. Bu nedenle Türkiye, Ermenistan'la olan sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü geri kazanması yönünde çözülmesinde de Minsk Grubunun aktif bir üyesi olarak çaba harcamaktadır. Geniş bilgi için Bkz.; Baghirova, Oğuzhan ve Yıldız, “Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi),” 303-304.

girişimlerde bulunmuştur. Ancak AB'nin Güney Kafkasya'daki sorunlar üzerinde etkisi olan Rusya ile iş birliğini açık bırakmıştır.³⁷⁹

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasında uluslararası kuruluşların gösterdiği yapıcı olmayan yaklaşım, bölgedeki durumu daha da kötüleştirmeye hizmet etmiş ve hizmet etmeye devam etmektedir. Ermenistan, AGİT'in Minsk Grubu ve eş başkanlarının (Rusya, ABD ve Fransa) etkisizliğinden yararlanarak çatışmanın çözümü konusunda temelsiz bahanelerle derinleştirmeye devam etmiştir.³⁸⁰ Ermenistan'ın Dağlık Karabağ konusunda uzlaşmaz ve saldırgan tutum göstermesi sebebiyle Ermenistan ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler uzun süre dondurulmuştur.³⁸¹

Haydar Aliyev'in 15 Haziran 1993'te Meclis Başkanı, ardından Cumhurbaşkanı seçilmesi, Karabağ'da Ermeni saldırılarının güçlendiği döneme denk gelmiştir.³⁸² Haydar Aliyev 1994'te ülke içerisinde kontrolü sağladıktan sonra Azerbaycan'ın kanayan yarası olan ve istikrarsız bir süreç geçirmesine neden olan Dağlık Karabağ meselesine el atmıştır. 27 Temmuz 1994 yılında, soruna bir çözüm sağlayamasa da Ermenistan ile bir ateşkes imzalamıştır. Bu anlaşmayla bir yandan yüksek askeri harcamaların etkisinden zor durumda olan ekonomiyi kurtarmaya çalışmış, bir yandan da enerji alanında dışarıdan gelecek olan yatırımcıların savaş nedeniyle oluşan güvenlik endişelerini gidermeyi planlamıştır.³⁸³

BDT üyeliğine karşılık Rusya'nın desteği alınmış ve Dağlık Karabağ sorunu için 1994'te Moskova'da bir ateşkes imzalanmıştır. Ancak ateşkes ve sorunu çözmek için yürütülen diplomatik girişimlere rağmen gerilim devam etmiştir.³⁸⁴ 1994'te kadar Rusya'yla uyumlu politikalar izleyen Haydar Aliyev, Yukarı Karabağ sorununun çözümü konusunda Moskova'dan beklediği desteği bulamayınca Batı'ya yönelmiştir.³⁸⁵ 1997 yılı Dağlık Karabağ'da ateşkesin ihlal edilmesi sonucu yeniden başlayan çatışmalar nedeniyle ikili ilişkilerde hareketlenmenin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bunun üzerine Haydar Aliyev, 5-9 Mayıs 1997 tarihinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret 1995'te yaşanmış olan darbe girişiminin açtığı

³⁷⁹ Halit Hamzaoğlu, "Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Programı Çerçevesinde Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkileri," *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11/21 (2020): 506.

³⁸⁰ Yegane Bakhshiyeva, "Threats and Provocations Originating from the Republic of Armenia Towards The Water Resources of The Republic of Azerbaijan," *Review of Armenian Studies*, 40 (2019), 115.

³⁸¹ Latifaci, Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, 71.

³⁸² Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001)," 295.

³⁸³ Sancak, "Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi," 53.

³⁸⁴ Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," 26.

³⁸⁵ Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet," 183.

yanarının kapanması ve Azerbaycan'ın yaşadığı sorunlara çözüm bulması açısından Türkiye'nin konumu ve rolünün yeniden öne çıkarılması noktasında büyük önem teşkil etmiştir.³⁸⁶

Azerbaycan dış politikasının temel amacı, İlham Aliyev döneminde de Karabağ sorununa çözüm getirilmesi olmuştur. İlham Aliyev Rusya, ABD, AB, İran ve Türkiye arasında bir denge politikası izleyerek bölgeye yönelik politikalar üreten ve bölgede çıkarları olan bu güçler arasında göreceli bir iş birliği sağlamayı amaçlamıştır.³⁸⁷ Türkiye, özellikle 2001 yılından itibaren bölge sorunlarına karışmama tutumunu değiştirmiş, sorunlara karşı çözüm önerileri yaparak ve barış yanlısı politikalarla riskleri azaltabileceğini düşünerek hareket etmeye başlamıştır.³⁸⁸ Rusya bu sorunda açık bir biçimde Ermenistan tarafında olduğunu, Ermenistan ve Karabağ üzerindeki vesayetine zarar verebilecek bir stratejiyi kabul etmeyeceğini defalarca belirtmiştir. Umut bağlanan ABD, ülkede güçlü bir Ermeni lobisi olması nedeniyle Ermenistan'ı dışarda tutacak bir çözüme yanaşmamaktadır. AB'nin de Ermenistan'ı, İran'a ulaştıracak bir kanal olarak gördüğü için konuya doğrudan dâhil olmamaktadır.³⁸⁹

Yukarıda ifade edildiği gibi Karabağ sorunu için 1994 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes imzalanmıştır. Bu vesileyle her iki taraf askeri operasyonlarını durdurmuştur. Ancak geçici de olsa elde edilen statüko mevcut sorunu ortadan kaldırmamıştır. Yeni göreve gelen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, müzakerelerin tekrar başlamasını sağlayarak, dondurulan süreci tekrar aktif hale getirmiştir. Fakat bu çabalar da bir sonuç vermemiştir.³⁹⁰ Barış için umutları canlandıran gelişmelerden birisi de dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell arabuluculuğunda Key West'te gerçekleşen görüşmelerdir. Bu görüşmelerde Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ile, Azerbaycan'ın da Nahçıvan ile kara bağlantısının

³⁸⁶ Çelikkpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," 321; Aliyev döneminde devlet başkanları düzeyinin yanı sıra ülke parlamentolarının da Ermenistan konusunda önemli kararlar aldıkları görülmektedir. 7 Şubat 2000'de TBMM Meclis Başkanı Yıldırım Akbulut Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Görüşmelerde ele alınan temel konu; Batılı bazı devletlerin ülkelerinde Ermeni soykırımını tanımlamaları olmuştur. Azerbaycan parlamentosu defalarca konu ile ilgili sert açıklamalarda bulunmuştur. En son Fransa'nın soykırımı kabul etmesinde Azerbaycan konuya ilişkin konumunu belli etmiştir. Geniş bilgi için Bkz.: Paşayev, "Parlamentolar Arası İlişkiler: Başarılar ve Perspektifler," 64.

³⁸⁷ Beşikçi, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler," 240.

³⁸⁸ Çiftçi ve Ergutay, "Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması," 7-8.

³⁸⁹ Beşikçi, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler," 240.

³⁹⁰ Babashova, "Uluslararası İmaj Perspektifinden Türkiye Azerbaycan İlişkileri," 42.

sağlanması için müzakereler yürütülmüştür. Maalesef bu görüşmede de somut bir sonuç ortaya çıkmamıştır. 2004 yılından sonra ise Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları sıkça bir araya gelmişlerdir. Bu vesileyle sorun her yönden ayrıntılı bir şekilde ele alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yine 29 Kasım 2007 yılında Minsk Grubu eş başkanlarınca taraflara Madrid Prensipleri önerilmiştir. Ancak Minsk Grubunun yalnızca Ermenistan'ın çıkarlarını gözettiğini düşünen Azerbaycan bu prensiplere temkinli yaklaşmıştır.³⁹¹

Rusya, 2008'den itibaren Dağlık Karabağ sorunu konusunda daha etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Medvedev 20-21 Ekim 2008'de Erivan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete ele alınan konulardan biri; Ermenistan ve Azerbaycan liderlerinin Moskova'da buluşmaları konusu olmuştur. Bunun üzerine, Moskova'ya yakın yerlerden biri olan Mein Dorf'ta iki devlet başkanı bir araya gelmiştir. Başkanlar bu görüşmede dört yıl sonra ilk defa ortak bir bildiriye imza atmışlardır. Bu bildirgede, Serj Sarkisyan ve İlham Aliyev, uyuşmazlığın çatışma yerine görüşmeler yoluyla çözülmesi için görüş birliğine varmıştır. Ayrıca, 2 Kasım 2008 yılında Rusya'nın girişimiyle imzalanmış olan Moskova Deklarasyonu ile Ermenistan ve Azerbaycan, birbirlerine karşı güç kullanmayacaklarını deklare etmişlerdir. Daha sonra her iki taraf Temmuz 2009'da Moskova'da yeniden buluşmuştur. Ardından, Medvedev'in liderliğinde Ocak 2010'da Soçi'de Aliyev ve Sarkisyan bir araya gelmiştir. Ancak bu görüşmede yalnızca barış metninin önsözünde yer alan Madrid ilkeleri üzerinde anlaşmaya varmışlardır.³⁹²

2008 yılında Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. Ancak bu durum Türkiye ve Azerbaycan arasında bir soğukluğun yaşanmasına neden olmuştur.³⁹³ Türkiye bu açılımla, Ermenistan'la ilişkileri düzeltmek, kapalı olan sınırları açmak ve bu yolla başta Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere Kafkaslardaki düzen ve istikrarın yeniden tesisini sağlamayı düşünmüştür. Nitekim Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ermenistan'a yaptığı ziyaretten sonra 11 Eylül'de Bakü'yü ziyaret etmesi ve süreci hızlandırmaya çalışarak Azerbaycan'la

³⁹¹ Sapmaz ve Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", 6.

³⁹² Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," 29.

³⁹³ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan Ülke Bülteni*, İstanbul, 2013, 10.

mutabakat araması, Türkiye'nin Kafkaslardaki hassas dengeyi bozmadan sorunlara çözüm bulma girişiminin bir işareti olarak değerlendirilebilir.³⁹⁴

Yine bu dönemde, başta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere Türk yetkililer tarafından, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde normalleşme olmayacağı dile getirilmiştir. ABD ve AB'nin yoğun baskısı altında olan Türkiye'nin Ermenistan konusundaki bu tutumu Türkiye ve Azerbaycan arasında sıkıntı yaratmıştır.³⁹⁵ 26 Ekim 2011'de Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Aliyev, AYPE-T fabrikasının açılış töreni için Petkim Aliğa tesislerinde bir araya gelmişlerdir. Törende Başbakan Erdoğan; *"Biz, 2 devlet, tek millet olduğumuz kadar, aynı zamanda tek yüreğiz. Karabağ'da işgal sona erinceye kadar Azerbaycan'la omuz omuza mücadele vereceğiz"* konuşmasıyla Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşliği bir kez daha tüm dünyaya göstermiştir.³⁹⁶

Dağlık Karabağ ve çevresi üzerinde yaşanan çatışmaları diplomatik yollarla çözmek için yoğun çabalar gösterilmesine rağmen yaklaşık 20 yılın sonunda, herhangi bir barış sağlanamadığı gibi, barışın hangi esaslar üzerinde inşa edileceği konusunda da bir görüş birliği sağlanamamıştır.³⁹⁷ 1994'ten bu yana uygulanan ateşkes süreci, Eylül 2009'da, 2010'da ve Şubat 2017'de küçük çaplı çatışmalarla, Nisan 2016'da da dört gün süren savaşa kadar pek çok kez ihlal edilmiştir. Özellikle 2016 nisan ayında başlayan çatışmalar, yeni bir savaşın habercisi olarak görülmüştür. Bu dönemde

³⁹⁴ Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", 111-112.

³⁹⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan Ülke Bülteni*, İstanbul, 2013, 10-11; Azerbaycan'ın Türkiye algısını şekillendiren olaylardan biri Türkiye'nin Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olması ve Karabağ sorununda izlediği politika olmuştur. Dolayısıyla haklı olarak Ankara, Ermenistan sınırını açmak için uluslararası hukuka uygun olarak Minsk Grubu çerçevesinde Karabağ sorununun çözümünde ilerleme sağlanmasını istemiştir. Öte yandan Bakü ise tek çözüm yolunun Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprak bütünlüğü içinde gösterilmesiyle gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Nitekim BM Genel Kurulu'nun 14 Mart 2008'de aldığı karar da, Ermenistan'ın Karabağ'dan çekilmesi ve evlerinden sürülen Azerbaycan Türklerinin tazminatlarının ödenerek yeniden topraklarına dönmesi hükmünü içermiştir. Bu noktada Azerbaycan'ın Türkiye'den beklediği, sınırın açılmasına karşılık Karabağ sorununda Türkiye'nin desteğini devam ettirmesi olmuştur. Başbakan Erdoğan, Azerbaycan ziyaretinde Azerbaycan Türklerine Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmayacağı garantisini vermiştir. Ancak, gelinen noktada Türkiye'nin Karabağ sorununda farklı bir tutum izlememesine rağmen normalleşme süreci nedeniyle Azerbaycan'ın algısında olumsuz yönde eğilimler ortaya çıkmıştır. Bunda iki ülke arasındaki ilişkilerin duygusallık düzlemine oturtulması nedeniyle beklenen ve arzu edilen politikalarından farklı bir uygulamanın izlenmesi etkili olduğu ifade edilmektedir. Geniş bilgi için Bkz.: Ekşi, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığe," 99.

³⁹⁶ Durmuş, "Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma," 2576.

³⁹⁷ Sapmaz ve Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", 9.

ateşkesin güçlendirilmesinin etkili olamayacağı, kalıcı barışın sağlanması gerektiği yönünde bir hava oluşmaya başlamıştır.³⁹⁸

Yine bu süreçte iki taraf arasındaki güç dengesine bakıldığında Ermenistan'ın statik, Azerbaycan ekonomisi ve askeri gücü büyümeye devam ettiği için daha dinamik bir görünüme sahip olmuştur.³⁹⁹ Bunda Türkiye'nin büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü 2016 yılından itibaren Ankara ve Bakü arasında, savunma entegrasyonu alanında gittikçe daha da derinleşen ilişki nedeniyle askerî güç dengesi Bakü lehine değişmeye başlamıştır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki bu ilişkinin Azerbaycan'a askerî alanda önemli kazanımlar sağladığı ortadadır. Savunma sanayisinde Ankara'nın büyük bir sıçrama yapması ve stratejik silah üretiminde ilerlemesi bu kazanımları daha da ileri bir seviyeye taşıdığı söylenebilir.⁴⁰⁰

2016 yılına kadar küçük çaplı olarak devam eden saldırılar, 12 Temmuz 2020 yılında tekrar başlamıştır. Ermenistan, Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında yer alan Tovuz bölgesine saldırmıştır. Ermenistan ile Azerbaycan arasında çıkan çatışmalara, Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından sert tepki gösterilmiştir. Açıklamada; Ermenistan'ın gerçekleştirmiş olduğu saldırı kınanmıştır ve Türkiye'nin, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruması için verdiği mücadelede tüm imkanlarıyla yanında yer almaya devam edeceği belirtilmiştir.⁴⁰¹ Diğer taraftan 24 Temmuz 2020'de Rusya ve Ermenistan ortak bölgesel askeri hava savunma sistemi tatbikatını başlatmıştır. Tatbikatın merkezinde "Silahlı İnsansız Hava Araçlara (SİHA) karşı yeni mücadele yöntemlerinin incelenmesi" yer almıştır. Buna karşılık 29 Temmuz-10 Ağustos döneminde de Azerbaycan ve Türkiye, aralarındaki askeri iş birliği anlaşması gereğince Azerbaycan'da ortak bir askeri tatbikat düzenlemişlerdir.⁴⁰² 27 Eylül'e gelindiğinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında tekrar çatışmalar patlak vermiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bunun üzerine, Ermenistan'ı suçlamış ve saldırılarını kınadıklarını söylemiştir. Erdoğan; "Türkiye Azerbaycan'ın halkına,

³⁹⁸ Vefa Kurban ve Nur Çümen, "Tarihi ve Güncel Boyutları ile Karabağ," *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020): 24.

³⁹⁹ Sapmaz ve Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", 9.

⁴⁰⁰ Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları," 15.

⁴⁰¹ Sözcü Gazetesi, Ermenistan-Azerbaycan çatışması neden çıktı? Tovuz şehri nerede?. <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/ermenistan-azerbaycan-catismasi-tovuz-sehri-nerede-5928194/13.07.2020>, [Erişim Tarihi: 20.06.2021].

⁴⁰² Alin Ozinian, "Sınır Sakin, Durum Gergin," Agos Gazetesi, 07.08.2020, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/24397/sinir-sakin-durum-gergin> [Erişim Tarihi: 20.12.2020].

hukukuna, topraklarına yönelik her türlü saldırının karşısında yer almakta asla tereddüt göstermeyecektir” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁰³ Tovuz’da yaşanan çatışmaların üzerinden çok geçmeden Azerbaycan istihbaratına Ermenistan’ın Karabağ’a bir saldırı planlandığına dair bilgiler gelmeye başlamıştır. Azerbaycan yönetimi bu konudaki bilgileri kamuoyuyla paylaşırken saldırıyı def edecek her türlü hazırlığa sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda, savaş öncesinde yönetim makamlarında gerçekleştirilen yeni atama ve görev değişiklikleri ise dikkat çeken bir diğer husustur. Bu gelişme son derecede önemli olup, savaş öncesi alınan önlemlerin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ermenistan’ın saldırı planları konusundaki bilgiler, Eylül ayının ortalarına gelindiğinde daha da netlik kazanmıştır. Ermeni güçleri, 27 Eylül 2020’de sabaha karşı sivil güçlerin bulunduğu alanlara saldırmaya başlamıştır.⁴⁰⁴

Dağlık Karabağ konusunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın İstanbul’da yaptığı konuşmada; Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında olacağını bildirdiği bilinmektedir. Erdoğan, “Bölgede Dağlık Karabağ’ın işgaliyle başlayan krize artık bir son verilmelidir” demiştir. Devamında “İşgale uğrayan topraklar Azerbaycan toprakları. ‘Artık hesap vakti geldi’ diyen Azerbaycan kendi göbeğini kendisi kesmek zorunda kalmıştır.” Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar da yaptığı açıklamada, “Azerbaycanlı kardeşlerimizin öz topraklarını savunmasında yanlarındayız. Ermenistan derhal saldırılarını durdurmalı, yurt dışından getirdikleri paralı askerleri, teröristleri geri göndermeli ve işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını boşaltmalıdır. Böylece ateşkesin, barışın, istikrarın önü açılmalıdır” demiştir.⁴⁰⁵ Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türk halkı, kardeş Azerbaycan’ın her zaman yanındadır diyerek desteklerini belirtmiştir. Artık bu meselenin kökünden çözülmesinin gerektiği ilan edilmiştir. Bunun için dünyanın her yerinde kardeş Azerbaycan’ın yanında olmaya devam edeceklerini ve özellikle Azerbaycan’ın büyükelçiliği olmayan yerlerde de Türkiye temsilciliklerinin Azerbaycan için çalışacağını işaret etmiştir.⁴⁰⁶ Meclis

⁴⁰³ Hilal Köylü ve Değer Akal, “Çatışmaların Gölgesinde Türk-Azeri Tatbikatı,” Deutsche Welle Türkçe, 31.07.2020. <https://www.dw.com/tr/%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1n-g%C3%B6lgesinde-t%C3%BCrk-azeri-tatbikat%C4%B1/a-54394420> [Erişim Tarihi: 21.12.2020].

⁴⁰⁴ Ali Asker ve Zeynep Gizem Özpınar, “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi.” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10/1 (2021): 91.

⁴⁰⁵ BBC News Türkçe, Dağlık Karabağ: Ermenistan Türkiye’yi çatışmalarda Azerbaycan’a askeri destek vermekle suçladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54315251>, 28.09.2020, [Erişim Tarihi: 20.06.2021].

⁴⁰⁶ Haber Türk Gazetesi, Çavuşoğlu’ndan Karabağ açıklaması: Artık bu meseleyi kökünden çözmek istiyoruz, <https://www.haberturk.com/cavusoglu-ndan-karabag-aciklamasi-artik-bu-meseleyi-kokunden-cozmek-istiyoruz-2818652>, 29.09.2020, [Erişim Tarihi: 20.06.2021].

Başkanı Mustafa Şentop, Azerbaycan Milli Meclisinde; “Türkiye bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da haklı davasında ve vatan savunmasında can kardeşlerinin yanında yer alacaktır” demiştir. Ayrıca her iki ülkenin, dünya çapında örneği olmayan yakın bir ilişki içerisinde olduklarını vurgulamıştır.⁴⁰⁷ 44 gün boyunca süren bu savaş sürecinde Azerbaycan siyasi olarak da şartları iyi koordine etmiş, harekâtı olgunlaştırmış ve süreci iyi yönetebilmiştir. Savaşı bitirmek için bölgesel güç olan Rusya, Azerbaycan’ı durdurmak üzere Ermenistan’daki kuvvet unsurlarını hazırlamış ve tarafları ateşkesle zorlamıştır. Yapılan görüşmelerden sonra bir bildiri metni imzalanmış ve ateşkes icra edilmiştir.⁴⁰⁸ Böylece 9 Kasım 2020 yılında çatışmalar bir mutabakat ile sonlandırılmıştır. Ermenistan, Karabağ’dan tamamıyla çekileceğinin kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu çatışmalarda Ermeni güçleri, savaş bölgesinde veya savaş bölgesinden uzak olan yerlerde olan Azerbaycan yerleşim yerlerini hedef almış ve birçok sivil yerleşim yerinin ağır hasar görmesine neden olmuşlardır. Saldırıları nedeniyle çok fazla sivil vatandaş yaralanmış veya hayatını kaybetmiştir. Azerbaycan’ın elde etmiş olduğu bu askeri başarının üzerinden sağlanmış olan siyasi mutabakatı hayata geçirmek için süreç devam etmektedir. Mutabakat gereği, Karabağ’daki yerleşim yerleri Azerbaycan güçlerine teslim edilecek, yerinden edilmiş binlerce sivil eski yerlerine dönecek ve meydana gelen zararlar giderilecektir.⁴⁰⁹

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan bu sorunun çözümü için etkili olan başat bölgesel aktörlerin Türkiye ve Rusya olduğu kanıtlanmıştır. Suriye ve Libya’da iki ülkenin rekabet ve diyalog yöntemlerini kullanarak sürdürdükleri iş birliği sürecinin 2020 yılı itibariyle Karabağ meselesi üzerinden Güney Kafkasya’ya transfer edildiği söylenebilir. 9 Kasım 2020 yılında Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasında imzalanmış olan ortak ateşkes deklarasyonunda Türkiye’nin ismi geçmese bile arka planda yaşanan diyalogun büyük oranda Rusya ve Türkiye arasında gerçekleştiği bilinmektedir.⁴¹⁰ Bölgede etkili bir güç olduğu kanıtlanan Türkiye’nin, bu süreçte söz sahibi olması ve bu etkinliğini bir NATO üyesi olduğu halde başarmış olması,

⁴⁰⁷ Hürriyet Gazetesi, TBMM Başkanı Mustafa Şentop’tan flaş açıklamalar, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-tbmm-baskani-mustafa-sentoptan-flas-aciklamalar-41640812>, 20.10.2020, [Erişim Tarihi: 20.06.2021].

⁴⁰⁸ Yalçın Sarıkaya, “İran’ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü,” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1 (2021): 86.

⁴⁰⁹ Yücel, Acer, “Ermenistan’ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk,” *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020): 7.

⁴¹⁰ Kenan, Aslanlı, “Karabağ Meselesi için “3 Boyutlu” Analitik Perspektif Önerisi,” *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020): 11.

Türkiye'nin bölgesel anlamda pozisyonunu kuvvetlendirdiğine, aynı zamanda bölgede başarılı bir şekilde denge stratejisi uyguladığına işaret etmektedir. Bu süreçten sonra artık “Dağlık Karabağ” adlı bir yer yerine, Azerbaycan'ın bir parçası olan Karabağ'ın olduğu söyleminin ön plana çıkacağı düşünülmektedir.⁴¹¹

26.11.2021 tarihinde Putin'in önderliğinde İlham Aliyev ve Nikol Paşinyan Karabağ için yapılan anlaşmanın ardından uluslararası ilişkiler bağlamında devam eden sorunların çözümü için Soçi'de bir araya geldiler. Görüşme öncesinde Putin, Azerbaycan-Ermenistan sınırında bazı trajik olayların yaşandığını ifade etmiş ve gelecekte benzer olayların yaşanmaması amacıyla toplandıklarını belirtmiştir. Konuşmada; Rus barış gücünün ve Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezinin çalışmalarını sürdürdüğü belirtilmiştir. Putin, üç ülkenin başbakan yardımcılarının başkanlık etmiş olduğu üçlü komisyonun önemli bir aşamaya geldiğini kaydetmiştir. Putin, bölgedeki ulaşım bağlantılarının açılmasının tarihsel ilişkilerimiz açısından önemli olduğunu dile getirmiştir. Aliyev, Rus barış gücünün Karabağ'da yürüttüğü faaliyetlerden övgüyle bahsederek konuşmaya başlamıştır. Rusya'nın soruna sahip olmasının önemli ancak ulaşım hatlarının açılması konusunda gereken düzeyin yakalanamadığını belirterek bu zirvede sorunun çözüme kavuşmasını umduğunu belirtmiştir. Aliyev, ayrıca görüşmede Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sınırların belirlenmesi konusunun da konuşulacağını dile getirmiştir. Paşinyan ise Azerbaycan'ın Ermenistan topraklarını işgal ettiğinin iddia etmiş ve Karabağ'daki sürecin arzu edildiği gibi istikrarlı olmadığına işaret etmiştir. Sorunun sadece bağlantı yollarının açılmasından ibaret olmadığını belirten Paşinyan, rehinelere, savaş esirleri ve diğer tutukluların insani sorunlarının çözülmesi gerektiğine dikkatleri çekmiştir. Paşinyan da Putin ve Aliyev gibi sınır hattının belirlenmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.⁴¹² Yaklaşık 3 saat süren görüşmenin ardından her üç lider görüşmenin yapıcı geçtiğini belirtmiş ancak fazla detaya inmemiştir.⁴¹³ Dolayısıyla bu görüşmenin sonuçlarını ileriki süreçte görmek mümkündür.

⁴¹¹ Kurban ve Çümen, “Tarihi ve Güncel Boyutları ile Karabağ,” 29.

⁴¹² Anadolu Ajansı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Rusya'nın Soçi Kentinde Bir Araya Geldi. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/putin-aliyev-ve-pasinyan-soci-de-bir-araya-geldi/2431655>, 26.11.2021, [Erişim Tarihi: 29.11.2021].

⁴¹³ Cumhuriyet Gazetesi. Putin, Aliyev ve Paşinyan'ın Soçi Zirvesi Sona Erdi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/putin-aliyev-ve-pasinyanin-soci-zirvesi-sona-erdi-1888062>, 26.11.2021, [Erişim Tarihi: 29.11.2021].

SONUÇ

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tarihsel, dilsel, dinsel ve kültürel bağların göz önüne alınması durumunda, iki ülke arasındaki ilişkilerin özel ve benzersiz bir ilişki olarak tanımlanması kaçınılmazdır. Türkiye açısından Azerbaycan, ‘tek millet, iki devlet’ söylemi kapsamında, Orta Asya’daki diğer Türk cumhuriyetleriyle birlikte öncelikli ülke olarak değerlendirilen ülkelerden biridir. Azerbaycan’ın öncelikli konumda görülmesi; etnik ve kültürel bağlarla birlikte tarihsel geçmişin mirasını değerlendirmek, bölgesel dengeleri belirlemek, Kafkasya ve Hazar civarındaki doğal kaynaklardan pay alabilmek, diğer bölge aktörlerinin üzerinde etkinlik kurabilmek gibi nedenlere dayanmaktadır.

Uluslararası sistemsel kriz, çatışma ve savaşların yaşandığı bir dönemde dağılmaya doğru giden Osmanlı Devleti birçok sorunla aynı anda baş etmeye çalışmıştır. İç ilişkiler ve dış ilişkiler kavramlarının iç içe geçtiği ülkede, tek amaç olarak bağımsızlık mücadelesi hedeflenmiştir. Bu dönemde Misak-ı Milli kararları alınmış, İtilaf Devletleri ile savaşlar ve anlaşmalar yapılmıştır. Bu savaş ve anlaşmalar gerek Milli Mücadele sürecinde gerekse daha sonraki yıllarda Türkiye’nin iç ve dış siyasetini belirleyen unsurlar olmuştur. Özellikle Cumhuriyet döneminin başında Türk dış politikasının genel çerçevesine yön vermiştir. Böylesi bir dönemde de Türkiye açısından Azerbaycan, Orta Asya’ya açılan kapı olarak görülmüştür. Fakat bu beklenti çok kısa sürmüştür. Keza Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan dahil Türk cumhuriyetleri için her hangi bir bağımsız dış politika söz konusu değildir. Bu yüzden Sovyetler Birliği’nin dağılması, tarihi bir fırsat olarak görülmüştür. Türkiye, Adriyatik’ten Çin Seddi’ne, Kuzey Kafkasya’dan İran Körfezine kadar uzanan geniş coğrafyada etkinlik gösterebilecek, “bölgesel bir güç” olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’nin küresel gelişmeleri değerlendirerek, yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan devletlerle paylaşmış olduğu etnik kimlik, din, dil ve tarih gibi ortak özellikleri kullanmak üzere bölgesel güç seviyesine yükselebileceği düşünülmüştür. Türkiye bu düşüncenin bir gereği olarak, başta Azerbaycan olmak üzere diğer Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını bir daha kaybetmemelerini sağlayacak ilişkiler ağını kurmak üzere bölgesel politikalar geliştirmiştir.

Azerbaycan, coğrafi bir alan olarak tarih boyunca Sakalar, Arsak, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Moğollar-İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler,

kısmen Osmanlılar ve son dönemde Rusların hakimiyet alanında bulunmuştur. Bu devletlerden birçoğu Azerbaycan devlet geleneğinin bir parçasını oluştururken bir kısmı, ülke üzerinde sömürgeci olarak hakimiyetini kurmuştur. Rusya İmparatorluğunun yıkılması, ardından Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle Azerbaycan'ın bağımsız devlet olmasının önü açılmıştır. 28 Mayıs 1918'de ilan edilen bağımsızlık süreci sadece 23 ay sürmüştür. 27 Nisan 1920'de Sovyet Ordusunun askeri müdahalesi sonucunda Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verilmiştir. Bu tarihten itibaren 70 yıl kadar Sovyet yönetiminde kalan Azerbaycan 1922'de kurulan Sovyetler Birliği bünyesinde varlığını sürdürmüştür. 1980'li yıllarda dünyada siyasi ve ekonomik anlamda çeşitli gelişmeler yaşanmış, sosyalist sistemler çökme eğilimine girmiştir. Bu süreçte Sovyet yönetimi de zayıflamaya ve parçalanmaya başlamıştır. Bu dönemde Rusların işgal etmiş olduğu ülke halkları milli bağımsızlık hareketlerine girişmiş ve Sovyet sisteminin çökmesini hızlandırmışlardır. Azerbaycan 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş, aynı yıl 18 Ekim'de "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti" ile bağımsızlığını ulusal düzeyde onaylamıştır. Bu tarihten itibaren Kafkasya jeopolitiği içinde Azerbaycan'ın stratejik öneminin de artış eğilimi gösterdiği görülmüştür. Azerbaycan'ın bu stratejik öneminin; coğrafya, enerji kaynakları, etnik yapı ve kültürel miras olmak üzere dört temel etkenden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Ortak dil, din ve kültür değerlerine sahip olan Türkiye, Azerbaycan'ın zor dönemlerinde, özellikle de bağımsızlığın kazanılmasından sonra uluslararası kamuoyu oluşturmak için büyük yardımlarda bulunmuştur. 1990'lı yıllardan günümüze doğru uygulanmış olan programlar sayesinde iki ülke arasındaki yakınlık daha da artmış ve ortaklık, stratejik düzeye çıkmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye Soğuk Savaş sürecini, geleneksel ve statükocu dış politika çizgisi nedeniyle değerlendirmede geç kaldığı görülmüştür. 1989-1991 yılları arasındaki sürede Kafkasya bölgesinde yer alan ve Sovyetlerin işgali altında olan bölgelere beklenen düzeyde destek verememiştir. Bu süreçte ilişkilerin daha çok iyi komşuluk düzeyinde tutulduğu belirlenmiştir. 1991 yılında Kafkasya'da yeni devletlerin kurulmasıyla bunların Batı sistemine entegre edilmesi gerekliliği üzerine Türkiye'nin dış politikasının şekillendiği ve model ülke olmak amacıyla harekete geçildiği görülmüştür. Türkiye, Kafkasya'da kurulan cumhuriyetlerle olan kültürel ve tarihsel bağları nedeniyle Batı arasında bir köprü görevi görebileceğini ve bu sayede bölgede etkili bir güç olabileceğini düşünmüştür.

Bugün Türkiye'nin Kafkasya'daki en önemli stratejik müttefiki Azerbaycan'dır. Çünkü Türkiye, Kafkaslarda etkinliğini artırabilmek için, Azerbaycan'ın istikrarlı ve güçlü bir bölgesel konuma gelmesinin elzem olduğunu ön görebilmiştir. Aksi halde Türkiye'nin gerek Kafkaslarda gerek Hazara yönelik politikalarında başarılı olmasının mümkün olamayacağı iyice anlaşılmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerin devam etmesinde Azerbaycan'dan ve Türkiye'den 15-16. yüzyıllardan günümüze kadar devam eden bilim insanı, sanatçı, öğrenci vb. kesimlerin gidiş gelişleri önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kişiler her iki ülkenin ilim ve kültür hayatını karşılıklı olarak olumlu anlamda etkileyebilmişlerdir. Genel olarak incelendiğinde; her iki ülkede bu ilişkiler ağının kurulması, her iki toplumun aynı milletten olması, aynı dili ve dini paylaşması, ortak ahlaki değerlerinin olması ve kültürel bütünlüklerinin benzer sahip olması temeline dayandığı görülmektedir.

Modern dünyada yaşanan küreselleşme sürecinin de etkisiyle bölgesel ekonomik işbirliklerinin güçlendiği bilinmektedir. Böyle bir ortamda birbirine yakın olan ülkeler arasında yaşanan ekonomik ve ekonomik olmayan ilişkiler karşılıklılık esasına dayanarak güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu örneklerinden biri Türkiye ve Azerbaycan arasında süregelen ekonomik ilişkidir. Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanındaki yatırımları, ticari ve stratejik iş birlikleri, BTC ve BTE boru hatlarına ek olarak Azerbaycan'daki doğalgazın Batı'ya taşınması için geliştirilen üçüncü boru hattı (TANAP), her ülkenin enerji ve ekonomik anlamdaki ilişkilerinin hangi seviyeye geldiğini göstermektedir. Türkiye, dünyadaki enerji kaynaklarına sahip bir coğrafyanın enerjisinin taşınmasında kilit bir konumdadır. Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynaklarının ihracından dolayı, Türkiye ise enerji talebi nedeniyle Rusya'ya bağımlı durumda idiler. Ancak TANAP projesiyle bu bağımlılık durumu ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla TANAP'ın Türkiye sınırları üzerinden Azerbaycan doğal gazının Avrupa pazarına götürülmesinde ve diğer projelerin uygulanması noktasında Azerbaycan ve Türkiye'nin stratejik değerinin dünya çapında anlaşılmasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Güney Kafkasya bölgesinin en kritik sorunlarından biri Karabağ sorunudur. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yıllarca süren bu sorun, SSCB tasfiye olmadan önce siyasi anlaşmazlık şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak SSCB'nin çökmesinden sonra

bağımsız devletler arasında cereyan eden sıcak bir çatışmaya dönüşmüştür. Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan'ın ulusal kimliklerinin tanımlanması noktasında adeta tek simge haline geldiği bilinmektedir. Türkiye açısından Ermenilerin durumuna bakıldığında; uzun yıllar Ermenilerin kendilerinden ayrı tutulmadığı ve onların yüksek makamlara layık görülerek müsamahakâr davranıldığı tespit edilmiştir. Ermeniler ise bu hoşgörüyü; Türklerin kritik ve zayıf durumlarında ayaklanarak ve Türkiye (Osmanlı) düşmanları ile iş birliği yaparak karşılık vermiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra yeni devletlerin ortaya çıkmasından sonra Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'dan toprak talebinde bulunması, terör eylemleri uygulaması, iki ülke aleyhine kara propaganda yapması gibi nedenlerden dolayı Türkiye, Ermenilerin yaptıklarına karşılık olarak gereken bütün tedbirleri almış ve uygulamış, hatta siyasi ilişkilerini bile dondurmıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ konusunda da adil bir tutum takınarak Azerbaycan'dan yana olmuş ve her dönemde destek vermekten geri durmamıştır. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 44 gün devam eden İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye diplomatik, siyasi ve teknolojik anlamda Azerbaycan'a büyük destek sağlamıştır. Bu savaş sonucunda Karabağ ve çevresindeki topraklarının önemli bir kısmı Ermeni işgalinden kurtulmuştur.

Sonuç olarak günümüzde uluslararası ilişkiler çerçevesinde var olan devletlerarası ilişkilere bakıldığında, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin dayanışma ve birliğe dayanan bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Her ne kadar geçmişte bazı konularda kırılmalar yaşanmış olsa da günümüzde bu ilişkinin kolay kolay kırılmayacak şekilde daha üst seviyelere taşındığı gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, Kanber, Günel Emiri ve Ferhat Çağıltay, “Fisheries and Aquaculture in Azerbaijan,” *Çanakkale Onsekiz Mart University Journal of Marine Sciences and Fisheries*, 2/1 (2019), 81-89.
- Abiyeva, Rübabe, “Haydar Aliyev’in Azerbaycan SSC’ye Başkanlık Yaptığı Yıllarda Sivil Havacılığın Gelişimi,” *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 3/4 (2019), 31-34.
- Acer, Yücel, “Ermenistan’ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk,” *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020), 7-8.
- Adıgüzel, Sedat, “Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma Üzerine Bazı Problemler,” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47 (2012), 51-56.
- Afandiyev Nizami, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan Alban Udi Halkının Hristiyanlık Serüveni,” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/22 (2019), 197-216.
- Ağazade Seymur, “Yakınsama Hipotezinin Azerbaycan Bölgeleri İçin Analizi,” *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 1/1 (2017), 18-35.
- Ahmadov Huseyn, “Azerbaycan Basınından Edebiyat Gazetesi Üzerine Bir İnceleme (1934-1945),” *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 15 (2020), 92-105.
- Ahmadov Namık, “Azerbaycan Basını ve 15 Temmuz FETÖ Olayları (Halk Gazetesi’nin Kaynaklarına Dayanan Analiz,” *Egemia*, 4 (2019), 66-78.
- Ahmedov Turan, “Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Camels Analizi: Yabancı Sermayeli 10 Banka,” *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2/4 (2017), 97-109.
- Ahundova Sevinç, “Anadolu Ağızları (Çorum İli) ve Azerbaycan Türkçesinde Geçen Renk Adları Üzerine,” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7/10 (2020), 325-336.
- Ak, Emine, “Azerbaycan Türkçülüğüne Tarihsel Bir Bakış: Rus Azerbaycan’ından Milli Bağımsızlığa Yüzyıl Başında Azerbaycan Ulusal Aydınlanması”,

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

Akandere, Osman, “Azerbaycan Sovyet Hükümeti’nin Milli Mücadele Yıllarında İngilizler Nezdindeki Bir Teşebbüsü: Malta’daki Türk Esirlerinin Serbest Bırakılması Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 65 (2019), 1-30.

Akarşlan, Zeynep, “Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019), 1-22.

Akbulut, Dursun Ali, “Paris Barış Konferansı Yolunda Azerbaycan Cumhuriyeti,” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/Kafkasya Özel Sayısı (2017), 27-42.

Akgül, Fatih, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3/5 (2007), 129-157.

Akgül-Durakçay, Fulya ve Güneş-Gülal Asiye Gün, “Avrupa Birliği’nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki,” *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (2018), 289-310.

Akifoğlu, Vugar, “Azerbaycan’da Milli Direniş (1917-1930),” *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57/2 (2017), 776-795.

Akkaya, Murat ve Azimli Terane, “Azerbaycan Bankacılık Sektöründe Likidite Risk Yönetimi,” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20 (2018), 217-232.

Akman, Eyüp, “Stalin Sonrası Azerbaycan’da Aşık Edebiyatı ve Aşık Kurultayları,” *Türkbilig*, 15 (2008), 13-23.

Aksu, Fuat, *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*, Dış Politika ve Kriz inceleme Serisi-1, TÜBİTAK Projesi, (2017).

Aktürk, Oğuz ve Mustafa Yağbasan, “Türk Dizilerinin Azerbaycan Vatandaşları Üzerindeki Etkisi ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Katkısı,” *Intermedia International e-Journal*, 7/12 (2020), 33-46.

- Aliyeva, Zakire, “Türkiye-Azerbaycan Edebi İlişkilerinde Selef ve Halef Yazarlar: Mirza Fethali Ahundzade ve Anar Rızayev,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/1 (2015), 215-225.
- Allahverdi, Metin, “Bilişim Teknolojilerinin Devlet Hizmetlerine Etkisi: Azerbaycan Örneği,” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/65 (2018), 79-89.
- Allahverdiyev, Tahir, “Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2010.
- Allahverdiyeva, Şhrabanı, “Azerbaycan Ağızlarında Kullanılan Arkaik Zarf-Fiiller,” *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2011), 70-80.
- Alpargu, Mehmet, “Türkiye ve Azerbaycan Tarih Ders Kitapları Üzerine Bazı Gözlemler,” *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 5/3 (2007), 1-13.
- Amanoğlu, Ebulfez, “Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisinde Amasyalı Azerbaycan Mutasavvıfları Hakkındaki Araştırmalar,” *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4 (2018), 1-10.
- Amanoğlu, Ebulfez, “Bakü’de (Mart 1918) Ermenilerin Türettikleri Soykırım ve Edebiyattaki Yansımaları,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/60 (2004), 675-686.
- Anadolu Ajansı, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Rusya’nın Soçi Kentinde Bir Araya Geldi. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/putin-aliyev-ve-pasinyan-soci-de-bir-araya-geldi/2431655>, 26.11.2021, [Erişim Tarihi: 29.11.2021].
- Aras, Muharrem, “Kerim Yayıncı’nın Eserlerinde Vatan Hasreti,” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/14 (2016), 212-221.
- Aras, Osman Nuri, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler,” *International Conference on Eurasian Economies*, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013

- Aras, Osman Nuri, Elçin Süleymanov ve Ayaz Zeynalov, “Azerbaycan’ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi,” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2/2 (2014), 001-028
- Ardıl, Cemal, “Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: 1996-2012 Dönemi Dış Ticaret İlişkileri” International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Arıtürk, Mertcan ve Nilüfer Negiz, “Türkiye ve Azerbaycan Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2018), 867-886.
- Asker, Ali ve Ayşe Şener, “Türk Dünyasında İş Birliği ve Entegrasyon Sürecinin Kurumsallaşması Üzerine,” *Yeni Türkiye Dergisi*, 120 (2021), 97-105.
- Asker, Ali ve Hülya Demirağ, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Uygulanan Yeniden Yapılanma Sürecinin Ekonomi Politikası,” *Yeni Türkiye Dergisi*, 121 (2021), 213-222.
- Asker, Ali ve Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği Ve Siyasi Sonuçları,” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1 (2021), 34-50.
- Asker, Ali ve Sedanur, Şeyban, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayiden Stratejik Ortaklığa Uzayan Süreç,” *Yeni Türkiye Dergisi*, 121 (2021), 161-170.
- Asker, Ali ve Zeynep Gizem Özpınar, “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10/1 (2021), 83-106.
- Asker, Ali, “Ahmet Bey Ağaoğlu’nun Gazetecilik Faaliyetleri (“Kaspi” Gazetesinde Yayımlanmış Yazılar Üzerine),” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 9/1 (2020), 117-119.
- Asker, Ali, Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları - 20. Yüzyılın Başları), *Azerbaycan Düşünce Tarihi I*, Ed., Ali Asker. Ankara: YTB Yayınları, 2021.

- Asker, Naile, "Azerbaycan ve Anadolu'da Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Bir Teşkilat Olarak Ahilik," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4/9 (2016), 192-199.
- Askerzade, Aygün, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları," *Karadeniz Araştırmaları*, 20 (2009), 1-17.
- Aslan, Betül, "Azerbaycan," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5 (1996), 47-75.
- Aslanlı, Araz ve Agil Memmedov. "Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi," *İnsan ve Toplum Bilimleri*, 5/6 (2016), 1520-1532.
- Aslanlı, Araz ve Vefa Kurban, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları," *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2016), 31-43.
- Aslanlı, Araz, "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri," *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25/1 (2018), 15-27.
- Aslanlı, Kenan, "Karabağ Meselesi için "3 Boyutlu" Analitik Perspektif Önerisi," *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020), 9-13.
- Aslanlı, Kenan, *İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri*, Ankara: İran Araştırmaları Merkezi Yayını, (2017).
- Atlı, Cengiz, "Azerbaycan Arşiv Belgelerine Göre: 1918-1920 Yılları Arasındaki Bakü ve Erivan'da Ermenilerin Yaptığı Mezalim," *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68 (2020), 451-470.
- Attar, Aygün, "Milli Kimliğin Siyasallaşan Yüzü: Difai," *Bellekten*, LXXII/263 (2008), 175-191.
- Avşar, Abdulhamit, "Uluslararası İlişkilerde "İzafet Çerçevesi"nin Genişletilmesinde Bireylerin Rolü: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde İleti Kaynağı Olarak Birey," *Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 3 (2012), 1-18.
- Aydın, Ersin, "Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Yasama Dönemi (1920-1923) ve Dış Politika, Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri," *Yasama Dergisi*, 28 (2014), 104-141.

- Aydın, Mustafa, “Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?,” *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı (TEPAV) Politika Notu*, 2009.
- Aydın, Nurhan ve Kübranur Öztürk, “İttihat ve Terakki’nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası,” *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/5 (2019), 469-504.
- Aydın, Ulviyye, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol,” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6/13 (2018), 38-62.
- Aydın, Ayşegül ve Ali Asker, “Gürcistan,” *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydın, Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Aydın, İsmail ve Çiğdem Balım, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Aydın, İsmail, “Ne Doğu Ne Batı, Hem Doğu Hem Batı: Avrasya’nın ‘Geçiş’ Ülkesi Ukrayna,” *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydın, Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Azer Ağayev, Azerbaycan’da “Ermeni Meselesi: (1920-2021) (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2022.
- Aziz, Hakim ve Shahmar Pashayev, “Azerbaycan 2015 Devalüasyonunun Reel Ekonomi ve Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri,” *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 1/1 (2020), 32-48.
- Azizov, Mayıs, “Para Politikası Araçlarının Ekonomiyi Yönlendirmede Kullanılması: Azerbaycan Örneği,” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II (2012), 63-73.
- Azizade, Terlan Mehdiyeva, “Azerbaycan Raks Giysilerinde Ulusal Geleneksellik,” *Akdeniz Sanat Dergisi*, 4/7 (2011), 112-115.

- Babashova Kastrati, Zhala, “Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin “Ekinçi” Gazetesinin Rolü,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/7 (2017), 264-276.
- Babashova, Elsana, “Uluslararası İmaj Perspektifinden Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018
- Babayeva, Vefa, “Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- Baghirova, Aynura, Adil Oğuzhan ve Emel Yıldız, “Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998-2014 Dönemi),” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1 (2017), 301-314.
- Bağbaşıoğlu, Arif, “Transatlantik İlişkiler Bağlamında ‘Küresel Ortaklar’ ve ‘Akıllı Savunma’,” *Adam Akademi*, 3/1 (2013), 75-92.
- Bakhshiyeva, Yegane, “Threats and Provocations Originating from the Republic of Armenia Towards The Water Resources of The Republic of Azerbaijan,” *Review of Armenian Studies*, 40 (2019), 113-131.
- Bakır, Abdulhalik ve Feridun Şenol, “Azerbaycan’ın Gözbebeği Bakü Şehrine Genel Bir Bakış (Eski Çağlardan Orta Çağ’ın Sonuna Kadar),” *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2020), 87-122.
- Balcı, Ali, “1990’lar Basımında “Ermenistan Tehdidi’nin” İnşası: Milliyet Gazetesi Örneği,” *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6/2 (2011), 297-322.
- Balkan, Ayşe, “Cihan Aktaş’ın Azize’nin Son Günü Adlı Hikâye Kitabındaki Azerbaycan Kültürüne Ait Unsurlar,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49 (2013), 239-250.
- Baloğlu, Mutlu, “Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi,” *Journal of Qafqaz University*, 33 (2012).
- Bayram, Ömer, “Klasik Azerbaycan Edebiyatında Meşhur Gazel Şairleri,” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2009), 261-268.

- BBC News Türkçe, Dağlık Karabağ: Ermenistan Türkiye'yi çatışmalarda Azerbaycan'a askeri destek vermekle suçladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54315251>, 28.09.2020, [Erişim Tarihi: 20.06.2021].
- Behlül Kızı Dadaşova, Ramile, "Armenia's Military Aggression Against Azerbaijan: Violation of the Rights of Captives and Hostages," *Journal of Eurasian Inquiries*, 9/1 (2020), 55-73.
- Belet, Nuran, "Avrupa Birliği ve Enerji Arzı Güvenliği Açısından Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları," *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020), 14-19.
- Bolat, Mahmut, "1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi," *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2014), 16-28.
- Bozan, Mahmut, "Küresel Gücün Tahkiminde Düşmanca Bir Tavrı; İslâmofobi," *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/18 (2018), 221-238.
- Bulut, Cihan, Elchin Süleymanov ve Fakhri Hasanov, "Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları" International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Cabbarlı, Nikpur, "Azerbaycan Muhaceret Edebiyatında Kuzey Kıbrıs Olayları," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45 (2011), 83-88.
- Cafersoy, Nazım, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001)," *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, 7/1 (2001), 286-316.
- Canar, Burçin, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile İlişkileri," *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2012), 21-38.

- Creswell, W. John. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Çev.; M. Bütün ve S. B. Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.
- Cumhuriyet Gazetesi, Putin, Aliyev ve Paşinyan'ın Soçi Zirvesi Sona Erdi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/putin-aliyev-ve-pasinyanin-soci-zirvesi-sona-erdi-1888062>, 26.11.2021, [Erişim Tarihi: 29.11.2021].
- Çal, Sedat, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63/4 (2008), 89-134.
- Çavuş, Tuba, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı," *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2012), 23-37.
- Çelik, Dursun, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan," *Bilig*, 3 (1996), 60-79.
- Çelikpala, Mitat ve Cavid Veliyev. "Azerbaijan-Georgia-Turkey: An Example of a Successful Regional Cooperation", *Center for International and European Studies (CIES) Policy Brief*, 4 (2015), 1-24.
- Çelikpala, Mitat, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri," *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydingün ve Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Çelikpala, Mitat, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş," *Uluslararası İlişkiler*, 7/25 (2010): 93-126.
- Çeştepe, Hamza ve Tamer Güven, "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Bölgesel Entegrasyona Dönüşümünde Engelleme Faktörleri: Bölge İçi Ticaret Açısından Bir Değerlendirme" International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Çetinsaya, Gökhan, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri, 1919-1925," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/48 (2000): 769-796.

- Çiftçi, Hakkı, “Beş Devlet Bir Millet Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye İş Yapma Kolaylığı” International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Hazar University, Baku, Azerbaijan, December 16-19, 2019.
- Çiftçi, Sabri ve Fatih Ergutay, “Türkiye’nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu’ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması,” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7/28 (2011), 1-26.
- Daoudov, Murat, *Yerel Dış Politikanın Temelleri*, Marmara Belediyeler Birliği Yayını No: 47, İstanbul.
- Dedeyev, Bilal ve Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti’nde Azerbaycanlı Bir Âlim: Molla Şemseddin Ahmed Karabaği,” *Bellekten*, 83/296 (2019), 71-94.
- Demet, Ş. Acar ve Murat Çemrek, “Kafkasya’nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 8 (2006), 114-136.
- Demir, Mehmet Ali, “Ticaret Yoğunluğunun Analizi: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Örneği,” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47 (2020), 291-308.
- Demir, Sertif, “21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO’nun Rolü,” *Gazi Akademik Bakış*, 9/18 (2016), 235-252.
- Demirtaş, Yusuf Serdar, “Doğu Sorunu’ndan Yeni Büyük Oyun’a,” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31 (2019), 1-32.
- Denk, Erdem, “Türk Basımında Dış Politika,” *Akademik Orta Doğu*, 4/1 (2009), 1-25.
- Develi, Aytül, “Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti 1945-1946,” *Tarih Kritik*, 5/4 (2019), 352-354.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan Ülke Bülteni*, İstanbul, 2013.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*, İstanbul, 2011.
- Direkçi, Bekir ve Mevlüt Gülmez, “Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerleri,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32 (2012), 133-154.
- Diriöz, Ali Oğuz, “NATO’nun Ortadoğu’ya Yönelik Politikası ve Kurumsal Programları,” *Ortadoğu Analizi*, 4/40 (2012), 49-57.

- Durmuş, Savaş, “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma,” *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/3 (2018), 2575-2584.
- Duymaz, Ali, “M. Fuat Köprülü’nün Azerbaycan Folkloru ve Edebiyatıyla İlgili Çalışmalarına Bir Bakış,” *Akademik Kaynak*, 1/1 (2013), 43-47.
- Efegil, Ertan, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar,” *Ortadoğu Analizi*, 4/48 (2012), 53-68.
- Eker, Süer, “Farsçanın Kıskacında Güney Azerbaycan Türkçesi,” *Türkiyat Araştırmaları*, 9 (2008), 183-198.
- Ekici, Yunus, “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu,” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2017), 62-77.
- Ekici, Yunus, “Rusya’daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan’a Yansımaları,” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (2020), 125-143.
- Ekici, Yunus, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Gürcistan’ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri,” *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 15 (2020): 158-168.
- Ekşi, Muharrem, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe,” *Avrasya Etüdleri*, 36 (2009), 95-112.
- Elma, Fikret, “Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik ve İşbirliği Sorunu,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6 (2009), 195-206.
- Elveren, Muammer, “Kızılordu Bakü’de Katliam Yaptı,” *Hürriyet Gazetesi*, 23 Ocak 2014. <https://www.hurriyet.com.tr/kizilordu-bakude-katliam-yapti-25615980> [Erişim Tarihi: 21.12.2020].
- Elveren, Muammer, “Nedir Bu Dağlık Karabağ Meselesi, Bir de Benden Dinleyin...” *Hürriyet Gazetesi*, 9 Nisan 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/nedir-bu-daglik-karabag-meselesi-birde-benden-dinleyin-36642034>. [Erişim Tarihi: 3.2.2021].
- Enserov, Vefalı, “Bağımsızlık Öncesi ve Sonrasında Propaganda Aracı Olarak Azerbaycan Uluslararası Radyosu’nun Etkinliği,” *Marmara İletişim Dergisi*, 6 (2010), 177-186.

- Enserov, Vefalı, “Mehmet Emin Resulzade Önderliğinde Türkiye’de Çıkarılan Azerbaycan Siyasi Muhaceret Dergileri,” *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3/1 (2018), 100-126.
- Eravcı, Hacı Mustafa, “Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi,” *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3/1 (2019), 37-48.
- Erdem, Ekrem ve Halit Mammadov, “Post-Sovyet Ülkeler Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri” (International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Erdoğan, Mehmet Murat, “1980-1990 Türk Dış Politikası,” *Türk Dış Politikası-1*, Ed., Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2693, 2018.
- Erdoğan, Nuray, “TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi,” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10/3 (2017), 10-26.
- Ergün, Muammer, “Azerbaycan Eğitim Sistemi,” *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 4 (1997), 499-157.
- Erhan, Çağrı ve Ersin Embel, “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler,” *Bilig*, 72 (2015), 145-170.
- Erkan, Ümmet, “Rusya’da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı,” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/27 (2019), 758-776.
- Erol, Mehmet Seyfettin, “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve “Dört Tarz-ı Siyaset”,” *Akademik Bakış*, 1/1 (2007), 33-55.
- Ersoy, Ahmet Yağmur, Sedat Durmuşkaya ve Ayaz İbrahimli. “Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkilerinin Ekonometrik Analizi,” *İşletme Bilimi Dergisi*, 5/2 (2017), 181-197.
- Ferhadov, Ali, “XX. Asrın Başlarında Azerbaycan’da İslami Düşünce, Eğitim ve Islahat Anlayışı,” *Belleten*, 78/281 (2014), 273-286.

- Forouzan, Younes ve Abdolreza Alishahi, "Factors Influencing the Foreign Relations of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan," *Asya Studies-Academic Social Studies*, 13 (2019), 75-82.
- Furuncu, Yunus, "TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi," *Yönetim ve Ekonomi*, 25/2 (2018), 543-561.
- Ganbarov, Asaf, "Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Din-Devlet İlişkileri," *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2017), 101-126.
- Gaytancıoğlu, Kaan, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi," *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2/1 (2010), 43-50.
- Genç, Ayşe, Tahsin Avcı ve Hakan Sevgin, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üye Ülkelerine İlişkin Etkinlik Analizi: TOPSIS, ARAS ve MOORA Yöntemleriyle Bir Uygulama," *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 4/2 (2017), 15-40.
- Goyushov, Anar, "Türkiye-Azerbaycan Arasında Ticari İlişkilerin Tarihi ve Gelişim Potansiyeli", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Gökçe, Mustafa, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3 (2008): 177-209.
- Gökçen, Salim ve Meriç Aybar, "Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti 9. ile 10. Sınıflar Tarih Ders Kitaplarında Yer Alan Osmanlı Tarihi Konularının Karşılaştırmalı Tarih Anlayışı Açısından İncelenmesi," *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6/17 (2017), 267-278.
- Göktürk Çetinkaya, Selma, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014)," *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (2020), 15-40.
- Göl, Hacer, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan," *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1 (2015), 153-170.

- Gönlübol, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bakış,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/2 (1985), 451-474.
- Gördeğir, Ercan, “Olcaytu Han’ın Gilan Seferi,” *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/2 (2019), 335-343.
- Gurbanov, Sarvar, Jeffrey B. Nugent ve Ceyhun Mikayilov, “Management of Oil Revenues: Has That of Azerbaijan Been Prudent,” *Economies*, 5/19 (2017), 1-20.
- Güder, Süleyman ve Muhammet Hüseyin Mercan, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası,” *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2/3 (2012), 57-92.
- Güder, Süleyman, Murat Çemrek ve Muhammet Hüseyin Mercan, *Geleceğin Türkiyesinde Dış Politika: Eğilimler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Rapor No. 2020/24), İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, İstanbul, 2020.
- Güleç, Cansu, “Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri,” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2018), 79-102.
- Güliyeva, Könül ve İlkin Gulusoy, “Azerbaycan Edebiyatında Karabağ Temalı Şiirler (Şiirlerde Vatan Özlemi),” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/4 (2018), 2324-2351.
- Gülmez, Ahmet ve Sardar Huseynli, “Enerji İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Azerbaycan Örneği,” *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5/1 (2019), 9-23.
- Günaydın, Meryem, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Kimlik Politikaları,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019), 54-94.
- Gürbüz, Mehmet ve Murat Karabulut, “SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi,” *Bilig*, 50 (2009), 31-50.
- Haber Türk Gazetesi, Çavuşoğlu’ndan Karabağ açıklaması: Artık bu meseleyi kökünden çözmek istiyoruz, <https://www.haberturk.com/cavusoglu-ndan->

karabag-aciklamasi-artik-bu-meseleyi-kokunden-cozmek-istiyoruz-2818652,
29.09.2020, [Erişim Tarihi: 20.06.2021].

Hamzaoğlu, Halit, “Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Programı erevesinde Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkileri,” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11/21 (2020), 504-520.

Hasanoğlu, Murteza ve Nesrin Suleymanlı, “Ermenistan Devleti’nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya’da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II/2 (2013), 289-303.

Hasanoğlu, Murteza, “Kamu Yönetiminin Değişimi ve Azerbaycan Yerel Yönetimler Sistemi zerindeki Etkisi,” *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2/1 (2019), 111-133.

Hekimoğlu, Mehmet Merdan, “Bağımsızlık ncesi Azerbaycan Anayasal Gelişmeler Tarihine Karşılaştırmalı Bir Bakış,” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7/8 (2020), 1-19.

Hülagü, Metin, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam lkeleri Münasebetleri,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (1999), 901-938.

Hürriyet Gazetesi, TBMM Başkanı Mustafa şentop’tan flaş açıklamalar, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-tbmm-baskani-mustafa-sentoptan-flas-aciklamalar-41640812>, 20.10.2020, [Erişim Tarihi: 20.06.2021].

İbrahimov, Rovshan, “Turkish Foreign Policy Towards Armenia in 2008-2009: Impact On Azerbaijani-Turkish Relations,” *Bilge Strateji*, 7/12 (2015), 47-59.

İbrahimoğlu, Zafer ve Selda şan, “Azerbaycan ğretim Programlarının Vatandaşlık Eğitimi Açısından İncelenmesi,” *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37 (2018), 70-78.

İlter, Emel ve Hlyla Kınık, “Türkiye’nin Enerji Denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı,” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18 (2017), 185-200.

İmanbeyli, Vügar, “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) Dış Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı,” *Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 9/2 (2020), 222-245.

- İmanbeyli, Vügar, “Modern Dönemde Kafkaslarda İşbirliği Modelleri,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, IV/2 (2015): 224-253.
- İpek Cemil Doğaç, “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (2012), 267-283.
- İyikan, Necati, “ABD’nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler,” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2009), 255-267.
- Jarosiewicz, Aleksandra. *The Southern Gas Corridor The Azerbaijani-Turkish Project Becomes Part of the Game between Russia and the EU*, Centre for Eastern Studies, Poland, 2015.
- Kakışım, Cemal, “Türkiye’nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2017), 431-450.
- Kanapiyanova, Zhuldyz, “İran’ın “Ortak Kapsamlı Eylem Planı” Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar,” *Ege Akademik Bakış*, 17/4 (2017), 553-564.
- Karaca, Nurullah, Burak Aydoğdu ve D. Okan Bozkırlı. *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İlbey Matbaa, İstanbul, 2016.
- Karagöl, Erdal Tanas, Mehmet Kızılkaya ve Salihe Kaya, *Statü Sorunu İkileminde Hazar’da Enerji Denklemi*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayını: 155, İstanbul, 2016.
- Karagöl, Erdal Tanas, Seyithan Ahmet Ateş, Salihe Kaya ve Mehmet Kızılkaya, *Türkiye’nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayını: 60, İstanbul, 2016.
- Karakılıç, Cem ve Oğuzhan Aydın, “Azerbaycan’daki Latin Alfabesi Tartışmalarına Türkiye’deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (192-1930),” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43 (2010), 181-203.
- Karaman, Erdal, “Dünden Bugüne Azerbaycan’da Alfabe,” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (2010), 130-143.
- Karimov, Bahadur, “*Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003)*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Kartal, Burak, “Dünya Ticaret Örgütüne Girişi Sonrasında Rusya ile Türkiye Arasındaki Ticari İlişkilerinin İncelenmesi” International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Kasım, Kamer, “Büyük Güçlerin Kafkasya Politikası,” *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Der.: C. Veliyev ve A. Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.
- Kastrati, Jale, “1960’lı Yıllardan Sonra Azerbaycan Nesrinde Konu ve Tema Yönünden Değişimler, İsi Melikzadenin “Ağrı” Hikâyesinin Türkçeye Aktarımı,” *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2020), 69-85.
- Kayhan, Hüseyin, “Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Yıkılışı,” *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3/1 (2017), 239-255.
- Koç, Elif, “Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:60, 2018, 117-141.
- Kurban, Vefa ve Nur Çümen, “Tarihi ve Güncel Boyutları ile Karabağ,” *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020), 20-33.
- Latifaci, Nurettin, “Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2011.
- Namazova, Seba, “Əli Bəy Hüseynzadənin Publisistikası-Ali Bey Huseynzadə'nin Yayınları” 6th International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends, Baku Euroasian University, May 18-20, 2020.
- Nesibli, Nesib, L., Bağımsızlık Düşüncesi ve Dış Politika: Varoluş Mücadelesinin Zorlu Yolu, *Azerbaycan Düşünce Tarihi I*, Ed., Ali Asker. Ankara: YTB Yayınları, 2021.
- Öraz Beşikçi, Seçil, “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/2 (2016), 237-252.

- Özbilek, Şafak, *Lenin*. İzmir: Kod Yayıncılık, 2017.
- Özdemir, Abdullah, Mehmet Mercan ve Erkan Dendeş, “Geçiş Sürecindeki Orta Asya Cumhuriyetlerinde Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi” International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Özkan, Gökhan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği,” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 4/7 (2010), 17-40.
- Özkul, Osman ve Hüseyin Vermez, “Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları,” *Bilig*, 51 (2009), 139-170.
- Öztürk, Fahriye, Sıtkıcan Saraçoğlu ve Işın Kortan, “Türkiye ve Seçilmiş Bazı Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Sebze ve Meyve Ürün Grubunda Uluslararası Rekabet Gücü Analizi” International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Padem, Hüseyin, Ali Göksu ve Zafer Konaklı, *Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, International Burch University, Sarajevo, 2012.
- Paşayeva, Genire, “Parlamentolar Arası İlişkiler: Başarılar ve Perspektifler,” *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*, Der.: C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı, Berikan Yayın Evi, Ankara, 2012, 59-75.
- Sancak, İrfan, “Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri,” *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/3 (2017), 57-71.
- Sancak, Kadir, “Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi,” *The Journal of International Scientific Researches*, 4/1 (2019), 51-57.
- Sapmaz, Ahmet ve Gökhan Sarı, “Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15 (2012), 1-31.
- Sarı, Mustafa, “Batım’da Son Türk İdaresi,” *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2017), 475-506.
- Sarıkaya, Yalçın, “İran’ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü,” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1 (2021), 84-103.

- Şhiriye, Zaur, “Avrupa Birliği’nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- Tokluoğlu, Ceylan, “Azerbaycan,” *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, Ed.: İsmail Aydınğün ve Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Toprak, Nuri Gökhan, “Avrasya Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Özelinde Kafkasya Üzerine Bir Değerlendirme” International Conference on Eurasian Economies, Beykent Üniversitesi, Ankara, 17-18 September, 2013.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna İlişkin Kanun. (Resmi Gazete, Sayı 21578, 11.5.1993).
- Türkiye Enerji Verimliliği Meclisi (TEVEM), *Türkiye Enerji ve Enerji Verimliliği Çalışmaları Raporu “Yeşil Ekonomiye Geçiş”*, Temmuz, 2010.
- Uzuner, Yıldız. “Nitel Araştırma Yaklaşımı,” *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1081, Eskişehir, 1999, 173-193.
- Veliyev, Cavid, “Bölgesel Olayların Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi,” *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*, Der.: C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı, Berikan Yayın Evi, Ankara, 2012, 23-58.
- Veliyev, Cavid, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı: Tarihi ve Güncel Boyutlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2020.
- Yakut, Kemal, “Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası,” *Türk Dış Politikası-1*, Ed., Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2693, 2018.
- Yılmaz, Salih, “Ermenistan-Azerbaycan Barış Antlaşmasının Değerlendirilmesi,” *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını*, 8 (2020), 34-39.
- Zor, Lokman, “Azerbaycan Sineması’nda Bir Milliyetçi Söylem Örneği: Ali ve Nino,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 22/4 (2018), 2433-2447.

ÖZGEÇMİŞ

Meral Albayrak, 2010 yılında Tunceli Üniversitesi Ön Lisans programında Muhasebe eğitimini bitirdikten sonra, 2012 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesinden mezun olmuştur. 2011-2014 yılları arasında özel sektörde ön muhasebe işinde çalışmıştır. 2014 yılından beri Karabük Üniversitesinde Bilgisayar İşletmeni olarak çalışmaktadır. 2017 yılında da Karabük Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi alanında Yüksek Lisans yapmaya başlamıştır. Siyasi Tarih, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi ile ilgilenmektedir.